



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Det talte man om ...

– rids fra Århus i 100 år



1930s
lister a

Århus Domkirke

Det talte man om ...

– rids fra Århus i 100 år



Udgivet af
ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG
Universitetsforlaget i Århus 1986

OMSLAG:

På denne tegning i
Århus Stiftstidende ved
årsskiftet 1930/31 giver
kunstneren Henrik
Hansen udtryk for ønsket
om snarlig færdiggørelse
af Domkirkens nye spir.
Det blev opfyldt; i
november 1931 var det
færdigt.

TITELVIGNET:

Århus bys segl
Tegning af E. Rondahl efter
en original fra 1421

BOGEN

er skrevet og tilrettelagt af:
Annegrete Dybdahl
Vagn Dybdahl
Kjeld Elkjær
Jørgen Fink
Henrik Fode
Ib Gejl
Christian R. Jansen
Erik Korr Johansen
Finn H. Lauridsen
Henrik Vedel-Smith

© Århus byhistoriske Udvalg
ISBN 87-50405292
Århus Stiftsbogtrykkerie

Indhold

Blodbrød til de arbejdsløse	7
Smørkrigen og margarinekongen	12
Mestergrise – – –	19
– – – og gullaschbaroner	23
Skjoldborg-affæren	28
Et blåt øje	33
Da Aarhus Oliefabrik blev dansk igen	36
»Automobilkørsel i vore gader«	42
»Det store trådløse mirakel«	50
Graf Zeppelin og Holger Høiriis	56
Zoologisk Have	60
Kongemodtagelse	66
Nye kirker – ny stil	71
De store værkers tid	77
Borger nr. 100.000	82
En studie i blå	87
Når der kommer et skib med kul	90
Våbenhjælp	95
Drej nummeret	101
Til USA og Canada	105
Radio og TV fra Århus	110
Transportarbejderstrejken	115
Bybane i Århus?	120
Prinsesse Anne Maries bryllup	126
Festugens indtog	129
Da stofferne kom	134

Blodbrød til de arbejdsløse?

»Blodet sies og hældes over grynene og mel; det røres om og står så til næste dag. Så kommes det tilligemed alt det øvrige i en gryde, sættes over en sagte ild (da det meget let »brænder på«) under stadig, omhyggelig omrøring indtil det lige er i kog, er tykt. Så kommes det i en blikform eller et lersfad, smurt med smør eller fedt og bages ved jævn varme i 1½ time.

Heraf bliver rigeligt 5 pd. (altså til ca. 15 øre pr. pd.), tilstrækkelig til 15 store portioner.

Det kan holde sig i 14 dage mindst«.

Denne anvisning på tilberedelse af »sorte pølser uden tarme eller blodbudding« stod at læse i Demokraten en dag i begyndelsen af marts 1886.

Den indgik dog ikke i en række af tilsvarende opskrifter på bladets »familie- eller husmoderside«, for den slags fandtes ikke i aviserne på den tid, de hører en langt senere tid til.

Sammenhængen var en ganske anden. I vinteren 1886 var der en usædvanlig stor arbejdsløshed blandt byens arbejderbefolkning, fremkaldt af en streng vinter og en økonomisk krise. Den store ledighed slog hårdt i en tid, hvor der hverken var noget, der hed arbejdsløshedsforsikring eller -understøttelse, og hvor den eneste offentlige sociale bistand var fattighjælp, der blev givet under meget ydmygende former.

Forslagene til udnyttelse af det næringsfyldte blod i »den gode sags tjeneste« begrænsede sig ikke til blodbuddingen. Også hvedebrød, fars og spegepølse kunne ved til sætning af blod gøres såvel billigere som

mere næringsrige, og samtidig kunne man nyttiggøre den betydelige mængde af blodaf-fald, der dagligt blev frembragt på byens slagtehus.

Ideen, der blev bragt til torvs i såvel Stiftstidende som Demokraten, ledsaget af en ekspertudtalelse af apotheker Licht, blev i øvrigt slet ikke afvist af de to aviser, af hvilke Demokraten endog fremhævede det særdeles nyttige i at udnytte næringsstoffet i blodet samt komme gamle fordomme til livs. Derimod vendte bladet sig stærkt mod den tanke, – der var fremme i Aarhus Stiftstidende – at man som en særlig hjælp til de arbejdsløse skulle lade fremstille blodbrød til uddeling blandt de nødlidende. Disse skulle ikke være påtvungne prøveklude.

Diskussionen omkring blodbrødet indgik i den debat, der i vinterens løb førtes i aviser, i byrådet, i byens forskellige foreninger og mand og mand imellem, om hvordan man skulle hjælpe de arbejdsløse.

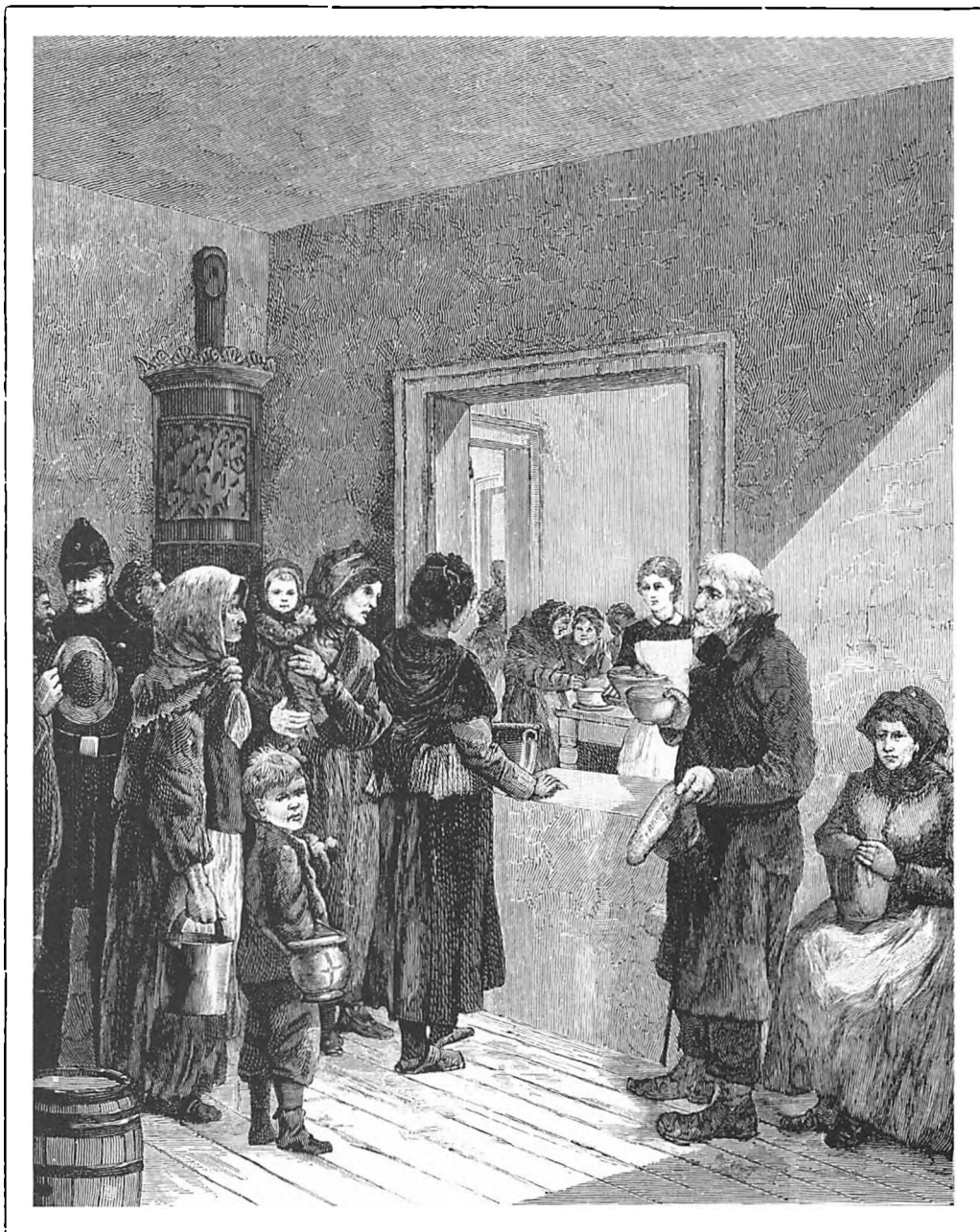
Fra statens side var der ingen hjælp at hente. Ganske vist havde højreregeringen kort før årsskiftet fremsat forslag om at igangsætte forskellige mindre offentlige arbejder, men da disse næsten alle var til omstridte militære anlæg, blev de fleste afvist af folketinget. Kun en enkelt af dem, der blev vedtaget, angik Århus. Det drejede sig om forskellige bygningsarbejder på banegårdens godshal og kvægrampe til omkring 15.000 kr., – og da de endelig kom igang, var det igen blevet sommer.

Kommunens indsats for at skabe ekstraordinære arbejder var af endnu mere beskedent omfang. I december 1885 drøftede by-

Direkte fotografier og billeder fra arbejdsløsheden i vinteren 1886 i Århus findes ikke. De nødlidende mennesker, der mødte frem ved nødhjælpskøkkenet i Klostergade har dog givetvis haft megen lighed med dem på billedet her, der er fra en tilsvarende bespisningsstall i København.

Tegning i Illustreret Tidende

1886.



rådet sagen – og sendte spørgsmålet til de faste udvalg. Herfra kom et enkelt forslag tilbage, der blev vedtaget i slutningen af januar: Udvalget for Byens og Omegns Forskønnelse fik bevilling til »et større arbejde

på Knudriisbakkens østlige skråning«, til etablering af en bekvem hovedindgang til kirkegården. Bevillingen var på – 1500 kr!

Derudover afviste højrefolkene i byrådet – og det var hele rådet – enhver form for eks-

I vinterens løb holdt mange foreninger i byen arrangementer, hvis overskud gik til hjælp til de arbejdsløse. Annoncerne her er eksempler på sådanne. Maskerader og koncerter ville man umiddelbart forbinde med det bedre borgerskabs foreninger, men faktisk er det i begge tilfælde arbejderbevægelsen, der står bag.

Annoncer i Demokraten, februar 1886.



Maskerade.

Lørdagen den 13de Februar afholder samtlige Haanbøvler-Fagforeninger, Arbejdsmændenes og Havnearbejdernes Fagforeninger samt Demokratisk Samfund og Fremskridtsklubben i Festsalens Maskerade i Forsamlingsbygningen.

Helt Overskudet tilfalder de Arbejdsløse.

Maskeraballet begynder Kl. 8 i Festsalen. Masken falder Kl. 11, hvorefter der, om fornødent, tillige danses i den underste Sal. Under Masken maa ingen Umaskeret opholde sig i Salen, kun paa Balkonerne. Kun Medlemmer af de nævnte Foreninger med Damer har Udgang mod at bære Emblem eller fremvise Medlemskort. Ligeledes kan Medlemmer af Arbejderforeninger i Aarhus omgaa deltage. Demaskering kan til enhver Tid fordras af Udvalget. Optog bedes anmeldt for Udvalget. **Stort Orkester.** Ballet slutter bestemt Kl. 4.

Billetter a 75 Øre for Herrer, 50 Øre for Damer og 35 Øre til Balkonen saas hos følgende Repræsentanter for Foreningerne: Smederne Halb, Søndergade 51, og J. S. Jensen, Fistergade 38—40, Skomagerne Olsen, Guldsmedgade 4, og K. Jensen, Frederiksgade 60, Vlikkenslagerne E. Petersen, Teglgaaardsgade 21, og C. R. Hansen, Vesterbro 51, Havnearbejderne Chr. Bach, Klostergade 12, og Valfrid Christensen, Istedgade 23, Arbejdsmændene B. Thomsen, Teglgaaardsgade 7, og J. Wittelsen, Sogade 13, Stræder B. Christensen, Teglgaaardsgade 7, Former Schroder, Gionnegade 29, Maler R. Hansen, Bane-gaardsvej 16, Tomrerne Svenningjen, Stovvejen 119, og Lystrup, Fredericiagade 16, Smedene Chr. Jensen, Frederiksalle 114, og A. Olsen, Valdemarsgade 41, Murerne Filscher, Istedgade 5, og Christensen, Fredericiagade 6, Maler Waltber, Nørrebrogade 4, Modelsmøbler Christensen, Vedthaaesgade 12, Sobadandsfabrikant Thiltskjær, Vestergade 72, Cigarhandler Petersen, Frederiksgade, og paa „Demokraten“'s Kontor.

Billetsalg finder ogsaa Sted ved Indgangen, men man bedes saabidt muligt forbyde sig med Billetter paa ovennævnte Sted.

Dhrr. Medlemmer med Damer indbydes venligst til talrig Deltagelse.

Udvalget.

Koncert og Assemblé. Arbejder-Sangforeningen

afholder **Lørdagen den 27de dennes, Aften Kl. 8.** Koncert og Assemblé i Forsamlingsbygningens Festsal, hvortil Medlemmer af Demokratisk Samfund, Venstreforeningen, Borgerforeningen, den liberale Forening, Fremskridtsklubben og samtlige Fagforeninger venligst indbydes.

Fremmede kan ligeledes deltage, naar de indføres ved et af ovennævnte Foreningers Medlemmer.

Herre-Billetter a 50 Øre til Koncerten og 50 Øre til Assembléet samt Damebilletter, gældende for Koncert og Assemblé, a 50 Øre erholdes hos Cigarhandler Petersen, Frederiksgade 58, Detaillist Suhr, Nørregade 19, og ved Indgangen, som aabnes Kl. 7¹/₂.

Ballet sluttes Kl. 4 Morgen.

Overskudet tilfalder de Arbejdsløse.

Bestyrelsen.

Denne opskrift på »Albumin Sigtebrød« med blod (albumin er navnet på æggehvide-stoffer i blodet) var blot en af mange, der bragtes i Demokraten. I øvrigt samme dag, som Læge P. P. Ørum holdt foredrag i Demokratiske Samsfund om »Fødemidlerne, særlig blodets anvendelse som næringsmiddel«.

Demokraten, 3. marts 1886.

Tilberedning af Albumin Sigtebrød.

1 Pbd. Albumin (af ca. 1 Pot Blod)	—	10	—	
				koster 10 Øre.
1 Pbd. sigtet Rugmel	—	10	—	
2 Pbd. Hvedemel	—	20	—	
1 Pbd. ($\frac{1}{3}$ Pot) flummet Mælk	—	3	—	
12 Kv. (4 Lob) Gær	—	5	—	
Salt og lidt Kardemomme	—	c. 2	—	
Salt 50 Øre.				

(Alt indkøbt til Detailpriser).

Heraf bliver 5 Pbd. Brød. Deigen æltes rigtig godt og sættes til Varme for at hæve sig i c. 3 Timer; saa staaes den op som 2 a 3 Brød og bages i 1 Time. Brødets Udseende ligner nærmest Honningtæge; Farven er chokoladebrun.

Forbelen ved at spise Albumin-Brød i Mod sætning til almindeligt Sigtebrød er indlysende, naar man betænkter, at 1 Pbd. Albumin-Brød indeholder lige saa meget Næring som 1 Pbd. almindeligt Sigtebrød og $\frac{1}{5}$ Pbd. Dyrkød tilsammen. Prisen — Brændsel iberegnet — vil blive den samme som for almindeligt Sigtebrød.

traordinær hjælp til de arbejdsløse. Det gjaldt såvel bevilling af penge som levering af korn eller mel til Arbejdernes Produktionsforening, der havde tilbudt gratis at bage 2-300 rugbrød ugentlig til uddeling blandt de trængende.

Et eneste byrådsmedlem, Stiftstidendes redaktør J.M. Mørk, antydede på et møde om hjælpen i februar, at fattigudvalget måske burde yde en særlig støtte — der ikke skulle betragtes som egentlig fattighjælp — til

de »mange, der kæmpede hårdt for ikke at komme under fattigvæsenet, formodentlig for ikke at miste deres borgerlige rettigheder. Det var en højst agtværdig stræben«. Han blev dog straks afvist af en række øvrige medlemmer, bl.a. apoteker Meyer, der erklærede, at han »principmæssig var imod enhver uddeling af rede penge«.

Byens mange arbejdsløse, af hvilke hovedparten, selv når de var i arbejde, levede på et yderst kummerligt økonomisk grundlag, kunne derfor kun sætte deres lid til den private velgørenhed. Alene den kunne medvirke til at holde sulten og kulden så meget fra livet, at man ikke behøvede at komme under fattigvæsenet.

Og velgørhedsarbejde blev der igangsat i denne vinter. I begyndelsen af december tog arbejdernes egne organisationer fat. Demokratiske Samsfund (Socialdemokratiet) og byens fagforeninger oprettede en fælles indsamlingskomité, der gennem byens oppositionsavis, det socialdemokratiske Demokraten og venstreaviserne Århus Folkeblad og Århus Amtstidende opfordrede arbejdere og »venner af arbejderstanden« til at yde bidrag i form af penge eller naturalier. Alle-rede inden jul var de første indsamlede midler fra denne komité uddelt — enten i form af rede penge eller som kul, mælk, rugbrød, tøj eller andre varer, der var blevet stillet til rådighed af forskellige af byens handlende.

Kort efter nytår 1886 blev fagforeningernes hjælpearbejde suppleret ved et initiativ fra »en snævrere kreds af borgere«. Denne gruppe, der bl.a. talte den socialt interesserede læge P.P. Ørum, som kort forinden var kommet til byen og i øvrigt et par år derefter blev indvalgt i byrådet som venstrepartiets repræsentant, forsøgte først og fremmest at få organiseret en bespisning af arbejdsløse familiers børn. Det lykkedes den at få et par hundrede familier til vinteren igennem at lade et »arbejdsløst« barn spise med ved familiens middagsbord.

Det var de to komiteer, der i begyndelsen

af februar forsøgte at få byrådet til ekstraordinært at yde støtte til de arbejdsløse. Når de blev afvist, var det naturligvis af principielle grunde, idet de konservative højrerrepræsentanter i byrådet var modstandere af den direkte offentlige understøttelse: Den demoraliserede arbejderne og tilskyndede til dovenskab og misbrug. Som privatpersoner var de imidlertid indstillet på at hjælpe. Omkring 1. februar 1886 opfordrede en omfattende komité, hvori mange af byrådsmedlemmerne havde sæde, til private indsamlinger til fordel for de arbejdsløse. Initiativet blev hilset velkommen af arbejderforeningerne, der dog harcellerede over, at mange af de hårdst trængende blev udelukket fra at få hjælp. Det gjaldt ikke blot aktive fagforeningsfolk, men også mange af de nye tilflytterfamilier, der endnu ikke var blevet »forsørgelsesberettigede« i Århus. (Det blev man først efter 5 års ophold i byen).

De tre komiteer fortsatte deres hjælpearbejde indtil begyndelsen af maj måned. I antal indkom de fleste bidrag til fagforeningernes og socialdemokratiets fælleskomité, men langt hovedparten af disse var småbeløb på fra under 50 øre til 2-3 kroner. Samlet uddelte fælleskomiteen omkring 2.300 kr., men hertil kom dog desuden omfattende gaver i form af brændsel, tøj og fødevarer. Høj-

rekomiteens indsamling var langt større, omkring 14.000 kr. Af frygt for, at hjælpen skulle blive »ødslet bort« af de arbejdsløse, blev størstedelen dog ydet som naturaliehjælp. Blandt andet indrettedes i Klostergade et køkken, hvorfra der i vinterens løb udgik mere end 27.000 portioner middagsmad, bestående af »½ pot søbekål med tilhørende flæsk«.

Blodbrød indgik dog ikke i det uddelte. Heller ikke senere fik det nogen videre udbredelse trods »Demokraten«s og andre autoriteters anbefalinger. Om årsagerne hertil kan man kun gisne, men et par eksempler fra avisdebatten i vinteren 1886 giver en antydning. I et læserbrev i Demokraten i februar berettede P.P. om sin prøvesmagning af blodbrødet fra bageren i Mindegade: »På den ene side var det næsten sort af blod, på den anden side ganske lys. Da jeg skar det over, var det ganske hvidpletet inden i, så man kunne se, at stofferne ikke var ganske sammensmeltede, og enkelte steder fandtes endog helt sorte pletter, der lod formode, at blodet enkelte steder havde lagt i klumper«. En uges tid senere måtte den nævnte læge Ørum i »Århus Folkeblad« på det bestemteste tilbagevise, at man ved at spise blodbrød kunne komme til at indtage »en del af dyrets sjæl«.

E.K.J.

Smørkrigen og margarinekongen

»Jeg bød farvel med en kompliment for den forbavsende renlighed, jeg havde været vidne til i fabrikken. Alt var skinnende hvidt skuret, det havde ikke været mit skeptiske blik muligt at finde selv den mindste snavsplet. Ja, om det så var trappegangene til smeltebeholderen og kærneapparaterne, så var de skinnende hvide.«

Sådan sluttede en medarbejder fra Århus' nye socialistiske avis »Demokraten« den 9. februar 1888 en reportage om et besøg i en af byens fabrikker. Og resten af den store artikel beskrev forholdene på fabrikken i lige så rosenrøde vendinger, som det ses af følgende uddrag:

»Det er jo ved fremstillingen af oliemargarinen, at man påstår der både sker »griseri«, som hr. Espensen udtrykker sig, og at der bliver brugt mindre fine talgvarer.«

»Ja, folk, der ikke kender det, fortæller jo sligt, men hvis ikke talgen blev benyttet før over 24 timer efter slagtningen, så var det en ren umulighed at fremstille et fint produkt. Prøv en gang og smag på det margarin der – har det nogen afsmag, er det ikke således, så det godt kunne spises straks?«

Det måtte indrømmes.

»Her kan De se beholderen, hvor oliemargarinen bliver smeltet.«

Jeg kiggede derned og så en appetitlig flydende og glinsende gul substans i en beholder, hvor der ikke var gran af snavs at opdage.

»Når det nu er bleven siet og derved befriet fra alt uvedkommende, som mulig kunne have sneget sig med, vandrers det her over i disse kærnemaskiner.«

Det var tre store kærnemaskiner, hvor den smeltede oliemargarin blandedes med syrnet sødmælk, og kærnedes ved lynsnar omdrejning af piskeapparater.

»Tilsætter De ikke andet end sødmælk her?«

»Jo, vi farver smørret med den samme farve, som man bruger i mejerierne, og tilsætter en ikke ubetydelig del smør.«

»Det er vel mere sekundavarer, De bruger hertil?«

»Nej, tværtimod, det er fineste herregårdsmør. Vil De smage – her står det!«

Den for »Demokraten« usædvanlige fabriksreportage var – som den opmærksomme læser vil have bemærket – fra byens nye margarinefabrik, der 4-5 år forinden var blevet oprettet af en af byens største erhvervsmand, grosserer Otto Mønsted. Den besynderlige »alliance« mellem arbejderavisen og byens økonomiske matador tyder på, at der var noget ganske særligt på færde i byen i vinteren 1888.

Det var da også tilfældet. På denne tid rasede nemlig over hele landet den såkaldte »smørkrig«, der var brudt ud i forbindelse med en revision af margarine-loven fra 1885.

Baggrunden for loven om »kunstsmør« var bl.a., at Otto Mønsted i 1883 som den første i landet havde igangsat en egentlig fabriksproduktion af margarine på fabrikken i Vestergade. Året efter var der dukket endnu en virksomhed op i København, og det havde hurtigt vist sig, at det nye næringsmiddel, der blev produceret på disse fabrikker – eller indført fra udlandet med betegnelsen »norsk smør« – ikke blev solgt

Otto Mønsted's margarine-fabrik i Vestergade. Tegningen, der indgik som »hoved« på fabrikkens brev-papir kort efter århundredskiftet, viser fabrikken, som den så ud i halvfemserne. Hovedbygningerne mod Vestergade (nr. 9 og 11) ses i højre forgrund, og bag dem ligger fabriksbygningerne på den lange grund ned mod åen. I venstre forgrund er afbildet priser, vundet ved internationale udstillinger. Varemærket A.B.C. står for fabrikkens oprindelige navn Aarhus Butterine Compagni. Erhvervsarkivet.



uforfalsket. Det billige kunstprodukt blev hos mange handlende simpelthen solgt som smør enten direkte eller i en blanding, hvor der indgik natursmør. Selv om man på Rigsdagen politisk var midt i forfatningsstriden mellem Estrups højre regering og folketingets flertal, bestående af Venstre – samt et par socialdemokrater, blev man dog hurtigt enige om at gennemføre en lov, der skabte en klar adskillelse mellem natursmørret og det nye kunstsmør.

Det blev anderledes ved revisionen af loven tre år senere – og af flere grunde. På den ene side var man i landbrugskredse ved at frygte for, at den stigende produktion af margarine kunne komme til at skade salget af smør, dels i Danmark, men ikke mindst på det store eksportmarked i England. Det var nemlig blevet klart, at de nye danske marga-

rincfabrikker – og ikke mindst Otto Mønsted – satsede stærkt på at afsætte en væsentlig del af margarinen i de store engelske industribyer.

I 1887-88 var den politiske situation også en anden. Venstre var blevet splittet, efter at Estrup havde haft fremgang ved folketingsvalget i 1887. Revisionen af kunstsmørloven kom derfor til at indgå som en væsentlig brik i den politiske magtkamp. Venstres ledere – og herunder især Viggo Hørup – søgte at skabe splittelse i højrepartiet og derved tvinge det til forligsforhandlinger.

I slutningen af november 1887 kom Hørup's »krigserklæring« i en artikel »Det rene land«, hvor han ikke blot gik ind for et eksportforbud for margarinen, men simpelt hen ville forbyde al produktion af margarine i Danmark: »Dersom vi vil reklamere for

Margarinefabrikens hygiejniske standard, som Demokraten roste i så høje toner ved reportagen i 1888, var naturligvis langt fra nutidens normer. Det fremgår f.eks. af dette noget senere (ca. 1911) optagne billede fra pakkeriet, hvor man med håndkraft vejer og pakker margarinen, dels i ørebaljer af træ, dels i ovale 5 og 10 kg forme af karton eller metal.

Som det ses, arbejder både mænd og kvinder i deres eget tøj, suppleret med hvidt forklæde og evt. hue.

Erlversarkivet.



dansk smør i England, så skal vi sige: Danmark er et rent land, der er intet kunstsmør i Danmark. ... Det er det engelske marked, der står på spil, lad vore styrelser se til, at staten ikke tager skade«.

Hørups taktik virkede. Snart indtrådte godsejerrepræsentanter fra Højre i et »forretningsudvalg til oplysning om faren ved kunstsmør«, mens andre grupper af højrepartiet – især fra hovedstaden og andre byer gik ind i en kampagne hos margarintilhængerne, der blandt andet talte de nye socialdemokratiske arbejderrepræsentanter. Disse vendte sig stærkt mod tankerne om forbud mod dette billige næringsmiddel, der for en stor del kunne komme især den mindre velstillede del af befolkningen til gode.

Blandt Hørups ivrigste tilhængere var to mænd fra Århus: Redaktør af Århus Amtstidende, Vilhelm Lassen, og gårdejer Chr.

Leth Espensen fra Vibygård. På møder landet over agiterede de for det totale forbud mod kunstsmør. Ikke mindst Vilhelm Lassen vandt mange tilhængere for sagen. Han var – som det er sagt om ham – »lille og uanselig af ydre, med store ører og en stor mund, der ikke just gjorde ham skøn, men når han stod på en talerstol voksede han for sine tilhørere ved stemmens kraft, styrken i overbevisning og et klart, for alle forståeligt sprog«, og tordnede på sine mange møder mod »dette kunstsmør, der er fedt, som lever på den løgn, at det er smør«.

Med Vilhelm Lassens rolle i agitationen blev Århus Amtstidende klart den af byens aviser, der mest entydigt og stærkest tog til orde for en afskaffelse af kunstsmørret. I februar 1888, hvor kunstsmørdebatten var på sit højeste, var bladet overfyldt med referater af forbudsfolkernes møder fra hele landet med

I de tidlige margarineannoncer var navnet på det nye kunstmør vekslende. »Hollandsk« eller »Norsk smør« anvendtes ofte ligesom den tyske betegnelse *butterine* (af *butter* = smør). Fra ca. 1890 blev navnet margarine enerådende. Ordet er afledt af det græske *margaron* (= perle) og hentyder til, at oksesættalgen under fabrikationen dannede fedtperler.

Annøncer fra Aarhus Stiftstidende 1888.

**Dansk
Butterine,**
*i Smag og Udseende aldeles som
Herregaards-Smør og ganske
fortrinligt baade som Bordsmør
og til Stegning, faaes i flere
Kvaliteter yderst billigt hos*
J. P. Seiersen,
Skolegade 37.

Margarin-Smør
(prima Kvalitet)
fra **Aug. Pellerin fils & Co.,**
Christiania,
faaes i 1/8 Tdr. à 33 Pd. Netto billigst hos
O. Borum,
61 Vestergade,
Aarhus.

ofte stærkt overdrevne angivelser af antallet på mødedeltagere, og disses tilslutning til resolutioner vendt mod kunstmørret – eller »kunstfedtet« som det ofte blev kaldt i avisen.

Århus Stiftstidende hældede vel nærmest i samme retning, men holdt sig i øvrigt til at give referater af kombattantgruppernes møder og bidrog ikke aktivt i diskussionen om sagen. Mens denne bølgede højest, var Stiften mere optaget af en forfalskningssag fra Cadix i Spanien, hvor sherryvine og cognac var blevet iblandet »tysk Alkohol«, og især af at yde støtte til en »frivillig selvbeskatning« til fremme af det nationale forsvar – det var på dette tidspunkt fæstningsværkerne omkring København blev anlagt af regeringen under stærk protest fra Venstre.

Kampen for at bibeholde det nye kunstmør som et billigt alternativ til smørret blev i Århus ledet af arbejderne foreninger og repræsentanter. »Demokraten«s redaktør på denne tid var Emil Marott, der også på landsplan virkede som en af Socialdemokratiets agitatorer for sagen. Den stærkt positive reportage fra Otto Mønstedts margarinefabrik skal ses som et led i denne kampagne, hvor han også i andre sammenhænge frem-

hævdede den sundhedsmæssige side. Valget for de århusianske arbejdere stod nemlig ikke, fremsførte han, mellem margارينen og eksportsmørret, men mellem kunstmørret og den dårligste del af natursmørret, der var så ringe, at den ikke ville kunne sælges, hvis margarineproduktionen fortsatte.

Som modvægt mod bøndernes mange møderesolutioner foranstaltede »Demokraten« – parallelt med tilsvarende aktioner i København og andre større byer – i de første dage i februar 1888 en underskriftindsamling i Århus til fordel for kunstmørrets bevarelse. I adressen, der var stilet til folketinget, anmodedes tinget om »ikke at forbyde et for befolkningen nødvendigt næringsmiddel, ved at vedtage lovbestemmelser, som enten direkte forbyder al fabrikation af kunstmør, eller ved at fratage kunstmørret dets smag og udseende som natursmør, indirekte vil have samme virkning som et forbud.«

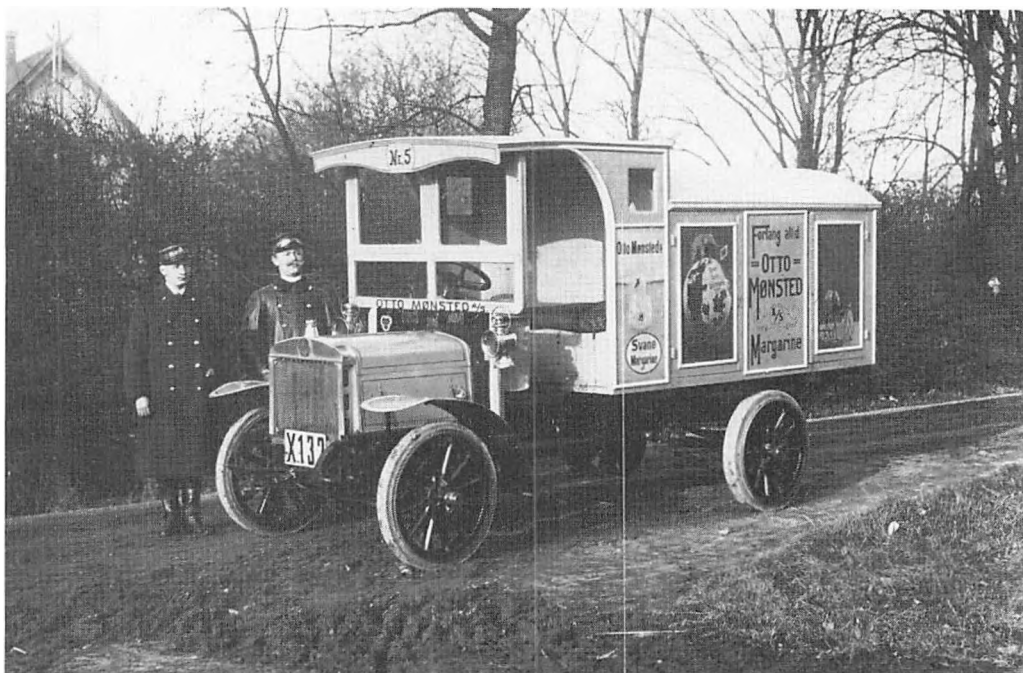
Man fremsførte endvidere, at et forbud ville fordyre smørret til skade for de mindre-bemidlede, og mindede om, at smørreksporten i de forudgående år faktisk var steget betydeligt på trods af margarineproduktionen.

Lister til adressen blev ombåret til under-

Otto Mønsted var blandt de første fabrikanter i Århus, der anskaffede lastbiler til afløsning af hestevognene.

Modellen her, som stolt vises frem af »kuskenene«, var indkøbt 1911 fra Halleys Industrial Motors i Glasgow. Den havde motor-kraft på 12,9 hk og en top-hastighed på 24 km. På siderne reklamerer bl.a. for mærkerne Svane og Elefant, der sammen med Kronhjort hørte til fabrikkens tidligste mærkevarer.

Erhvervsarkivet.



skrift og var samtidig fremlagt på Demokratens kontor i Ryesgade, hos cigarhandler Petersen i Frederiksgade samt på »Århus Folkeblads« kontor i Søndergade. At denne avis, der var talerør for de moderate venstrefolk på Århusegnen, støttede adressen, viser, at også i Århus-området var venstrepartiet delt i spørgsmålet om margarineforbud.

Adressen samlede stor tilslutning. I løbet af 3 dage skrev 5.334 århusianere over 20 år sig på listerne, hvad der svarede til omkring en tredjedel af alle voksne i byen på dette tidspunkt.

Den reviderede margarinelov blev vedtaget på Rigsdagen den 31. marts 1888. Den blev et kompromis. Der måtte fortsat fabrikeres margarine, men med en så gullig-grå farve, at en forveksling med natursmør ikke blev muligt. Samtidig indførtes eksportforbud.

Efter lovens vedtagelse blev margارين

hurtigt en udbredt spise, ikke mindst fordi prisen på smør i de følgende år var stigende. Fra begyndelsen af 1890'erne hang det påbudte skilt »Her sælges margarine« i de fleste af byens levnedsmiddelbutikker, og selv smørhandlerne begyndte at føre det nye konkurrenceprodukt. Problemet med den lidt kedelige farve, som margarinen efter loven skulle have, blev også løst, så folk med »honnerte ambitioner« ikke behøvede at skilte med, at de ikke havde råd til at købe smør. Sammen med margarinen kunne husmoderen nemlig købe et smørfarvestof, som kunne æltes i margarinen hjemme på køkkenbordet. Det forbød loven ikke.

For Otto Mønsted på margarinefabrikken i Vestergade blev den nye lov derimod en skuffelse og ikke det springbræt for udvidelsen af margarineproduktion, som han havde håbet på. Farvningsbestemmelserne betød nemlig, at dansk margarine blev usælgelig i

Skovture og udflugter hørte med til århusianernes sommerfornøjelser omkring århundredskiftet. Det foregik ikke blot i familiens kreds.

Fagforeningerne arrangerede ture til skovrestauranterne nord og syd for byen, og også mange af byens virksomheder organiserede hvert år en sommerudflugt for medarbejdere med familie.

I 1909 tog Otto Mønstedts arbejdere – i stiveste puds og med regimentsmusikere og med regimentsmusikere i spidsen – til traktorstedet Constančia i Stautrup. Også en fotograf var hidkaldt, og han har på billedet her foreviget Hejse-Peter (Peter Hansen) og hans medarbejdere fra valsemaskinerne sammen med andre fotolystne.

Lokalhistorisk Samling.



udlandet. Og salg til England var netop hvad Otto Mønsted havde satset på, efter at fabrikken var kommet i god gænge efter nogle meget vanskelige indkøringsår.

Otto Mønsted havde oprindeligt slået sig ned i Århus i 1865 som – især – smørgrosserer. I løbet af en 10-15 år havde han opbygget en omfattende smørcksportforretning og samtidig været en førende kraft i bestræbelserne på at forbedre smørkvaliteten: han stod bag afholdelse af smørudstillinger, rådgav via landboforeningerne bønderne om fodring af kærner, udgav pjecer om smørfremstilling og eksporterede smørret i særlige emballager (konservespåkninger). Da mejerivæsenet begyndte sin opbygning i 1870'erne og »overtog« disse områder, kastede han sig i stedet over margarinen.

Det nye kunstprodukt, der blev fremstillet af svine- eller oksefedt og mælk, var blevet opfundet i Frankrig omkring 1870. I det føl-

gende tiår havde især hollænderne fået det indført på det engelske marked, hvor det blev solgt i stigende mængder.

Otto Mønstedts første eksperimenter med margarinefremstillingen var dog ikke faldet heldigt ud. Han brugte fra omkring 1880 sin formue – og mere til – på sagen. Efter mange mislykkede forsøg kunne han endelig i november 1883 fremstille en vare som kunne sælges. I tiden derefter blev fabrikken i Vestergade gradvis opbygget, bl.a. ved hjælp af en i hemmelighedsfuldhed indkaldt hollandsk margarineekspert. Den første danske margarine fra Aarhus Butterine Compagni, som fabrikken hed i de første år, blev sendt på gaden – i Århus og i England.

Den udvikling blev standset af margarine-loven i 1888. På fabrikken i Vestergade kunne herefter kun fremstilles margarine til brug i Danmark og det endda i konkurrence med efterhånden 15-20 nye margarinefa-

brikker, der dukkede op i løbet af de næste 10-12 år. Blandt de første var i øvrigt Dansk Margarinefabrik i Århus, som ejedes af købmand Hans Kolding i Frederiksgade. Alle rede 2 måneder efter lovens vedtagelse annoncerede han i Stiftstidende om salg af margarine af egen tilvirkning.

Otto Mønsted opgav dog ikke at sælge margarine i England. Samme år gav han sig til at bygge en margarinefabrik ved Manchester og senere fulgte i 1893 endnu en – Englands største – i nærheden af London. Det var på disse virksomheder, han i årene derefter tjente de formuer, der for en tid gjorde ham til landets største skatteyder.

Også Århus-fabrikken voksede dog. Herfra udgik i mange år henvend halvdelen af den danske margarine.

Selve fabrikken, som Demokraten havde besøgt i 1888, stod dog ikke i mange år. I 1900 blev den fuldstændig ødelagt af en brand, der i den mørke novembernat kunne

ses over hele byen. Branden, – som Bernhardt Jensen har beskrevet i »Livet i Århus« talte og skrev man meget om i byen – eller man sang – på melodien fra Kvæservalsen:

Brand, der er brand, der er gruelig
brand,
brand, der næppe kan slukkes med
vand,
sådan på gader og stræder det lød,
alt medens himmelen lignede glød,
åh, det er Mønstedes margarine,
for nu siger man brænder fedtet på

På Bispetofte i flokke man stod
gamle og unge hjemmet forlod
flammerne lyste og gnisterne fløj
så der gik ild i min kones tøj
åh det er Mønstedes margarine
med hjort, elefanter og svaner på
skulle man tro at margarinen
den fine, ku sådan i tøjet gå.

E.K.J.

Mestergrise ...

Fra det lokale slagtehus findes der en tidlig situationsrapport – fra januar 1910; kunstnerisk set når Stiftstidendes udsendte under mærket »Pencil« langt fra den tyske læge og ekspressionistiske avantgardeforfatter Alfred Döblings højder i romanen Berlin Alexanderplatz fra 1929, hvor der findes en realistisk skildring af Berlins kvægtorv; men han gør sit bedste. Årsagen til fremkomsten af hans skildring var en af mange stridigheder i slagterverdenen – omfattende slagtermestrene og Slagtehuset – som vakte opsigt i lokalsamfundet. Her følger skildringen, delvis i direkte citat for at fastholde stemningen i Slagtehuset for 75 år siden: »Det var et blodigt interiør. I den ene halvdel af slagtehallen hængte der tæt med færdigberedte kvægekroppe, som var slagtede om formiddagen. De var parate til at afgå til Tyskland næste morgen. Og i den anden halvdel lå kreatur ved kreatur, lige nedslagne, mens en flok af flinke slagtersvende havde kastet sig over dem som – undskyld sammenligningen – gribbe over ådsler. Og der blev stadig ført flere slagtofre ind. Tyrene for sig, de faldt for det moderne skud, og køerne for sig, de dør ikke for så moderne instrumenter, men falder for et velrettet hammerslag. Der var en tyr, som var noget vild. Den havde måske mærket bloddampen, og den ville ikke godvillig lade sig føre ind i slagteboksen. Men for sligt kender en slagter naturligvis middel. Han fandt en ko ud i de levende, brølende rækker, som var bundne op uden for slagtehallen. Og den førte han så ind ved siden af tyren, som nu havde glemt sin modvilje mod at betræde det blodige slagtehusgulv for den brogede

kos skyld – lige til mordinstrumentet sattes den på panden, skuddet gik af, og kuglen klippede alle dens forbindelser med livet over i et nu.

Efterhånden som slagtingen skrider frem, er det øjensynligt, at det ene nedslagne kreatur ligger i vejen for det andet på gulvet – og det hindrer naturligvis den fart i arbejdet, som er en slagtersvends fornemste dyd. Den plads, som indrømmes til hvert kreatur, bliver efterhånden yderste begrænset, så begrænset, at der bliver små stop i arbejdsgangen.

Og eftersom kreaturerne forvandles fra levende væsener til døde kødkroppe, fortættes atmosfæren i rummet. Dampen fra de varme dyrekroppe bliver tyk og fugtig – nu og da er den som tæt tåge, man knap kan se to alen frem igennem. De mange kreaturer, som slagtedes om formiddagen og hang rene og fine, før eftermiddagens blodbad begyndte, de står nu som lodret op og ned i dampen, der smyger sig om dem og gør dem fugtige, hvor de skulle være tørre, slimede, som af lave, hvor de skulle være rene. Med eksportørernes ord: den damp gør kreaturerne vanskelige at eksportere. Det kan gå til Hamborg, men det er ikke uden risiko efter et sådant dampbad at sende dem på en flere dages tur til England«.

Som det kan anes gennem reportagen, stod striden om en eventuel udvidelse af slagtehuset. Planen blev støttet af byens aviser – til stor fortrydelse for slagtermesterforeningens formand, Eliot Magnussen.

Stiftstidende fulgte reportagen op med at interviewe »feltherren«, slagtehusinspektør

Her ses Slagtehuset indvendig omkring 1910. Billedet er fra slagtehallen, der på dette tidspunkt var underdimensioneret i forhold til behovet. Problemet var især at slippe af med slagtekropene, der hurtigt kunne forderves i den varme slagtehal.

Lokalhistorisk Samling.



I.C. Knudsen, der havde gjort udviklingen med siden 1895. Knudsen kunne fortælle, at man på Slagtehuset, der var opført 1896, efterhånden slagtede 14.000 svin og 15.000 kreaturer, mere end en fordobling fra begyndelsen. Problemet var den antydede konflikt mellem eksportørernes interesser, der faldt sammen med de store slagtermestres; de kunne heller ikke få plads nok til deres mange slagtninger. Det kunne de små mestres sagtes til deres.

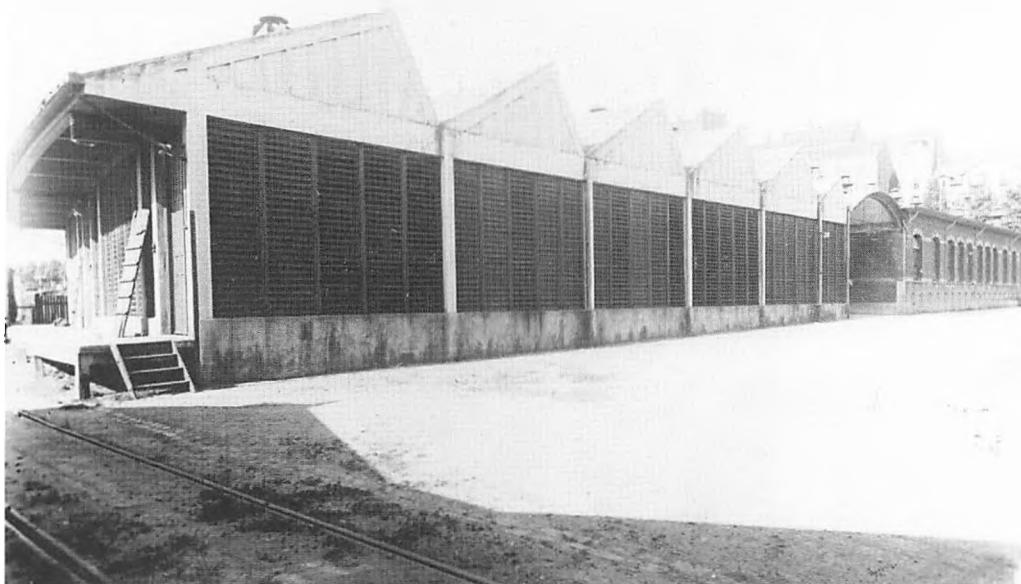
Eksportørernes interesser sejrede, og i november 1910 forelå en indstilling til byrådet fra slagtehusudvalget om opførelse af en eksportslagtehal med mellembbygning og luftkølerum, en indstilling, der blev vedtaget, selv om udvidelsen kostede ¼ million kroner, mange penge efter tidens forhold. Men så fik

man også et moderne eksportslagteri, hvor man i slagtehallen kunne slagte 18 kreaturer ad gangen; de blev så automatisk ført til et kølerum af træ med jalousier hele vejen rundt og ovenlys.

Hele sagen med Slagtehusets udvidelse var imidlertid kun en del af de stridbare slagtermestres slagmark. Et hidsigt anliggende var, hvorledes man kunne få et passende vederlag ud af leverancer til det offentlige, og ikke mindst hvem der skulle have disse leverancer. Der var i høj grad tale om forsøg på at lave en »mestergris«, men der var for mange, der ville til truget på en gang, og den slags giver jo nemt uoverensstemmelser. På den ene side stod den lokale slagtermesterforenings bestyrelse, ledet af Eliot Magnussen; den varetog de mindre af byens

Med opførelsen af Slagtehusets nye eksportslagtehal med luftkølerum blev forholdene afgørende forbedret. Når kreaturerne var slagtet, blev de automatisk ført til kølerummet, der her ses fra nordsiden omkring 1916. Som det ses, var der tale om et rum, der fik ovenlys og var forsynet med ventilerende træjalousier hele vejen rundt.

Lokalhistorisk Samling.



ca. 100 slagtermestres interesser. Heroverfor stod især to store slagtermestre i Guldsmedgade, Fr. Hasle og Rudolf Ovesen. Forud for aftaler om større leveringer til offentlige institutioner, f.eks. Fodfolkskasernen eller Sindssygeanstalten, mødtes man i mesterforeningen for at aftale priser ud fra det synspunkt, at kødpriserne kunne svinge meget inden for leveranceperioden. Så såre en sådan aftale kom i stand, synes slagtermestrene at have stået i kø for at underbyde hinanden i forhold til den aftalte minimumspris. Selv foreningens formand blev offentligt af Hasle og Ovesen anklaget for at have drevet denne trafik over for kasernen. Ligeledes blev foreningen beskyldt for ved en lejlighed, hvor Hasle og Ovesen havde fået en leverance, da at have stillet en garanti mod tab

på op til 1.000 kr. for de mestre, der ville underbyde dem. Hasle og Ovesen havde næppe heller rent mel i posen. De gav den idealistiske forklaring på deres billigere tilbud for kommunale leverancer, at de ikke ville være bekendt at tage 10 øre mere pundet fra kommunen end i butikken, hvorfor de brød med mesterforeningen. At de i forvejen søgte at dominere mesterforeningen er der tegn på derved, at de foreslog, at de mestre, der ønskede at byde på leverancen til Sindssygeanstalten, skulle betale 50 kr. til foreningens kasse, et beløb, der nok ville afholde mange små mestre fra at være med overhovedet. Resultatet af fejden her i januar 1910 blev et kapløb mellem de store mestre og foreningen. Kunne mestrene nå at udmelde sig, inden de blev ekskluderet?

På billedet her fra 1921 ses slagtehusinspektør J. C. Knudsen (1858-1945). Han var dyrlæge i Århus fra 1885 og samtidig reserve-dyrlæge ved 3. dragonregiment, 1895-1928 var han slagtehusinspektør.



Hvad der kom ud af den lidt pyntelige affære var en tiltrængt udvidelse af Slagtehuset. Og formodentlig et par tilfælde af kole-risk raseri i slagtermesterstanden.

I.G.

... og gullaschbaroner

I august 1916 fandt de århusianske husmødre ud af, at svinehoveder ikke var til at opdrive i slagterbutikkerne. Så kunne man ingen sylte lave, og det var slemt. Det var ekstra ærgerligt, fordi krigstidens lovgivning fastsatte en ret billig pris på svinehoveder, nemlig 20 øre pr. pund. Tilmed var det forbudt for slagterne at »afsvære« hovederne, de skulle sælges hele. Det var smerteligt for slagterne, for sværen kunne sælges til krigstidens Tysklandseksport for 1 kr. og 80 øre pundet.

Men nu var hovederne altså væk. Man spurgte slagterne, der rystede på hovedet (deres egne altså, skrev avisen). De kunne ikke tyde gåden. Så fandt man lige pludselig på Slagterhuset 5.000 pund flæskekød, antagelig bestemt for eksport og antagelig delvis bestående af svær fra grisehoveder. En sagkyndig undersøgelse bekræftede, at mindst to tredjedele hidrørte fra svinehoveder og altså var tilberedt i modstrid med loven. Flæskekødet blev omgående beslaglagt.

Det kan jo ikke undre, at den slagtermester, der ejede partiet, erklærede, at han ikke vidste, at der var svinehoveder i kødet; han havde købt det af forskellige. Grunden til, at slagtermesteren ikke havde fået partiet afskibet var, at det som eksportvare skulle gennem veterinærinspektørens kontrol.

Det hele var, som det blev sagt, mindre glansfuldt for slagterne. Der blev hurtigt fundet flere partier af samme beskaffenhed, og det var naturligvis en let sag for myndighederne at finde frem til leverandørerne. En af de mere fremtrædende var den altid opfindsomme slagtermester Hasle, der havde fun-

det ud af, at det var tilladt at lave pølser af svinehoveder! Den overskydende svær vidste han ikke bedre at gøre med end at sælge den. At han også havde solgt svær fra grisætær skyldtes, at der ingen efterspørgsel var efter sådanne om sommeren. Hele sagen blev mere og mere indviklet. Det viste sig, at slagtermester Hasle ikke selv havde koncession til at opkøbe slagteriaffald, under hvilken kategori hovederne hører. Men hos en forhandler af slagteriaffald havde han reddet sig et par hundrede hoveder om ugen til afsværing. Det var temmelig ulovligt, men der var god afsætning gennem eksportørerne til Tyskland, hvor man spiste den tynde svær og afsmeltede den tykke til fedt. Noget af det blev måske blandet i gummi, forlød det.

Byfogedfuldmægtig Nic. Kiørbø indkaldte til stort forhør. I alt 8 slagtere og delikatesshandlere, blandt de større kan nævnes Hasle, Nisted, Ovesen og Zwibler, var tilsagt tilligemed en større opkøber fra Skansepalæet. Forhøret varede ikke mindre end seks timer, og bagefter faldt der en stribe bøder fra ikke mindre end 4.000 kr. til slagtermester Hasle og ned til 700 kr. Hvis ikke bøderne blev accepteret, kunne delinkventerne se en tiltalerejsning i øjnene. Over for dette perspektiv og efter at have haft en jurist på besøg hos landbrugsministeren bed slagterne i det sure æble og betalte bøderne, der i mellemtiden var blevet noget nedsat af politiet.

Vigtigst af alt var det at holde forretningen i gang her under krigen, hvor alt kunne sælges til Tyskland til gode priser. De fleste kender udtrykket gullaschbaroner som be-

Her ses staben i Kodforsyningen, Arbejdernes Brugsforening, i gang med udskæringen. Billedet er fra ca. 1918. Brugsforeningen lå på hjørnet af Vestergade og Vester Allé; kødafdelingen eksisterede kun nogle få år for at genopstå efter 1945.

Erhvervsarkivet.

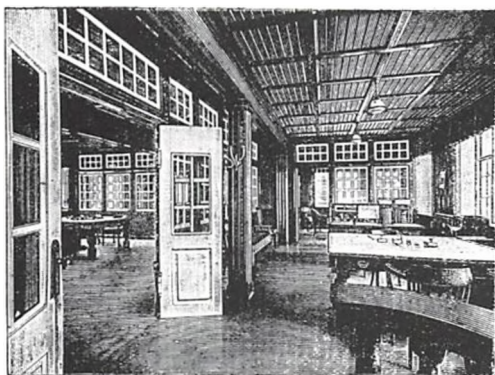
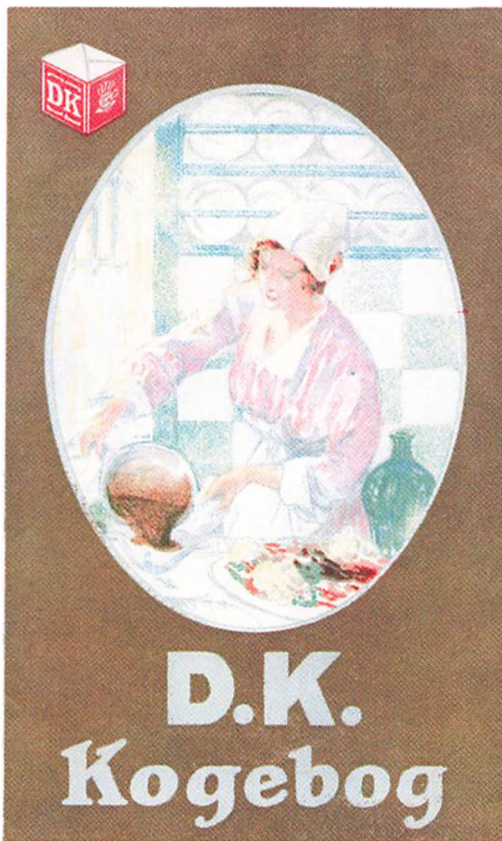


tegnelse for de fabrikker, der lavede konserver til tyskerne. Sådanne var der også i Århus, især ret tidligt under krigen, da »konserverfabrikker« skød frem i køkkener og kældre. Den gullasch, der blev lavet her, var både til at leve og til at dø af, sagde folk i Århus. Dåserne kunne også bruges som håndgranater, mente man. De fleste af de geskæftige foretagender var ren spekulation. »Fabrikkerne« realiserede hurtigt gevinsten, nedlagde virksomheden og kastede sig over andre ting i »krigsindustrien«. En enkelt større virksomhed inden for dåsebranchen overlevede, og det var »Dansk Konserverfabrik« i Munkegade under ledelse af direktør Åge Herschend (1876-1926). Han havde installeret sig over det meste af fire etager. Fabrikken modtog kvægkroppe til

partering, og der var investeret i byens største private køleanlæg med henblik på fremtiden, for det var Herschends mening også at producere efter krigen. Det gjaldt dog ikke produktionen af bouillonterninger, der havde rivende afsætning til tyskerne, der drak bouillon i stedet for den kaffe, de ikke kunne få. Der kunne produceres 70.000 terninger om dagen, som blev pakket i blikdåser, fordi der ikke måtte komme luft til. I så fald ville saltet fordampe, og det var der ikke så lidt af i terningerne, hvis næringsværdi var ringe. Produktionen var fuldautomatisk, og selv om prisen på terningerne kun var nogle få pfennig stykket, var det en god forretning. I øvrigt var fabrikkens produktion gullasch og leverpostej. Det var dog kun i krigens første år, at *soldaterne* måtte døje med speku-

Reklametryksag fra Dansk Konserverfabrik A/S. Foruden spisesedler og opskrifter bragte den forskellige anerkendende udtalelser om fabrikkens produkt, D.K.-bouillon-terningen. Den erfarne husmor, fru postmester Erthmann, Haundal, erklærede, at terningen var på højde med udlændets bedste, mens Sofie Horten fra Strandboulevarden, formentlig i København, havde den overbevisning, at der var tale om et fortræffeligt præparat.

Erhvervsarkivet.



Konserverfabrikkens hovedkontor, i hvert fald som fabrikanten gerne ville se det.

lationsprodukterne. For det første blev den danske veterinærkontrol mere striks med eksportvarerne, for det andet blev kunderne i Tyskland nu de kommunale myndigheder, der organiserede levnedsmiddeldordningerne. Gullasch og leverpostej synes at have været rigtig gode forretninger. En dåse gullasch indeholdt et halvt pund kød plus sauce, som efter sigende både var »kraftig og delikat«. En dag kom en dame ind på fabrikken for at købe noget af saucen, fordi hun havde fået at vide, at den i virkeligheden var et af »Hotel Royal«s ekstragode produkter. Herschend måtte sige til hende, »at den fra Royal var skam ikke nær god nok til os, og at vi derfor lavede den selv«. Den pris, der betales f.eks. i Østrig for produktet, var særdeles god.

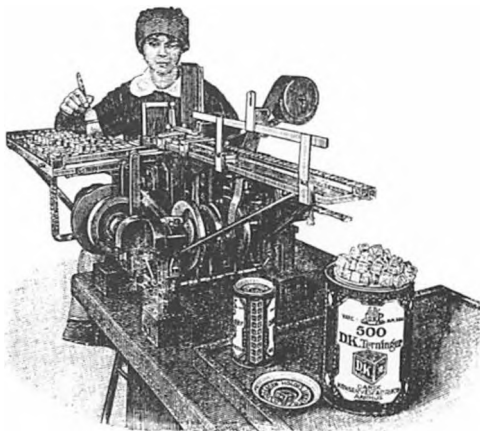
Endelig var der så en fed leverpostej, som tyskerne efter sigende smurte direkte på brødet i stedet for smør, der ikke var til at få. Før krigen repræsenterede en ladning på 20.000 dåser leverpostej en værdi af 1.000 kr.; nu kunne man få ikke mindre end 25.000 kr. for et sådant parti, så her tør det nok siges, der var profit at hente.

Konserverfabrikken havde efterhånden også fået et direkte marked hos private i Tyskland, der fik sendt på efterkrav. Nogen sund forretning kan man vel ikke kalde en virksomhed, der lukrerer på en krigstids forvredne prisforhold, men en positiv side af forholdet var dog, at fabrikken gav beskæftigelse til 60-70 arbejdere og funktionærer. Stiftstidende tog fabrikken i forsvar: Herschends gullasch egnede sig ikke til håndgranater. Den var ikke til at dø af.

Et nærmere studium af virksomheden viser, at Herschends fabrik til dels hvilede på slagtermester Hasles forretning, som han købte 1917. »Dansk Konserverfabrik A/S« blev anmeldt allerede i december 1914 med en bestyrelse bestående af landbrugskandidat Jesper Jørgen Jespersen og Åge Herschend med en kapital på 20.000 kr. Åge Herschend var farmaceut af uddannelse og

Måske er det råmateriale til gullasindustrien, der her er forsamlet på Slagtehusets markedsplads en dag, måske i 1916. Den afslappede stemning er ikke karakteristisk for de forhold, der beherskede kødmarkedet under krigen.

Lokallhistorisk Samling.



Pakkemaskinen her kunne pakke 40.000 terninger om dagen.

stammede oprindelig fra Skanderborg. Efter arbejde på et apotek fandt han sine muligheder inden for forretningslivet bedre, forlod snart farmacien og oprettede en virksomhed, som hed Linotol-Kompagniet, der gjorde forretninger især i udlandet. Konservesfabrikken gik som nævnt godt og blev udvidet med 10.000 kr. i aktiekapital 1915. Allerede 1916 indbød man til tegning af ikke mindre end 120.000 kr. ekstra og fik en sagfører ind i bestyrelsen. Forretningen gik nu formentlig forrygende, for allerede om efteråret blev kapitalen udvidet til 500.000 kr., som blev overtaget af de gamle aktionærer og fuldt indbetalt; i 1917 kom der yderligere en proprietær med i bestyrelsen. Der blev lagt store planer med henblik på efterkrigstiden. I sommeren 1918 blev der således købt otte ejendomme i Norsgade og to i Nørre Allé,

hvis grunde stødte op til hinanden, og ydermere var der blevet startet en filial i København.

I sommeren 1918 gjorde fabrikken en vældig reklameindsats for bouillonternevingerne, som hed D.K. I en kogebog på 40 sider henvendte man sig til husmødrene med opskrifter og spisesedler, der alle gav rigelig anledning til at anvende midlet. Terningerne syntes praktisk taget at kunne anvendes til alt undtagen kogt torsk og vandgrød. Og økonomi var der jo i det:

Hver husmoder lærer sin husassistent brug D.K., thi hvad der er spar't, er fortjent! »Dansk Konservesfabrik A/S« var inde i tidens tankegang:

Skønt hamstring ej regnes blandt velsete gerninger,
kan roligt man hamstre sig D.K.-terninger,
lød det i et andet af de rim, kogebogen var fuld af, og moderne var man også:

De ny tider – den ny viden
D.K. er for *den*, der vil følge med tiden.

Og fuld af optimisme:

Mange produkter med krigen forsvinder,
D.K. til evige tider man finder.

På det sidste punkt forregnede man sig. I 1920, da efterkrigstidens krise var sat ind, hedder det i en forsikringsrapport, at fabrikken i det sidste års tid kun havde arbejdet ca. 1 uge hveranden måned, da eksporten var ophørt. Man prøvede at lave kondenseret mælk til eksport, men det kunne kun holde 14 mand beskæftiget. Det gik da også sådan, at hele virksomheden måtte likvidere 1921. Herschend vendte tilbage til sit Linotol-Kompagni, men døde allerede 1926, da han pådrog sig en infektion ved en bacille, som man antog var kommet frem med et oversøisk brev. Den lod sig ikke kurere. Hvad angår hans tid som gullaschbaron, da var den forlængst forbi.

I.G.

Skjoldborg-affæren

Historien, der her skal fortælles, var én, der virkelig blev talt om i byen, for det var en af byens største virksomheder og en af de mest magtfulde direktører, der var kommet i gyn-gen. Der er ikke tvivl om, at virksomheden, dens ansatte og ikke mindst direktøren i mange, mange år følte sagen som meget ubehagelig, men også urimelig. Den var, er det blevet hævdet, uden tvivl med urette, medvirkende til, at virksomheden i 1915 flyttede sit hovedkontor til København.

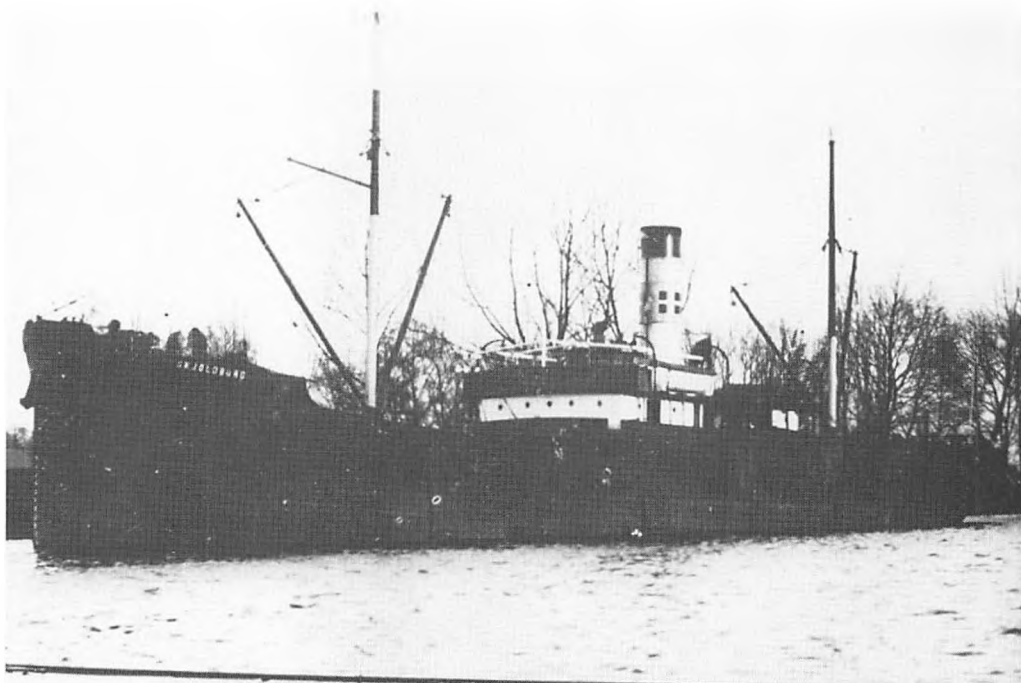
Baggrunden for affæren var første verdenskrigs udbrud 1. august 1914. De skibe, der var på vej til Danmark, blev enten standset af de krigsførende magter eller søgte selv i havn. Da der netop på dette tidspunkt var mange skibe på vej med korn og foderstoffer, betød det udsigt til mangel på disse varer – en alvorlig sag såvel for landets befolkning, hvis forsyning med brød kunne blive truet, som for landbruget og korn- og foderstofhandlerne. For at sikre, at de beholdninger, der var i landet, blev hér, fik regeringen den 6. august gennemført en lov, der muliggjorde udstedelse af udførselsforbud for en række varer. Og samme dag blev det forbudt at eksportere korn og foderstoffer. At overtræde dette forbud var landsskadelig virksomhed. Det var netop det, det store århusianske firma Korn- og Foderstof Kompagniet blev hængt ud for at drive i de sidste måneder af 1914 og begyndelsen af 1915.

Korn- og Foderstof Kompagniet blev dannet i 1896 ved sammenslutningen af en række i forvejen store korn- og foderstofforretninger. Det var ikke hr. hvemsomhelst, der her gik sammen. Blandt stifterne var bl.a. Hans

Broge, Joh. Baune og Otto Mønsted her fra byen og fra henholdsvis Randers og Horsens J. Ankerstjerne og H. Meulengracht. Det var kendte og pengestærke folk, og i 1914 sad Otto Mønsted og Joh. Baune endnu i bestyrelsen for Kompagniet. Som direktør for foretaget blev ved stiftelsen ansat den da 33-årige Chr. G. Hansen, der i 1895 var blevet leder af Meulengrachts filial i Århus. Chr. G., som han kaldtes i daglig tale, udviklede sig til sin tids mest fremtrædende, men også dristigste kornkøbmand. Han var direktør for Kornkompagniet frem til 1933 og var 1930-39 endvidere formand for dets bestyrelse, ligesom han i øvrigt sad i en lang række af branchens organisationer og i flere erhvervsvirksomheders bestyrelser, bl.a. for Aarhus Oliefabrik. Han havde en stærk konstitution, kunne spille kort hele natten og alligevel lede virksomheden med fast hånd næste dag. Chr. G. Hansen boede, indtil han flyttede til København i 1915, ude i Skåde i villaen »Mogens Løkke«.

Skjoldborg-affæren tog sin start i september 1914, da Chr. G. Hansen sluttede skibet »Skjoldborg« for en rejse med 3.000 tons hvede fra Baltimore til Europa. I certepartiet, d.v.s. kontrakten om skibets befragtning, hed det, at Skjoldborg skulle losse i en dansk havn, evt. dog en svensk havn mod betaling af ekstra fragt. Beskeden om, hvor hveden skulle leveres, ville blive givet, når skibet kom til Frederikshavn. I en tillægsrklæring, som ikke blev optaget i certepartiet, hed det, at hveden mod ekstra betaling kunne losses i Lübeck eller Stettin, hvis den politiske situation ikke forhindrede det. Når

Skibet, der gav hele affæren navn, S/S Skjoldborg, bygget 1899 i Stettin og tilhørende rederiet C. K. Hansen. Rederiets leder, generalkonsul Johan Hansen, landets første handels- og søfartsminister 1908-09, blev hængt lige så meget ud som Chr. G. Hansen.
Erhvervsarkivet.



denne tillægsbestemmelse ikke blev optaget i certepartiet, skyldtes det uden tvivl, at man ville undgå vanskeligheder fra de engelske myndigheder. Skibe på vej til Danmark blev nemlig stoppet af engelske krigsskibe, der undersøgte, om varerne ombord også var til brug i Danmark og ikke kunne benyttes i krigsførelsen, ikke var såkaldt krigskontraband. England frygtede, at Tyskland skulle få forsyninger fra resten af verden bl.a. via Danmark.

Samtidig med, at Korn- og Foderstof Kompagniet købte de 3.000 tons hvede i USA, solgte det et kvantum af ladningen til et tysk firma. Da Skjoldborg derfor i oktober ankrede op på Frederikshavn red, på dansk søterritorium, for at få ordre, hvor ladningen skulle losses, fik det besked på at gå til Lübeck. Skibets reder havde været imod, at det skulle sejle til Tyskland, men Chr. G. Hansen pressede på, og enden blev, at ladningen blev lossat i Lübeck.

Men nu tog aviserne og snakken fat. Skibet havde jo været inde på dansk søterritorium og derfor var hveden blevet reeksportret, et klart brud på det udførselsforbud, der som nævnt var udstedt den 6. august 1914. Kritikken var ret heftig, og Justitsministeriet begyndte at undersøge sagen.

Også i Korn- og Foderstof Kompagniet gav sagen anledning til aktivitet. Der blev i slutningen af november, hvor debatten spidse sig til, holdt flere bestyrelsesmøder for at drøfte udviklingen. Chr. G. Hansen redegjorde for forløbet, sådan som han så det. Han mente ikke, at der var begået noget ulovligt; skibet havde jo ikke været i havn, men kun ligget på reden ved Frederikshavn, og man kunne så ikke tale om reeksport. Der er næppe tvivl om, at Chr. G. Hansen faktisk ikke var klar over, at han havde begivet sig ud på noget, der kunne opfattes som et lovbrud. Det gik først op for ham, da aviserne og Justitsministeriet tog sagen op.

Chr. G. Hansen (1863-1941) er her fotograferet formentlig et sted i det sydlige Rusland, hvor Korn- og Foderstof Kompagniet havde interesser før og under første verdenskrig. Chr. G. står bagest til højre, og mågtlig ser han da ud. På bænken foran sidder Johan Baune, en af Kompagniets grundlæggere. Hvem de to andre er, vides ikke.
 Erhvervsarkivet.



Korn- og Foderstof Kompagniets bestyrelse bakkede Chr. G. Hansen op. Man var enig i, at der intet ulovligt var begået, og hvis Justitsministeriets undersøgelser resulterede i et bødekraft, ville man anlægge sag mod ministeriet.

Nå, så vidt kom det nu ikke. På et bestyrelsesmøde den 27. november kunne Chr. G. Hansen meddele, at Kompagniet havde fået en ordning med regeringen. Det var sket, efter at dets bankforbindelse var blevet inddraget i sagen og havde fundet det bedst at finde en mindelig løsning. Bestyrelsen kunne godkende ordningen, idet den mente, at det ville skade firmaets image, hvis man skulle til at føre proces mod Justitsministerium og regering, men i øvrigt var man stadig og fortsat af den opfattelse, at der intet ulovligt var foregået. Ordningen, som blev almindelig kendt den næste dag, da Justitsministeriet udsendte en pressemeddelelse, gik ud på, at Korn- og Foderstof Kompagniet betalte en

bøde på 10.000 kr., i øvrigt udførselslovens maksimumsbøde, hvorved Justitsministeriet frafaldt tiltale mod Kompagniet. Når Justitsministeriet gik med til denne ordning hang det sammen med, som det hedder i pressemeddelelsen: »... selskabets direktør hævder, at man var uvidende om, at der ved varernes indbringelse på dansk søterritorium var skabt et sådant forhold, at deres videresendelse til udlandet var en overtrædelse af forbudet, ...«

Hermed skulle man tro, at der blev ro om sagen, men nej. Berlingske Tidende og ikke mindst Andelsbladet, der var talerør for Korn- og Foderstof Kompagniets værste konkurrent, Jydsk Andels-Foderstofforretning, angreb Justitsministeriets afgørelse, mens Politiken – justitsminister var den radikale Zahle – forsvarede. Aarhus Stiftstidende skrev efter afgørelsen: »... stemningen ikke blot i det almindelige publikum, men også i handelskredse er ret stærkt ophidset. Det er det eneste, der er opnået, og det er lige uheldigt for både ministeriet og Kompagniet.«

Chr. G. Hansen havde ikke rigtig stemningen med sig. Det kom klart til udtryk, da han, der siden 1910 var formand for Århus Handelsforening, indkaldte til en ekstraordinær generalforsamling, hvor han, som det hed, »vil meddele Handelsforeningens medlemmer de foreliggende oplysninger og give dem anledning til at udtale sig«. Han skulle bakkedes op, og det blev han egentlig ikke!

Den ekstraordinære generalforsamling blev afholdt på Hotel Royal. Tilstroeringen var stor. Allerede før mødet havde Chr. G. meddelt, at han nedlagde sin post som foreningens formand. Baggrunden herfor var, at der var startet en underskriftsindsamling blandt medlemmer for at få ham til at trække sig tilbage, og det ønskede Chr. G. Hansen at komme i forkøbet. Efter de sædvanlige indledende manøvrer med velkomst og valg af dirigent fik Chr. G. Hansen ordet. Han gav en redegørelse for sit syn på sagen – et syn

Det var fra denne bygning, Havnegade 8, at Chr. G. Hansen foretog dispositionerne, der førte til Skjoldborgsgæsseren. Kort tid efter Korn- og Foderstof Kompagniets dannelse i 1896 lod man ejendommen, der blev tegnet af arkitekten Rudolf Frimodt Clausen, opføre som hovedkontor, og det var den indtil 1965, da Kompagniet flyttede til Viby. Dog lå hovedkontoret 1915-37 i København.



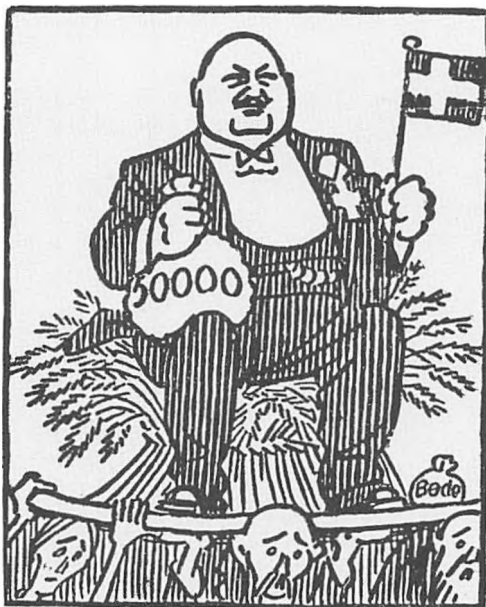
som han var blevet bestyrket i efter konsultation af en række fremragende jurister, og konklusionen var klar: Der var intet ulovligt begået. Han sluttede af med at sige, at dem, der havde råbt højest, ikke mindst i pressen, var dem, der havde det ringeste kendskab til de faktiske forhold.

Efter denne salut bragte næstformanden en tak til Chr. G. for hans arbejde for og i foreningen, en tak som alle undtagen én tilsluttede sig ved at rejse sig. Chr. G. kvitterede og forlod mødet – og så begyndte diskussionen. Der blev foreslået en resolution, hvori foreningen udtalte en tak til Chr. G. Hansen for hans virke som bestyrelsesmedlem og beklagede, at man på grund af de

foreliggende forhold måtte give afkald på hans arbejdskraft. Hertil sagde en, at der burde stå *hjertelig* tak, og en anden fandt, at resolutionen i det hele var for kølig over for en mand, som havde siddet i bestyrelsen i 14 år. Forslagsstilleren svarede hertil, at han ikke havde noget imod, at der kom til at stå *hjertelig*, men at det var ham vigtigere, at resolutionen blev vedtaget af hele forsamlingen. Men ikke engang det kunne lade sig gøre. Resolutionen blev vedtaget uden hjertelig tak, men fem stemte imod også en almindelig tak.

Skjoldborg-affæren fortsatte med at optage sindene helt ind i 1915. Der blev således som følge af affæren vedtaget en skærpelse af

*Demokraten hørte ikke til blandt dem, der lagde fingrene imellem over for Chr. G. Hansen. I årets sidste avis i 1914 bragtes en serie tegninger med billeder fra hver af det forløbne års måneder under titlen: Året, der svandt. Tegningen for november viser Chr. G. båret i en »korn«-stol. Undermeden stod:
At bøde ti tusinde og intel have gjort, det er smukt og patriotisk og ædelt og stort.*



straffen for overtrædelse af udførselsforbudet. Under 1. behandlingen i Folketinget faldt der mange hårde ord om Chr. G. Hansen. Kommunelærer Albert Stilling, valgt for Socialdemokratiet i Århus, sagde bl.a.: »Som jeg allerede har gjort opmærksom på, pålagde Chr. G. Hansen sig selv den straf at nedlægge sit mandat som formand for Århus Handelsforening. Det forekommer mig, at det ville være passende, om såvel konsul Chr. G. Hansen som generalkonsul Johan Hansen (rederen for Skjoldborg, tidligere handelsminister) tog anledning af det skete til at frasige sig deres titler som konsul. Ligeledes forekommer det mig, at det ville være i høj grad passende, om generalkonsul Hansen fandt anledning til at frasige sig de 1.200 kr., han årligt oppebærer i ministerpension; jeg

synes, at velanstændighed og taktfølelse måtte byde ham at gøre det, men om han gør det, bliver ganske vist en anden sag. Om de to herrer derimod beholder deres ridderkors, må jeg sige, er mig nogenlunde ligegyldigt ... Men jeg vil fra denne plads, som jeg anser for den øverste i vort land, betegne den handling, de herrer Hansen har foretaget sig, som fuldt så landsskadelig som den, en tidligere minister har foretaget og nu bøder hårdt for« (det er justitsminister Alberti, der i 1910 fik 8 års tugthus for bedrageri, Stilling her sigter til).

Senere under debatten blev det sagt af en, der forsvarede Chr. G. Hansen, at Stillings holdning nok var den, som var almindelig udbredt i offentligheden. Og aviserne bragte da endnu nogle måneder ind i 1915 artikler og læserbreve om sagen. Der skete imidlertid ikke noget nyt, og den en gang trufne afgørelse, bøden på de 10.000 kr., blev ikke ændret.

Når Skjoldborg-affæren optog offentligheden så stærkt, skyldes det uden tvivl, at den indtraf i begyndelsen af krigen, hvor man endnu ikke havde oplevet så meget. Det skulle senere gå endnu værre til. En anden grund til, at såvel offentligheden som Korn- og Foderstof Kompagniet selv, hvor affæren som nævnt i indledningen kom til at hvile tungt i sindene, var så optaget af sagen, var Kompagniets position som landets vel største korn- og foderstoffirma. Det forøgede kravet til omdømmet. Historikeren kan så med sin bagklogskab føje til, at forretningen med Skjoldborg og dens hvede var ganske betydningsløs for Korn- og Foderstof Kompagniet, og at hele balladen formentlig skyldtes en fejl disponering og ukendskab til de nye forhold.

C.R.J.

Et blåt øje

At kunsten er en provokation og ikke blot et dekorativt element i den daglige tilværelse, havde århusianerne rig lejlighed til at erfare allerede i mellemkrigsårene. Ser man på listen over de billeder, der hang på det gamle rådhusloft, indtil Kunstmuseet blev bygget i Vester Allé og indviet i 1877, forstår man godt forbløffelsen – og såmænd også forargelsen – over de udstillinger af unge maleres arbejder, der med opførelsen af Kunstbygningen på Bispetofte 1917 fik faste udstillingslokaler.

De mere end 60.000 besøgende, der kom på museet de første fem år – og det er egentlig mange, for Århus var ikke stor dengang – kunne f.eks. glæde sig over så kendte navne som Chr. Dalsgaard (Julemorgen hos en jysk bondekone), J.T. Lundbye (En malkescene) og Wilhelm Marstrand (Portræt af rektor H.H. Blache), hvortil kom arbejder med lokale motiver af de lokale malere. Det var billeder, enhver kunne forstå: portrætter lignede den portrætterede, en ko var en ko, en høne en høne, alt sammen noget, man kunne ønske at hænge op i sit hjem, om man havde råd.

Med opførelsen af Kunstbygningen fik byens yngre kunstinteresserede borgerskab, som selv måtte betale det meste af byggeriet, et nyt ståsted. De fortsatte straks en række udstillinger, der tidligere havde fundet rum i det nyopførte Tinghus på Bispetofte. Det var den nye avancerede kunst, hvor en høne udmærket kunne være blå, og hvor det sommetider kunne knibe med at identificere de portrætterede. Århus Kunstforening af 1847, der i 1918 havde ca. 300 medlemmer, blev

dengang ledet af Chr. Kampmann, direktøren for kulfirmaet Kampmann, Møller og Herskind. Med var også læge Max Brammer og Axel Høeg-Hansen; den sidste havde tegnet Kunstbygningen. Disse tre var det, der kontaktede de provokerende futuristiske kunstnere som Harald Giersing, Fritz Syberg, Olaf Rude, Utzon Frank og Johannes Bjerg. De var alle repræsenteret på foreningens første udstilling i den nye bygning. Harald Giersing således med et skovinteriør og to landskaber til en samlet pris af 1700 kr. De kom igen og igen, kredsen blev udvidet hele tiden: Ejnar Nielsen, Vilhelm Lundstrøm, J.F. Willumsen osv.

De unge kunstnere lod sig ikke skræmme af pressens anmeldelser og borgerskabets harmdirrende indlæg. I alle århusianske blade refereres et foredrag af kunsthistorikeren Carl V. Petersen, senere direktør for Hirschsprungs Samlinger og karakteriseret som en skarp og uforfærdet stridsmand. Ved sit forsvar for farver frem for formen (»de bryder sig fejl om formen«), fik han aviserne til spydigt at omtale ham som kunstkritiker i gåseøjne, en kritiker, hvis autoritet skal dække over den nye deliristiske og hambre kunst, hvis det da i det hele taget var kunst. Nej, lær først malerne at tegne! Et andet angreb på den nye bygning og Chr. Kampmann og hans mæg (han skulle hellere holde sig til det, han har forstand på: kul, koks og brænde) slutter med at udtrykke dels tilfredsheden med, at der ikke er bygget for borgernes penge, dels med den trøst, at man jo heldigvis ikke behøver at komme der.

Alligevel kom der mange på Bispetofte,

Harald Giersing (1881-1927) malede i 1918 dette følsomme billede af en ung pige i blå kjole. Studier i Paris af impressionismen blev af afgørende betydning for hans senere udvikling. At kun det ene øje er malet blåt var medvirkende til den hån, der blev billedet til del i Århus.

Poul Pedersen.



og lidt efter lidt steg begejstringen for alt det nye. Af byens mere velhavende borgere samlede mange sig en repræsentation af de mange kunstnere, der arbejdede med de nye teorier. Det var til glæde for dem selv og til god økonomisk hjælp til de betrængte malere. Skal nogle nævnes, så samlede købmand Sjørup Jørgensen sig så mange, at han kunne smykke også sin store forretning med moderne kunst. Andre samlere var Chr. Kampmann, der jo havde nær kontakt til de fleste, direktør Kristian Kirk fra Jydsk Telefon og endelig overretssagfører Frank Wilde, der i mange år gjorde en stor indsats for kunstlivet i Århus.

Gik bølgerne højt i pressen og blandt borgerne fra tid til anden, så gik det heller ikke altid stille af hverken i Kunstforeningen eller i museets bestyrelse. I Kunstforeningen gik det så galt, at Chr. Kampmann trådte ud. Det var Vilhelm Lundstrøms pakkassebille-

der, der blev årsag til striden. Overlæge Tage-Hansen og fru Wilhelmine Weis, som også begge var med i ledelsen af museet, sagde fra: billederne var for aparte og burde ikke udstilles som værende kunst. Det endte med, at Chr. Kampmann begyndte på en frisk: Foreningen for Nutidskunst.

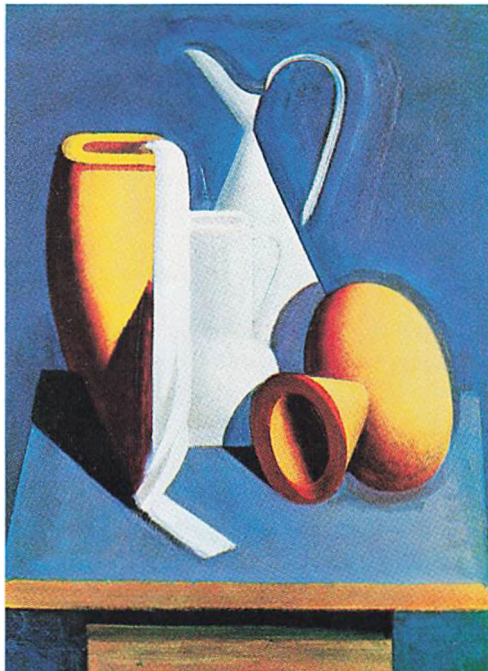
Et andet stridens æble blev Harald Giersings Den blå Dame fra 1918. Museet var ingenlunde fremmed over for indkøb af moderne kunst, men da Frank Wilde, der var formand for bestyrelsen, og M.N. Reimers, apotekeren, købte omtalte dame, skønt de to andre medlemmer, fru Weis og overlærer K. Mousten fra byrådet, havde stemt imod, blev det for galt: et brev blev sendt til byrådet med klage over sagens behandling, men her hæftede man sig mere ved prisen. Billedet havde kostet 1.000 kr., og hertil udtalte H.P. Christensen, den senere borgmester, at han syntes, at det var mange penge for en dame med et blåt øje. Byrådet henstillede til Frank Wilde, at han snarest fik antallet af bestyrelsesmedlemmer op på det tal, som servitutterne angav, nemlig fem. Der stod ingen steder, at formandens stemme talte dobbelt. Fru Weis var fornærmet og trak sig ud af museets bestyrelse. Dermed forsvandt den sidste repræsentant for familien Weis, museets velyndere. Billedet er stadig i museets eje, i øjeblikket er det udlånt til Louisiana.

At det dengang – i mellemkrigstiden – var klogt at satse også på det nye gennembrud i kunsten, når museet foretog sine indkøb, har tiden vist. Alle disse malere, eller de fleste af dem, er nu populære og handles til tårnhøje priser. Et billede som det her afbillede af Lundstrøm er lige solgt på Bruun Rasmussens Auktioner i København for 900.000 kr., og museets samling alene af Lundstrøm er uvurderlig. Foruden træsnit, litografier og tegninger har museet 17 malerier, hvoraf de to tredjedele hænger samlet i en af salene.

Den unge dame i blåt blev museets første Giersing-billede, men 11 malerier, deraf mange gaver fra forskellige fonds, er fulgt

Vilhelm Lundstrøm (1893-1950) var 37 år, da han malede dette billede, og han havde da længe været omdiskuteret. Hans pakkassebilleder og kubistiske malerier som dette fik endog to sindsygeleger til seriøst at drøfte, om han mon var helt normal.

Poul Pedersen.



dels for styg til at stå foran byens smukke hus, dels kunne et kunstværk på et så iøjnefaldende sted nemt opfattes som et udtryk for byens opfattelse af kunst, og det var ikke ønskværdigt i dette tilfælde. Den blev også fjernet, og Svend Wiig Hansen hentede samtidig de skulpturer, der havde nået at komme indenfor. De blev i øvrigt udstillet på museet, mens udstillingen i rådhuset varede. Det talte man meget om, således som man talte om Hagedorn-Olsens store vægmaleri i rådhusets forhal, »Et menneskesamfund«, se side 92.

A.D.

efter; hertil kommer 2 farvelitografier og 14 tegninger. Også om Giersings billeder, hvoraf det mest populære måske er fodboldspillerne (Sofus header) fra 1917, gælder det, at et godt udvalg hænger fremme.

Kan disse malerier nu ikke mere forarge, så kommer der stadig nye retninger, der rusker op i det tilvante. En af de århusianske »skandaler« ligger snart 30 år tilbage, men den gav genlyd over hele landet. Til en udstilling i 1954 i Rådhushallen, som dengang hyppigt blev brugt til udstillinger, indtil kommunen overtog Kunstbygningen, opstillede arrangørerne Svend Wiig Hansens Moder Jord, en siddende, nøgen, uskøn ældre kvinde, uden for rådhusets hovedindgang. Skulpturen vejede 2 tons, så gulvet inde i hallen kunne ikke bære den. Da borgmester Svend Unmack Larsen, som havde et temperamentsfyldt gemyt, så skulpturen, blev han vred og forlangte den straks fjernet: den var

Da Aarhus Oliefabrik blev dansk igen

Denne begivenhed kom først offentlig frem, da det hele næsten var overstået. Den 14. april 1918 kunne borgerne læse i Aarhus Stiftstidende, at Aarhus Oliefabrik nu kommer på udelukkende danske hænder. Dagen før var der blevet afholdt et møde, hvor et nyt aktieselskab med navnet Aarhus Oliefabrik A/S var blevet dannet. Aktiekapitalen skulle være på 15 mill. kr., og den skulle bruges til at overtage Aarhus Oliefabrik Ltd.'s interesser såvel her i byen og landet som i udlandet. Avisen kunne også fortælle, at det nye selskabs bestyrelse bl.a. bestod af Fr. Lausen, hidtidig direktør for virksomheden, der også skulle fortsætte som direktør i Aarhus Oliefabrik, samt af direktør for Korn- og Foderstof Kompagniet Chr. G. Hansen og en højesteretssagfører fra København, C.L. David. Meddelelsen blev nogle dage senere fulgt op af store annoncer, der indbød til tegning af aktier i AO. Der blev kun udbudt for fire millioner, idet de resterende 11 millioner var tegnet på forhånd af stifterne og andre, dvs. bl.a. en række store banker.

Historien bag denne begivenhed går langt tilbage, men lad os nøjes med i første omgang at gå otte år tilbage, til 1910. Dette år i oktober blev Aarhus Oliefabrik Ltd. solgt til en englænder. Fr. Lausen, der havde været direktør for foretagendet siden 1892, skrev lidt bittert i 1943 om salget, at de gamle interessenter, deriblandt Otto Mønsted, Hans Broge, Hendrik Pontoppidan, Otto Langballe og Chr. G. Hansen, ikke kunne modstå fristelsen til at få ca. 8 gange den oprindelige indbetalte kapital, efter at de i årlig udbytte gennemsnitlig havde fået

10 %. Ved salget i 1910 fulgte også en række udenlandske fabrikker med. Aarhus Oliefabrik Ltd. havde nemlig udvidet kraftigt i det første årti af vort århundrede. Bl.a. havde man i 1902 oprettet en oliiefabrik, Teutonia Oelwerke, i Hamburg i Tyskland og i 1907-08 opbygget en stor fabrik i England, Erith Oil Works.

Netop Erith Oil Works var en væsentlig grund til, at Aarhus Oliefabrik Ltd. blev solgt i 1910. Køberen var nemlig den store engelske margarineproducent, Sir George Watson, der var leder og indehaver af margarinekoncernen Maypole Dairy Co. Ved at overtage Aarhus Oliefabrik og dermed også Erith Oil Works sikrede han sig konstante leverancer til sine margarinefabrikker. Erith Oil Works leverede i forvejen en væsentlig del af sin produktion til Maypole Dairy. Sir George Watson havde i øvrigt allerede snævre forbindelser til dansk erhvervsliv. Således havde han indskudt kapital i de margarinefabrikker, Otto Mønsted havde bygget i England i 1890'erne, og på det tidspunkt, da han overtog AO, var han formand for bestyrelsen for disse fabrikker. Watson havde også i 1902 finansieret oprettelsen af et fælles salgskontor i England for danske slagterier, det, der nogle år senere blev til Dansk Bacon Company.

Efter salget i 1910 var der kun to, der havde penge i Aarhus Oliefabrik, nemlig udover Sir George Watson også Fr. Lausen, der ikke havde solgt sin, beskedne, andel. Lausen skulle fortsætte med at være direktør for Watson, ligesom i øvrigt ejerskiftet ingen betydning fik for medarbejderne på fabrik-

*Indbydelsen i Aarhus
Stiftstidende i april 1918 til
tegning af aktier i det ny-
stiftede Aarhus Oliefabrik
A/S. Som det ses, var det
kun en lille del af aktierne,
der blev udbudt til offentlig
salg. Stifterne med deres
banker i ryggen havde klart
aktiemajoriteten.*

INDBYDELSE

TIL TEGNING AF

FIRE MILLIONER KRONER

AKTIER

AARHUS OLIEFABRIK A/S

AARHUS OLIEFABRIK LTD. har under 13. d. overdraget samtlige sine Ejendomme, Fabrik-
steder, Værktøjsindretninger, Inventar og fremmede Selskaber etc. til et nydannet Aktieselskab ved Navn

AARHUS OLIEFABRIK A/S,

ens Hjemsted er Aarhus, og hvis Formaal er at fortsætte og videre udvikle den af Aarhus Oliefabrik
Ltd. siden 1871 drevne Virksomhed med Fabrikation og Handel med Olier, Fæststoffer etc.
Med Hensyn til de til Aarhus Oliefabrik A/S overdragne Værdier, der leveres konstant af Sel-
skabet, bemærkes:

Fabrikationsplanen, der er helligende i og ved Aarhus, er for den væsentligste Del nye. De er
overdragne til det nye Aktieselskab for en samlet Sum af ca. 18 Mill. Kr. Inden en af Skønsmænd,
sammendes af Borgemeesteren i Aarhus, i Henslidd til Lov af 14/10 1909 givene Underrettsforordning er den
nævnte Værdi af de overdragne Anlæg anslaaet til ca. 23 Mill. Kr. Værdibeholdningen af Interesser
i udenlandske Selskaber er overdraget til det nye Selskab til en efter Skiltens Forordning paaende
Pris, ialt ca. 9 Mill. Kr. Der er ikke ydet Aarhus Oliefabrik Ltd. nogen Vedræg for Aktiebæren af
den Forretning som nævnt herover.

Aktiekapitalen for Aarhus Oliefabrik A/S er anslaaet til 16 Millioner
Kr., fordelt i 8000 Aktier paa 4000 Kr. Stk., 3000 Aktier paa 2000 Kr. Stk., og 2000 Aktier paa 1000
Kr. Stk.

Al Aktiekapitalen er af Skiltens Regnet et Beløb af 3 1/2 Million Kr. Yderligere er der underkøbt
med et Beløb af 7 1/2 Mill. Kr. Renten

FIRE MILLIONER KRONER,

der er reserveret af de af de nævnte underrettede Banker repræsenteret Konsortium, udbjedes til en Rente
af 10% til hvilken Rente de allerede overtagne Aktier ogsaa er tegnede.
Overrenten vil være at overdele til de med Starten af Selskabet fortsatte Omskiftninger, der
ikke vil overtage den gamle Overblik. Den Del af Overrenten, der ikke maales med de til Bur-
lingskeomskiftninger, henlægges til Reserveret. Der er ikke tillagt Skiltens noget Vedræg.
Med Hensyn til Tegningen bemæres til nedestaaende.

Lovens bestemmelse om Hensyn til Tegningssatserne.
Med Hensyn til Aktionærernes Retligheder bemærkes

at Aktierne hører paa Hovedstaden og er frit ombyttable,
at der ikke er tillagt disse Aktionærer særlige Retligheder.

at hver Aktie giver en Rente for hver 1000 Kr., hvorved den paaestaaende Aktionær har høj-
st Aktien indbragt i Selskabets Aktieportefølje som en tilsvarende, mindst 9 Maanedre før den Gene-
ralforsamling, hvor Skiltens ordning afsluttes.

at tegne Aktionær er pligtig at lade sig udføre.

Selskabets første Bestyrelse er valgt paa det konstituerende Møde den 13. d. og består af:

Direktor **F. Laussen, Aarhus, Formand.**
Bankdirektor **G. Andersen, Aarhus.**
Overretssagfører **P. Stampe, Aarhus.**
Højesteretsadvokat **C. L. David, København.**
Direktor **Chr. O. Hansen, København.**
Bankdirektor **P. Rejn, København.**

Til administrerende Direktør for Selskabet er valgt den hidtidige Direktør for Aarhus Olie-
fabrik Ltd., **Direktor F. Laussen**, med hvem der er afsluttet gensidig uopsigelig Køntrakt indtil 1ste
Januar 1920.

Til Revisorer er valgt d'Herre statsautoriserede Revisorer **A. Andersen** og **P. T. Hald.**
Selskabets Diftører er Revisorerne.

Aarhus, i April 1918.

G. ANDERSEN. **C. L. DAVID.** **CHR. O. HANSEN.**
F. LAUSEN. **F. REJN.** **P. STAMPE.**

I Henslidd til ovenstaaende Indbydelse meddeles, at Tegningen af **FIRE MILLIONER KRONER**

Aktier i Aarhus Oliefabrik A/S under Sted hos underrettede Banker Præget den 19. April.
Ved Tegningen indbetales 10% af det tegne Beløb som Depositor. Resten betales konstant,
som snart Tegningen er afsluttet.

Tegningen er blidende uden Hensyn til om hele den udbudte Beløb tegnes.

I Tilslidd af Overretssagfører P. Stampe's Meddelelse efter underrettede Bankers Skøn.

Meddelelsen om Tegningens Resultat vil ske i "Berlingske Tidende" og "Aarhus Stiftstidende".

Meddelelsen vil bver omhandlet Aktieselskab.

Aarhus og København, i April 1918.

Aarhus Privatbank. **Privatbanken i København.**
Aktieselskab. Aktieselskab.

kerne i Århus eller andre steder. Det var et klogt træk af Watson at beholde Lausen, for dels fik han derved en medarbejder, som havde forstand på oliefabrikker, dels fik han den mest loyale medarbejder, for i virkeligheden, og vel ikke med urette, følte Lausen, at Aarhus Oliefabrik var hans.

Det var nemlig ham, der havde gjort fabriken til den førende i verden på den tid. Fabrikken var blevet startet i 1871 af en række storkøbmænd, som vi allerede har mødt: Hans Broge, Otto Mønsted og Hendrik Pontoppidan, under navnet Aarhus Palmekernefabrik. Men Palmekernen, som den hed i daglig tale i byen, klarede sig ærlig talt ikke særlig godt. Den var ikke særlig stor og arbejdede trægt og uregelmæssigt. Rent galt gik det i 1880'erne, da interessenterne bag fabriken oprettede en tilsvarende fabrik i Libau i det daværende Rusland (Letland). Bortset fra fire små presser til udpresning af olie fra palmekerner til fremstilling af olie og især og først og fremmest foderkager blev alle Århus-virksomhedens presser flyttet til Libau. Når der blev satset så meget på Libaufabriken, skyldtes det, at der i de østeuropæiske lande var et stort marked for palmekerneolie til sæbefabrikation og lampeolie, og det viste sig da også, at investeringen var god. Interessenter fik store udbytter, »rubelfabriken« blev fabriken i Libau kaldt mellem venner. Men for Århus-fabriken var der ikke noget at råbe hurra for.

Heri skete der en radikal ændring i 1890'erne. Det var der to grunde til. Den ene var, at Otto Mønsted på den tid begyndte at fremstille margarine. Hertil brugte man vegetabiliske olier, noget som oliefabrikken netop fremstillede, men som faktisk indtil da var blevet betragtet som et biprodukt ved fremstillingen af det, landbruget hidtil havde haft så stor brug for, foderkager. Den anden grund til bedre forhold for Aarhus Palmekernefabrik var, at Fr. Lausen som allerede nævnt i 1892 blev direktør for fabriken – i øvrigt samme år som virksomheden ændrede

*Aarhus Palmekernesfabrik
synede ikke af meget i
1870'erne. Billedet her er
formentlig fra omkring
1875, og dengang lå Jæger-
gårdsvej, som den senere
gade hed på det tidspunkt,
faktisk uden for byen.
Lokalhistorisk Samling.*



navn til Aarhus Oliefabrik Ltd.

Det var Lausens fortjeneste, at han sammen med Mønsted så de muligheder, der lå i fremstillingen af vegetabiliske olier til den hastigt fremvoksende margarincindustri. Og det var ikke mindst Lausens fortjeneste, at Aarhus Oliefabrik blev gjort til den største og førende på dette område. Der blev ikke alene udbygget i Århus, men også i udlandet. Teutonia Oelwerke og Erith Oil Works er allerede nævnt, men de var ikke de eneste. Der blev oprettet opkøbs- og handelsstationer i såvel Østen som Afrika, og senere, efter salget i 1910 til Watson, byggedes en oliefabrik i Odessa i Rusland og en margarinefabrik i Warszawa.

Fr. Lausen var uden tvivl ikke tilfreds med salget af Aarhus Oliefabrik til Sir Georg Watson, men han kom til at samarbejde vældig godt med Watson. Afgørende for en mand af Lausens karakter var, at han kunne

gøre, som han ville, og det fik han lov til af Watson. I sine erindringer skriver Lausen, at Watson kun greb ind på et område nu og da. Det var det finansielle. Watson havde så mange penge, at han ikke kunne komme af med dem. Han ville derfor have AO til at låne sine penge, således at de blev forrentet, fremfor at fabrikken optog lån ad sine sædvanlige kanaler, dvs. bankerne. Det må have været en form for indgriben, der var til at leve med, især fordi, som Lausen skriver, forretningen udviklede sig så stærkt, at den både kunne bruge de danske og de engelske penge.

Afgørende for AOs udvikling under Watson blev første verdenskrigs udbrud i 1914. Watson var ikke unaturligt som englænder nervøs for, at hans besiddelse af Aarhus Oliefabrik kunne sætte ham i forbindelse med tyske interesser, da Aarhus Oliefabrik ejede en stor virksomhed i Tyskland, Teutonia Oelwerke. Han overvejede derfor at

Fr. Lausen (1866-1959) var den, der fik sat skub i Aarhus Oliefabrik, efter at han i 1892 var blevet direktør for foretagendet, en stilling han beklædte frem til 1926. Endvidere var han formand for bestyrelsen, fra virksomheden blev dansk igen i 1918 frem til 1922, da han vel nærmest blev sat fra bestillingen. Lausen blev dog i bestyrelsen til sin død. Lige så rundhåndet, han kunne være, f.eks. ved bygningen af Stadion og oprettelsen af Naturhistorisk Museum, lige så nærig kunne han være i andre sammenhænge.
Erhvervsarkivet.



sælge AO, men Fr. Lausen fik ham overtaget til at lade være. Men Lausen fik i denne situation, i efteråret 1914, tilsagn fra Watson om, at hvis aktierne skulle sælges, havde Lausen som den eneste anden ejer forkøbsret.

Det fik betydning i 1918. Efterhånden som krigen udviklede sig, blev Watson mere og mere betænkelig ved at have interesser i Danmark og Tyskland, og samtidig udbyggede han Erith Oil Works, således at det alene kunne dække Maypoles forbrug af olie. I 1915 kom det så vidt, at Erith blev overtaget af Maypole og var dermed ikke længere en del af Aarhus Oliefabrik. En anden grund til, at Watson blev interesseret i at sælge, var, at han i krigens sidste år så en fordel i at få

penge frigjort for at kaste sig ud i nye interesser, nye spekulationer. Mange, hvis ikke alle, store forretningsfolk forventede, at efterkrigsårene, hvor så meget skulle opbygges, og hvor nye markeder, ikke mindst den nye stat Sovjetunionen, ville åbne sig for driftige mennesker, ville give store indtjeningsmuligheder.

For Lausen så situationen delvis anderledes ud. Også han forventede stor indtjening i efterkrigsårene, men afgørende for ham var at beholde Aarhus Oliefabrik, sit livsværk. Når han i 1914 overtalte Watson til at beholde AO og til at give en forkøbsret, skyldtes det frygt for, at konkurrenterne skulle købe fabrikken. Og Lausen var ikke i tvivl om, hvem konkurrenterne var. Det var ØK med H.N. Andersen i spidsen. I 1909 havde AO købt en af ØK ejet oliefabrik i Glostrup, og i forbindelse med købet blev der indgået en aftale om, at ØK ikke måtte oprette konkurrerende fabrikker. Samme år startede ØK imidlertid Dansk Soyakagefabrik, hvis produktion lå tæt op ad AO's. Gennem en senere aftale med ØK nåede AO dog til en forståelse med Kompagniet.

Så i de første måneder af 1918, efter at USA var trådt ind i krigen, og efter at Tyskland havde erklæret den uindskrænkede ubådskrig i 1917, hørte Lausen rygter om, at der havde fundet en uformel henvendelse sted fra Landmandsbanken og ØK til Watson, om han ville sælge Aarhus Oliefabrik. Watson var nu blevet så bange for krigens udvikling og var i øvrigt ikke længere i regelmæssig kontakt med Lausen, så han ville godt sælge. Så snart Lausen fik nys herom, forholdt han telegrafisk Watson sin forkøbsret. Watsons svar var: Lausen skulle nok få en præferencestilling, men den første, der gik ind på at betale Watson den af ham krævede pris, ville få aktierne! Der fulgte 36 timers hektisk arbejde for Aarhus Oliefabriks direktør. Lausen følte det uden tvivl som en kamp for sit livsværk, der for alt i verden ikke måtte falde i hænderne på fjenden: ØK. I løbet af

Byfabrikken, tegnet i 1915. Det er et stort foretagende – faktisk et verdensforetagende – man her ser, helt anderledes end det fra 1870'erne. Det var ikke underligt, at Sir George Watson var interesseret i det i de fredelige tider omkring 1910, og det var heller ikke mærkeligt, at han ønskede at sælge i 1918, verdenskrigens sidste og bitterste år.

Erhvervsarkivet.



Det var under engelsk eje, AO foretog sin måske største og vigtigste udvidelse her i byen, nemlig opførelsen af havnefabrikken. Det skete i årene 1915-18, og herefter havde oliemøllen to afdelinger, byfabrikken og havneanlægget. Det sidste ses her omkring 1917.

Lokalhistorisk Samling.



Fr. Lausen på sit kontor. Selv om billedet ikke er særlig skarpt, kan man dog se bemalingen på loftet. Den var udført af K. Hansen Reistrup, der har lavet dekorationer mange steder i byen, bl.a. i Teatret og Erhvervsarkivet. Hos Lausen har han malet aber, der ligger i kokospalmerne, fyldt med kokosnødder, et af AO's vigtigste råstoffer. Erhvervsarkivet.



de 36 timer lykkedes det ham at få tilsagn fra en række banker, store erhvervsvirksomheder og enkeltpersoner om indskud af kapital til opkøb af Watsons aktier. Resultatet telegraferes til England, hvorfra det meddeltes, at aktierne var Lausens med konsorter.

I den følgende tid ordnedes det praktiske. Aarhus Oliefabrik Ltd. afvikledes og Aarhus Oliefabrik A/S dannedes. Og det var først på dette tidspunkt, at offentligheden fik noget at

vide om det hele og begyndte at tale om det.

Som afslutning kan det lige tilføjes, at Lausen nok havde reddet sit livsværk ved denne lejlighed, men det kom i de følgende mange år til at volde ham store sorger. Fabrikken kom ud i en række vanskeligheder, og han følte, at han blev modarbejdet af personer i bestyrelsen. Men alt dette er en helt anden historie – som der i øvrigt også blev talt om.

C.R.J.

»Automobilkørselen i vore gader«

Hvad man talte om i 1920'ernes Århus, var naturligvis afhængig af, hvem »man« var. Der var ellers nok for enhver smag. Den 1. verdenskrig var forbi; men at den skulle være den sidste af alle krige, troede – selv om det ofte blev sagt – nok kun de færreste på, i al fald hvis de læste aviser. De internationale forviklinger fortsatte, endnu en verdenskrig var åbent på tapetet, og der blev faktisk skrevet en del om Hitlers og Ludendorffs Putsch i november 1923 og endnu mere, langt mere, om sovjeteksperimentet i Rusland, og hvad det mon kunne føre til. Inden for landets grænser havde man påskekrise og i løbet af årtiet flere omfattende arbejdskampe, 1924-26 sad endog en socialdemokratisk regering, som i al fald til at begynde med af adskillige blev anset for begyndelsen til enden.

Også i Århus var der problemer, som op- tog læg og lærd: arbejdsløshed, politisk og social uro, ekstraskatter og nogle store »sager«, som det tog år at løse. Banegårdsforholdene var en af dem. Byens tredje hovedbanegård var på vej i endeløse diskussioner mellem kommunen og DSB, og alt lå i rod, som det også gjorde på det frilagte Bispetorget. Et ordentligt folkebibliotek trængte sig på og et universitet. Ordet *storby* spillede en betydelig rolle i debatterne.

I hverdagen, på gaderne, var *bilerne* et irritationsmoment. Der blev stadig flere af dem, og byen var faktisk med sine smalle brolagte vejbaner, ikke egnet til at have dem kørende. Når de i fedtet føre, særlig de store, rute- og lastbilerne, kom rumlende, fungerede de som vandvogne, der sendte stråler ud til siderne, ikke af vand, men af søle og mudder,

så at cyklister og fodgængere skyndsomt måtte trække sig ind i portene for ikke at blive forvandlet til afrikanere. Facader og butiksruder måtte angiveligt renses efter en regnvejrsdag. Løsningen, fandt man, var stænkskærme, og ville bilejerne ikke frivilligt anskaffe dem, måtte de tvinges. Det blev de nu først et par menneskealdre senere, en fiasko, som mange sikkert endnu husker.

Mens svineriet ikke var egentlig farligt, så var farten det til gengæld: 45 km. i timen for personbiler og motorcykler og mellem 15 og 30 km for de store vogne, alt efter vægt og gummibelægning på hjulene. En dræbt 10 årig dreng på Nørrebrogade i juni 1920 startede en heftig debat, der faktisk fortsatte de følgende år. Skadevolderen, som havde kørt 35 km, var en nørrejysk greve, der ikke selv turde røre drengen og køre ham til hospitalet, men ventede til ambulancen kom. Det vakte pinlig opmærksomhed, og politiet kunne konstatere, at det netop i særlig grad var udenbys bilister, der ikke forstod sig på at køre i Århus. Lokalt var det faktisk kun de mange lærlinge på motorcykler, der kørte »meningsløst« – og så cyklisterne, der for afsted og gjorde gaderne usikre med deres uberegnelige indfald. Af den mere langtsomt kørende trafik havde man hestevognene, af hvis kuske nok en del var påpasselige, mens de fleste reverenter talt sad og snorksov. Fodgængerne opførte sig nogenlunde rimeligt i strøggaderne; men i sidegaderne legede de idyl som i Ebeltoft eller Odder og gik på vejbanen i lange rækker »som bønderpiger, der går fra krobal«. Frederiks allé var værst; her var der fyldt med legende børn, der holdt

Lille Torv var den moderne færdsels problembarn. Fem gader: Borgporten, Badstuegade, Guldsmædgade, Vestergade og Immervad løb – eller løber – sammen her. Pladsen var højst uegnet til den moderne trafik, der dog på billedet fra 1925 ikke synes særlig »brølende«. Fodgængere krydser torvet i flere retninger, og der er endog blevet plads til et par parkerede biler ved sporvognsstoppstedet. Hestevognen kører roligt ad Badstuegade, og cyklisten, der kommer fra Immervad, rækker pent armen ud. Det er sikkert til ære for betjenten i midten nederst, der synes i særdeleshed at vejlede en anden cyklist. Han var kommet til i 1922, placeret ved Borgportens udmundning i torvet. Han havde kolleger ved Søndergade/Østergade og Vestergade/Grønnegade. Vagten varede fra kl. 10.30 til 18.30. Ved middagstid – de fleste virksomheder havde dengang middagspause, hvor folk kørte hjem – og ved fyraften var der tillige betjente på andre vanskelige trafikposter.

Lokalhistorisk samling



det for en ærefuld sport at løbe over gaden lige foran biler og vogne.

Motorfolkene tog selv via de mange klubber, der efterhånden var opstået, sagen i deres hånd og forsøgte sig med internt stikkeri. Bemærkede et medlem, at f.eks. en motorcyklist – det var åbenbart dem, der var de største syndere – kørte for hurtigt, tog han nummeret på cyklen og indberettede det til sin klubs kartotek over »mindre heldige« kørere.

Et problem, dengang som så ofte senere, var parkeringen i centrum. Det løste man dels ved aftale med fire garageejere, der gav plads mod betaling, dels ved at tillade parkering på visse dele af Skt. Pauls plads, Fredens torv, Bispetorvet, Store torv, Vesterbros torv og Østbanetorvet. Her behøvede man ikke mere om aftenen at holde med tændte lygter. Den gule stribe, som angav, hvor langt der måtte køres frem mod et betjentreguleret

kryds, og som kendtes fra de europæiske storbyer, blev i 1921 indført i København. I Århus var der dog ingen interesse for den; her var kun Lille torv virkelig kompliceret, men ikke mere end at komplikationerne kunne klares af en betjent på dagens travleste tider. Politiet erkendte, at der kunne være brug for regulering hele dagen. Det havde man imidlertid ikke mandskab til, idet 8 timers dagen fra 1919 faktisk havde formindsket staben med en fjerdedel. Som det ses, var der i datiden mange træk, som også dukker frem i vore dage, når f.eks. arbejdstiden skal nedskæres.

Ved midten af 1921 var der indregistreret ca. 1100 motorkøretøjer i byen, heraf alene 100 biler og 60 motorcykler i 2. kvartal. Den hastige udvikling bevirkede, at der gennem årene flere gange måtte ændres på både automobil- og færdselslov. På instrumentbrættet var der endnu ikke noget speedometer, og

I sommeren 1931 vedtog byrådet – i øvrigt mod en del bilisters ønske – at etablere rundkørsel på Lille Torv. Der var lidt diskussion om bevaring eller ikke bevaring af stoppestedet; men efter brolægningssudvalgets forslag blev det opretholdt, selv om passagererne altså til og fra ukontrolleret skulle passere trafikerede områder. Som det ses på billedet fra samme år blev rundkørselen, netop af hensyn til sporvognene, noget speciel, idet midterhellen blev delt i et par forvoksede kommaer. For at komme til Vestergade fra Borgporten skulle man, som det ses af spiralpilen, et godt stykke højre om det lille komma.

Lokalhistorisk samling.



I 1924 kom den nye Buick-model til Århus, hvor F. Bülow & Co. var forhandler. I en avispræsentation hed det, at vognen var en »åbenbaring« med nye firehjulsbremser, nye rammer, ny overbygning og ny køler. Den kunne »drives op til en større hastighed, større kraftudfoldelse og elasticitet«, og den var »i besiddelse af større komfort, skønhed og driftsikkerhed«.

Århusposten 23. juni 1924.



BUICK

En ærefuld Udvikling

For to Aartier siden, da man endnu kaldte Automobilene for de hesteløse Vogne, fremstillede David Buick sin første Motor med Topventiler – Systemet, der har udviklet sig til det højeste, der hidtil er opnaaet paa Explosion-motorens Område.

I de 20 Aar, som siden er forløbet, er Buick Vognenes Popularitet, som skyldes disse Vognes karakteristiske Soliditet, Kraft og Økonomi, steget fra Aar til Aar.

Den største Popularitet har Buick opnaaet efter Fremkomster Model 1924, hvilken Vogn med dens stærke, nye Løjer, dens 4-hjuls-Bremser og dens store Kraft og Hastighed giver Ejeren en hel ny Idé om, hvad en Automobil kan være og i Fremtiden kan forventes at blive.

Automobilister, der endnu ikke har haft Lejlighed til at bese Buick Model 1924, indbydes til at besøge vor Udstilling, Toldbodvej 11-16.

F. Bülow & Co.

— Trøjborgvej 8 —

København - Aarhus - Odense

både ved kørselen og ved politiets kontrol af denne var man derfor henvist til de pågældendes almindelige *fornemmelse* af farten. Det blev der givet specielle kurser i landet over – i november 1921 således i Århus, hvor man desuden slog fast, at fodgængere altid krydsede et kryds, altså gik diagonalt over i stedet for at passere to gader, som loven krævede. Den lige linie mellem to punkter var ikke altid at foretrække, hed det; de dage var slut, da man kunne vanke sorgløst rundt i gaderne, og det burde skolerne tage hensyn til ved at lave færdsselsundervisning. Det sidste var fremme flere gange i de følgende år. Maleren Rasmus Christiansen lavede instruktionstavler, og der iværksattes lejlighedsvis undervisning bl.a. i forbindelse med ulykker.

Interessen for bedre kørsel stimulerede også politiet til en mere omfattende kontrol bl.a. i form af § 13 eftersyn. Om politiet havde for lidt at lave eller var betaget af alt det nye, kan vel ikke afgøres i dag. Nok er det, at der fremvoksede et rapportskriveri uden lige især i provinsen. »Rædselsregimente«, sagde man, med straffe for de uvæsentligste forseelser og med skylden konsekvent lagt på motorførerne. I Århus mente man, at en del af skylden lå hos gullaschbaronerne, der i krigsårene ved at køre hurtigt skulle vise deres lagskinnende uhyrers formåen. I øvrigt var farten også et problem hos cyklisterne, og FDM foreslog på et tidspunkt en maksimumsgrænse for disse på 20 km. Jysk motor unions formand, der boede i Århus, var ofte, når han kørte 40 km blevet overhalet af cyklister, »hvilket selvfølgelig burde forhindres«, men han kunne på den anden side ikke indse, hvordan en sådan bestemmelse kunne håndhæves. I byerne gik det da nogenlunde, mens forholdene på landet var ganske utilbørlige. Her kørte 50 % af cyklisterne i den gale side af vejen og 75 % uden lygte om aftenen.

Automobiltrafikkens vækst fik også den betydning, at aviserne følte sig foranlediget til at indføre særlige motorsider en gang om

I hele 1920-tallet blev der dels diskuteret om, og dels arbejdet med Århus tredje hovedbanegård. Pladsen foran lå til stor gene for færdselen i anlægsrod, således som det fremgår af dette billede fra 1929, hvor bygningen endnu ikke er taget i brug. Under arbejdet blev sporvognene midlertidig ført ad Park Allé – en vogn titter frem til venstre. Årtiet fornægter sig ikke: damemoden er kortskørtet og -frakket, og alle yngre bærer klokkehat. Mændene går, som tilfældet var til 2. verdenskrig, med en eller anden form for hovedtøj – flest »Borsalino«er.

Lokallhistorisk samling.



ugen, hvor interesserede læsere kunne erkyn- dige sig om den nyeste tekniske udvikling, om lovforhold og en lang række – også kuri- øse ting – fra ind og udland. Her kunne man bl.a. træffe den lokale, elskværdige motor- sagkyndige, sporvejsdirektør Peter Schmidt, der blev berømmet for sin blide røst, når han bad en vordende bilist, der kludrede med gearskiftet eller gjorde mine til at halvere betjentene i Borgporten, perfektionere sig i motorbranchen en lille månedstid endnu og så komme igen. Perfektioneringen måtte man en tid endnu selv sørge for, idet de eneste krav for opnåelse af kørekort var, at man var 18 år, pålidelig, ædruelig og i øvrigt ikke handicappet på nogen måde – samt at man havde kørt en tid med »en som fører godkendt person« ved siden af sig.

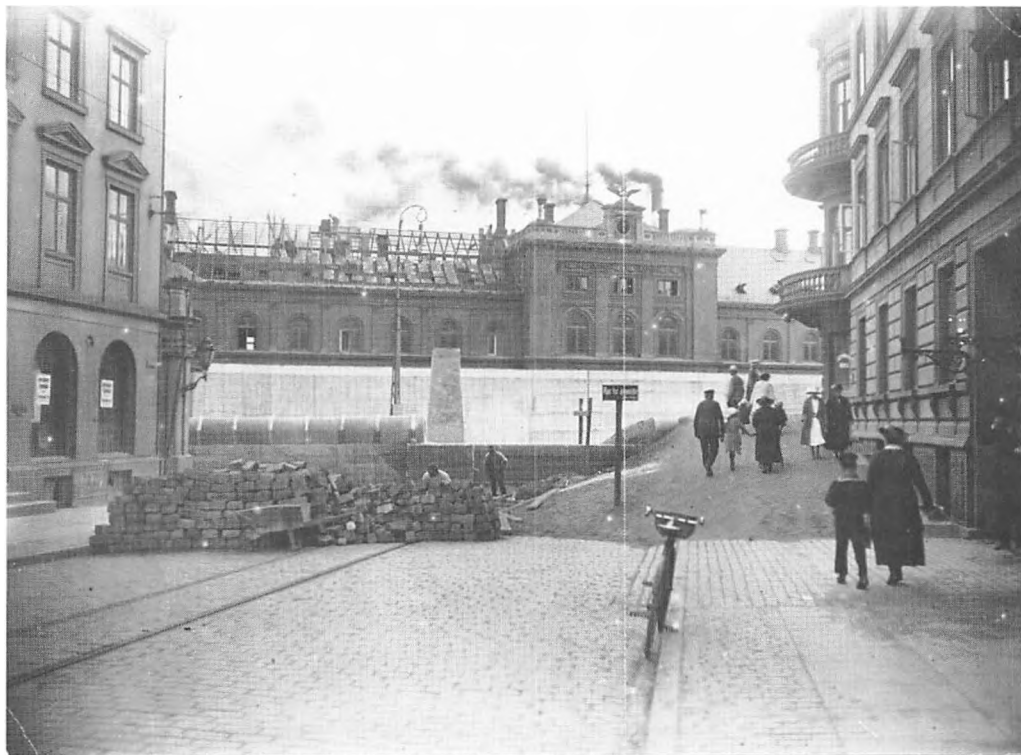
Det system var der nu ikke fuld enighed

om. Man *havde* haft autoriserede kørelærere; men de var afskaffet, og i Århus kunne man se tydelig forskel på de elever, der var uddan- net af de tidligere autoriserede, og dem der blot havde lært hos en, der i mange tilfælde selv kun havde kørt i meget kort tid. Schmidt, der også her udtalte sig, hævdede, at han ofte så gennem fingre med fejl, der helt åbenbart skyldtes nervøsitet. Han så, sagde han »psykologisk« på sagen; men en grænse *var* der naturligvis for, hvad man kunne tole- rere af nervøsitet hos en chauffør.

I foråret 1923 afholdtes en stor automobil- udstilling i Kunstbygningen på Bispebjerg, og det var meget apropos for de mange bile- jere, der havde haft deres nummerplader vinterdeponeret hos politiet – det kunne man nemlig for at spare skat. Udstillingen, der var arrangeret af Århus motorklub, var et

Ryesgade frembød et specielt problem i forbindelse med banegårdsanlægget. Der var en betydelig niveauforskel mellem den og den nye Banegårdsplads, en forskel, der skulle fjernes. På billedet fra 1923 har man begyndt nedrivningen af banegård nr. 2. Der er bygget en kraftig betonmur mod gaden, og en meget interimistisk jordbakke kunne og måtte, som det fremgår af politiets skilt, kun besejdes af gående. Bilister skulle vende, hvis de havde ærinde. Arbejderne i midtergrunden er ved at pille brolægningen op.

Lokalhistorisk samling.



»elegant illustreret blad af autoteknikkens historie« og en status »netop da«: biler og motorcykler af mange mærker, også danske som Nimbus – det må have været »Kakkelovnsrøret« – løsdeler af enhver art, dæk og slanger, kuglelejer – og en sammenfoldelig motordragt fra Magasin. Der var en betydelig interesse i tiden for små vogne – Renault, Salmson og Buchet, der egentlig så ud, som om chaufføren burde gå foran med bilen i en snor efter sig. Baby-Car'er kaldte man dem, og de dukkede op i større tal i 1930'erne i forsøg på gennem en relativ prisbillighed at erobre et større marked for bilen.

Automobilloven af 1921 havde fastsat, at en overbevist beruset bilist for bestandig skulle miste retten til at føre motorkøretøj. »Bestendig« var i visse særlige tilfælde begrænset til to år, idet justitsministeriet kunne

dispensere og give kortet tilbage, såfremt den pågældende ikke tidligere havde været frakendt det. Også her var der lidt af en skøn i afgørelsen. Den lokale amtslæge fortalte, at han ved en spiritusprøve plejede at spørge beruseren ud »om forskellige ting«. Fik han ikke noget ud af det, bad han beruseren gå lige henad gulvet eller eventuelt udtale lange og vanskelige ord som »Bissens gipsbisp« eller »konstantinopolitanerinde«. »Ved den ligefrem synlige undersøgelse er det øjnene, som kan fortælle mest om den øjeblikkelige mentale tilstand, derimod kan man absolut ikke afgøre noget ud fra det, at bilisten lugter af spiritus«. Blodprøven hører altså en senere tid til.

Debatten om gadetrafikken og om problemerne i forbindelse med de motordrevne køretøjer fortsatte 20'erne igennem. Farten i

Her er Ryesgade set mod Søndergade i 1928. Den store forretningsejendom mellem Katolsk kirke og Banegårdspladsen er under opførelse, og en mægtig jordrampe betjener færdselen til arbejdspladsen. De gående må nøjes med det østre fortov. Det har været ejendommeligt og ubehageligt at leve og bo under sådanne forhold i mange år.

Lokalhistorisk samling.



Anlægsrod var karakteristisk for nogle centrale steder i Århus i 1920'erne. Foruden Banegårdspladsen havde man Bispetorvet, der også havde været genstand for en endeløs debat. Her er man ved at bryde pladsen op i 1921, efter at den i nogle måneder havde været autoriseret parkeringsplads. Under nysgerrige medborgeres tilsyn foregår det store arbejde med skovl og trillebør. På den synlige yderfløj af teatret ses skiltet for Teatercafeen.

Lokalhistorisk samling.



I 1925 blev Bispetorvet påny autoriseret parkeringsplads. Den har da til dette brug formentlig været lukket i torvetiden, der året rundt og daglig var 1½ time tidligt på morgenen plus lidt tid til rengøring. Bilerne holder, på billedet i sommeren 1931, i lange rækker, og med undtagelse af et par pladser er alt optaget. Skiltene på de hvide slænger angiver den ønskede kørselsretning: Ind i midten helt til venstre og ud lidt højere oppe ved gangfliserne. I baggrunden foran Teater cafeen ses det lille »lysthus«, som vagterne kunne gå ind i, når det regnede, eller når der ikke var noget at lave. Ind imellem fandt de nu selv på noget, for der blev klaget over, at de jævnlige flyttede bilerne, så folk skulle lede efter dem. Det har dog formentlig været for at få dem til at stå tætlere og derved skaffe mere plads. Bilerne er alle lukkede, et par stykker med kalesche.

Lokalhistorisk samling.



byen var stadig for høj, endda organisationerne ville have den sat op, fodgængerne jokkede frit ud foran de kørende – og cyklisterne, ja »I går så jeg en cyklist blive noteret«, skrev Århusposten i 1925, »Det glædede mig, for er der noget, cyklister trænger til, så er det til at komme i politiretten. Intet er helligt for cyklisterne i Århus! De kører med glad sind ned, hvad der monne komme dem i vejen. Og så såre de har forviset sig om, at ofret ikke kan rejse sig mere, piler de videre i gadevrimlen. Kan der blive tid til det, kører de gerne den overkørte over en gang til!« Kun én slags mennesker var cyklisterne bange for, dem i kældrene med skilt i vinduet om, at cykler blev fjernet uden ansvar. Når en cyklist var stået af maskinen og fortvivlet søgte efter et sted at stille den, fordi der var for få stativer på fortovet, skævede han til mændene i dybet, der med sammenbidte an-

sigter var parat til at fjerne uden ansvar. Det frydede columnistten, og han nænnede ikke at fortælle den fortvivlede, at det slet ikke var lovligt at fjerne uden ansvar – tværtimod: kældermændene skulle på enhver måde tage ansvar for de cykler, de fjernede.

To problemer i den indre by blev der brugt megen tid og plads på: Lille torv og Bispetorvet. For Lille torvs vedkommende var det vanskeligt med den rest af byens middelalderlige gadeforløb, det repræsenterede. Mange ideer og planer blev diskutet, særlig for det skarpe hjørne til Guldsmædgade. En af dem var, hvad man kaldte »et slags moderne automatisk færdselsfyrt«, indrettet således, at det kunne advisere køretøjer fra Lille torv om modgående dittoer i Guldsmædgade. Det blev nu ikke til noget – den gang – politiet var mere interesseret i en rundkørsel, der måske ikke var særlig beha-

gelig for de kørende, som hidtil havde »været fri for sligt i Århus«, men som faktisk fungerede andre steder. Den kom og virkede, selv om den nok med den gennemkørende sporvogn var noget specielt.

Det andet problem var Bispetorvet, hvor der en tid havde været korttidsparkering. Helt tilfredsstillende må det ikke have virket, for Kongelig dansk automobilklub ønskede den mod en beskedent betaling bevogtet. Det gik byrådet i foråret 1925 med til, og to mænd med huer, tasker og kontrolmærker blev antaget til at drive »forretningen«. Tilfredsheden var imidlertid ikke udelt. Nogle fandt det »umiddelbart utiltalende«, at man

skulle betale for at have sit motorkøretøj holdende. Det var kortsynet politik over for byens gæster, der på anden måde lagde penge i den, og kunne måske holde nogle borte. »... Århus er en smule rovgrisk«, skrev Motorbladet. »... den slags smartness kan vi ikke andet end synes misforstået«. Men ordningen kom, og pengene gik i kommunens kasse. Mange har det dog næppe været. Prisen var 50 øre for en bil og 25 øre for en motorcykel, og så kunne man holde så ofte og så længe, man ville i løbet af en dag. Der kunne også tegnes abonnement, 5 kr. om måneden. En ekstraskat på motorfolket var der nogen, der sagde. Ak ja!

F.H.L.

»Det store trådløse mirakel«

Det startede med en avisand: 16. juni 1920 meddelte Århusposten, at man på Lyngby radio aftenen i forvejen »uden den mindste skurrende bilyd« havde hørt den verdensberømte australske sopran Madame Melba synge – Melba, der vel i dag af de fleste kun kendes som navngiver til en lækker isdessert. Koncerten, der var arrangeret af Marconiselskabet, fandt sted fra en station 4 danske mil uden for London, og det var i øvrigt ikke første gang, man i Lyngby var på fjerne bølgelængder, tre måneder tidligere havde man taget en grammofonkoncert fra Berlin.

12 dage senere rapporterede avisen, »wie es eigentlich gewesen war« – uden i øvrigt i mindste måde at vende tilbage til »anden«: Man havde på Lyngby radio lyttet ud i verden og søgt at fange Melbakoncerten, som man vidste skulle finde sted. Det var ikke lykkedes, og til sidst havde man kaldt Göteborg og spurgt, om man der havde hørt noget til den. Det havde man – koncerten var netop afsluttet, og det var den sande historie bag den historiske begivenhed, som den udspandt sig i Lyngby.

I virkeligheden kaldte man det slet ikke radio, i al fald ikke i Århus, men »trådløs telefon«. Den gik sin sejrsgang ude i verden; men i Danmark var man ubehjælpelig bagfter, eksperimenterede stadig. I marts 1922 havde Teknologisk institut i København indbudt pressen til en demonstration, i hvilken der også deltog Århusfolk. Via en rammeantenne og en modtager på størrelse med en cigarkasse hørte »the gentlemen af the press« den livligste jazzmusik, sangeren Peter Cornelius og de sidste nyheder fra den

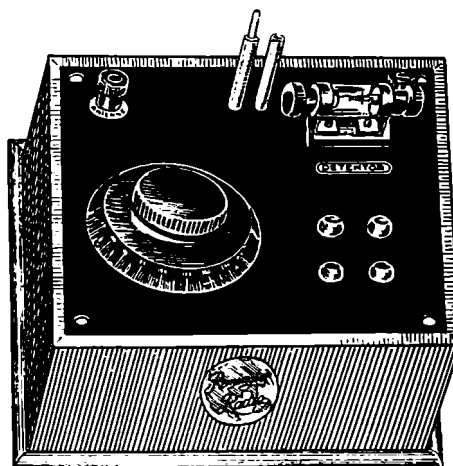
store arbejdskonflikt – »alt pr. trådløs, alt gennem de vidunderlige elektriske bølger i luften«. Lyngby radio havde ikke villet være med, og telegrafdirektoratet havde fundet forskellige love og bestemmelser, som forhindrede *dem* i det. Senderen havde været anbragt i det gamle kvindefængsel på Christianshavn, og alle havde over hele salen hørt lige godt – »Magnavox«en, tragthøjtaleren *var* kendt.

Men ellers var det USA, der – naturligvis – var i spidsen. Her gik en kvart million mennesker rundt med et trådløst telefonapparat i lommen, og fænomenet var allerede ved at udarte: offentlige, private og amatørstationer generede hinanden, og mediet blev brugt til såvel politik som reklame. I Danmark havde staten på forhånd sat sig på ideen og var i færd med at opbygge et monopol, som man dog endnu ikke kendte nærmere til. Hvorfor i grunden spurgte man – når man havde lov til at tale med en ven over hækken, hvorfor så ikke med en, der boede hundrede mil borte? På vej var man altså og med »kæmpeplaner«, der i første omgang ikke alene var baseret på statsdrift. Man forestillede sig et koncessioneret selskab, der skulle opføre tre storstationer, to på Sjælland, af hvilke Lyngby skulle lægges under den ene, og en i Jylland. Selskabet skulle forpligte sig til daglig og uden vederlag at udsende meddelelser af almen interesse mod til gengæld at få monopol på fabrikation af modtagere – bl.a. de amerikanske lommeapparater, der allerede var kalkuleret til 20 kr. stykket. Bag disse planer lå der imidlertid nok mere en forestilling om en anden udnyt-

Remington Radio.

En enkel og tidlig form for radiomodtager var krystalapparatet, som mange – også fingernemme drenge – selv lavede. Dette er fra 1925 og solgt af Frits Sørensen, København. Til apparatet hørte forskellige spoler, hvis antal trådvindinger, således som det fremgår af teksten, var bestemmende for, hvilke stationer man kunne tage. Apparatet var lidet følsomt og lydsagt, men krævede til gengæld ingen strømforsyning. Krystaldetektoren fungerede som ensretter – »søger«.

Cykelhandler og -fabrikant V. Grundtvig Larsens arkiv, Erhvervsarkivet.



Nr. 2110.

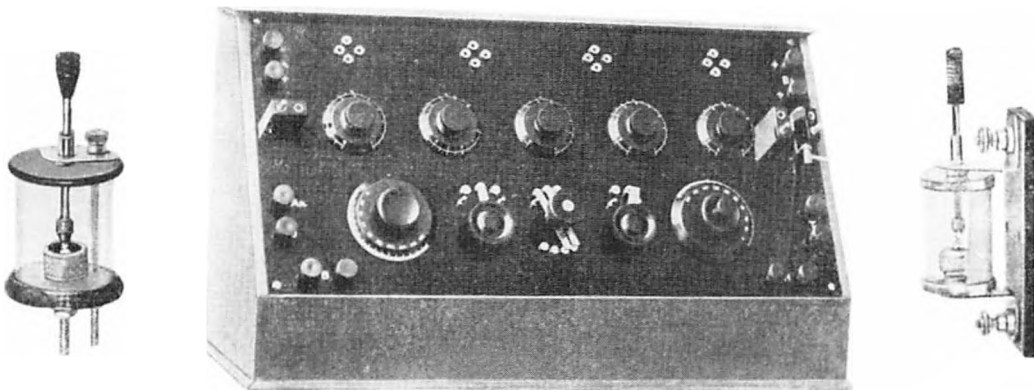
Radiomodtager med Krystaldetektor.

I lys Egetræskasse med sort Ebonit-Plade. Monteret med fast Spoleholder, Drejekondensator 500 cm., Klemeskruer til Antenne og Jord, 2 Sæt Telefonbøsninger og Krystaldetektor »N. S. F.« Ved Hjælp af Spole 150 Vindinger modtages Udsendelse fra Københavns Radiofonistation og Ryvangen, med Spole 250 Vindinger fra Lyngby.

Pr. Stk. Kr. 30,00.

Denne lidt mere avancerede 4-lampers med den skråstillede betjeningspull var – i al fald hvad typen angik – manges første bekendtskab med det nye vidunder. Forsynet med lamper og spoler så det drabeligt og indviklet ud; men man lærte faktisk hurtigt at betjene det, og efterhånden som senderforholdene forbedredes, blev det ingen sag at trække såvel hovedstaden som Europa ind i stuen. Apparatet var til købs i Århus hos Aage Havemanns Ejstf., Studsgade 3. Pris 245 kr. Dippedutterne på begge sider er krystaldetektorer.

Cykelhandler og -fabrikant V. Grundtvig Larsens arkiv, Erhvervsarkivet.



I de fleste private hjem foregik radiolytningen oprindeligt via hovedtelefoner som dette sæt. De løse hanstik kaldtes »bananstikker«.

Fra københavnerfirmaet Frits Sørensens katalog 1925 i cykelhandler og -fabrikant V. Grundtvig Larsens arkiv. Erhvervsarkivet.



telse af »miraklet« end den underholdningsmæssige, som når f.eks. Ritzaus bureau i efteråret 1922 prøvesendte sine nyhedstelegrammer til sine filialkontorer i Århus og Odense.

Denne opfattelse blev i nogen grad sat i relief, da man begyndte at drøfte, om det overhovedet var lovligt for private at have en modtager og sidde hjemme og lytte til senderen fra Eifeltårnet eller – værre – samtalerne fra skibe i nærliggende farvande. I anledning af installation af en modtager i Studsgade tog Århuspolitiet problemet op: havde »disse mennesker« overtrådt loven. For en lov eksisterede der skam. Den var fra 1913 og gav staten fuldstændig eneret på al drift af radiotelegrafi og telefoni. Spørgsmålet var, om den havde taget højde for en udvikling, ingen kunne forudse. For det var just det vanskelige – enden var næppe endnu. Om søje år ville man hjemme i stuen pr. billede kunne følge en fodboldkamp, spark for spark, filosofere den berømte italienske opfinder Marconi. »Man skal aldrig sige aldrig«, svarede den danske elektrotekniker og fysiker P.O. Pedersen, da han blev spurgt om dette og andre italienske fremtidsperspektiver.

I januar 1923 fandt den første offentlige radiodemonstration – mod entre – sted i Århus. Det var to telegrafassistenter Sund, der riggede modtagere og en magnavox til i Håndværkerforeningen i Studsgade. Århusposten bragte et ironisk referat af løjerne, både eftermiddagens for en indbudt kreds og aftenens for de betalende: Det begyndte med en lyd, som om et par millioner ærter trillede gennem en sold. Dernæst fulgte en orkan over Nordsøen, men ind mellem antydninger af en tone – dog væsentlig værre end grammosonen i tidernes morgen. »Er det musik, så er jeg idiot«, sagde en ung mand. Det *var* musik. Om aftenen var der tale i maskinen, en oplæser fra Manchester, der fortalte eventyr for børnene, inden de skulle i seng – momentvis klart, men uden at man kunne skelne ordene. Lidt bedre gik det med en koncert fra Birmingham. Et forspil lød ligefrem rigtig godt, mens en sanger forsvandt i kogende og skrattende lyde. Det *var* tale og musik fra den store verden, selv om det var noget svært at genkende; men det kunne delvis undskyldes – afstanden var for stor til apparaturet. Morgenen efter, det havde været en søndagsforestilling, meddelte en af de herrer Sund, at man kl. 11 ganske tydeligt havde hørt London sige »good night« til Eifeltårnet. Samme dag fik de århusianske urmagere deres ure stillet fra tidssignalet i samme berømte tårn.

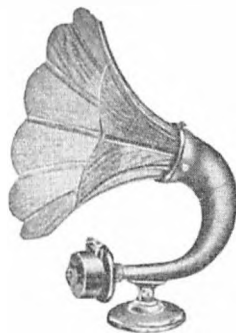
Betydelig heldigere var en demonstration på »Royal« et par måneder senere. Den var arrangeret af »Telefunken« med højtaler fra »Western Electric«, og her tog man foruden Lyngby forskellige tyske stationer. England kunne man ikke få fat på; men det øvrige lød tydeligt over hele hallen. Et par dage efter demonstrationen bredte det rygte sig i byen, at nogen havde hørt en mystisk station, hvorfra man talte et sprog »der lignede både tysk og fransk med fremmed accent«. En aften blev stationen tydeligere, og det blev klart, at »udråberer«, som speakeren kaldtes, annoncerede russisk musik på tysk og fransk. De

Som nævnt i teksten var højttaleren tidligt med og blev brugt sideløbende med hovedtelefonerne. Her er to modeller af tragthøjttaleren fra 1926. Den ene har man gjort forsøg på at give en vis dekorativ virkning sammen med den praktiske. De blev solgt af H. P. Godt. København; men i øvrigt så langt de fleste produkter fuldstændig ens ud.

Cykelhandler og -fabrikant V. Grundtvig Larsens arkiv. Erhvervsarkivet.



Radioglob.



Amplion A. R. 19.

I radiobranchen kom meget fra midten af 20'erne næsten oven i hinanden. Her er et eksempel fra 1927 på keglehøjttaleren, hvor et Europa-og-lidt-mere-kort er brugt som dekoration. Keglehøjttaleren blev – og med rette – anset for smukkere end den ældre tragt med skraldstykket. Modellen her er fra Laurits Knudsens mekaniske etablisement.

Friis Sørensens katalog i V. Grundtvig Larsens arkiv. Erhvervsarkivet.



L.K.R 42

Nr. 2996.

L. K. Kegle-Højttaler.

(Laur. Knudsens Fabrikat.)

Højde 470 mm. Bredde 380 mm.

Pr. Stk. Kr. 55,00.

samme sprog blev benyttet til »en del agitatoriske vendinger«, og der sluttedes med »Leve revolutionen« – på fransk. Det var Rusland, Moskva, det frygtede Sovjetunionen, som aviserne brugte megen spalteplads på – gådefuldt, uhyggeligt for det store flertal. Og så var der en engelsk naturforsker, der mente, at de efterhånden »uttellige æterbølger« forstyrrede den atmosfæriske ligevægt!

Ved valget i 1924, der for første gang gav Socialdemokratiet regeringsmagten, blev radioen – også for første gang – benyttet i valgkampen. Borgbjerg, Ove Rode, Pürschel og Oluf Kragh talte, og Århusposten kommenterede begivenheden med et digt. Blot et par vers:

Da når mit øre
– så vidt jeg da kan høre –
en mandig, kraftfuld stemme.
Det er hr. Kragh,
der slår et slag
for at få folket til at glemme,

at kronen blank i dybet sank,
til sidst forsvandt i mudder;
at skatten voksede,
mens Neergaard boksede'
med ham om pjat og sludder!

Da Cardiff end'lig kom,
da faldt jeg om
af glæde; for den mængde
politisk vås,
som her kan fås,
når over 2400 m længde!

Ved midten af 1920'erne var radioen ved at blive en institution i dagliglivet. Det så man bl.a. af, at Århusaviserne begyndte at bringe programoversigter – to danske og en lille snes europæiske stationer hver dag, kun to-tre linier fra hver og musik det meste. Det skete uden brask og bram, dvs. uden den sædvanlige bebudelse af at man tog en ny

Året julegave 1924 var til købs hos Deleurans elektriske forretning, Store Torv 5. Der præsenteres såvel færdige modtagere som ting og sager til at forbedre modtageforholdene og til selvbyggere. Priserne skal man ikke tage sig af. De skal sættes i forhold til alt andet i tilværelsen, men forekommer alt taget i betragtning alligevel ganske høje. Bemærk, at sænomenet med ibyttetagne, billige apparater allerede eksisterede.

Aarhus Stiftstidende 19. dec.

1924.



Den mest kærkomne og bedste Julegave til Hjemmet er dog Deleurans mønsterbeskyttede Radioapparat!!

Den mest fuldkomne og ideelle **Famillemodtager, der findes**, koster med 4 Lamper fra 515,00 til 625,00 med Tilbehør.

2 Lampe Mignonmodtagere, ogsaa i lukket Pultform og samme praktiske Arrangements fra 215 00.

Alm. Trelampemodtager fra 160,00, med Tilbehør 275,00. Enkelte Stkr., der er taget i Bytte, sælges meget billigt.

Højtalere 12,00—34 00—36,00—65,00—95,00—115,00 og 210,00.

Brown Mikrofonforstærker 225,00, alm Forstærkere billigst.

Alm. og Dull emitterlamper 8,00—11,00—18,00—23,00 og 24,00.

4000 Ohm Hovedtelefoner fra 16,00—24,00, alle Telefoner afprøves ved Udleveringen.

Variabel Gitterafledning 2,50 og 5,50.

Lavfrekvens Transformatorer 10,00—14,00—20,00 og 32,00.

Drejekondensatorer fra 8,00, med Vernier fra 14 80.

Blokkondensatorer fra 200 cm til 2 Mikro-farrad.

Praktiske Telefonfordelere fra 1,00.

Honeycombspoler i fineste, saavel som i billigere Udførelse.

Henvend Dem altid i **Deleurans elektriske Forretning**, der er forsynet med alt, og bevisligt den bedst assorterede udenfor København!!!

Store Torv 5. Telefon 169.

læserservice op. »Husk løs tilbagekobling! Tænk på deres naboer!« stod der altid til slut. Det var det berømte eller rettere berygtede hyleri, dette var møntet på. På enkelte restauranter, især sådanne hvor der ikke i forvejen var musik, stillede man modtagerne op for at hygge om gæsterne – »Bropalæ« på Skt. Clemens torv synes at have været den første, der formidlede »lydene fra det store verdensrum«.

Det varede heller ikke længe, før »storbyen« rørte på sig – for hvor skulle en jysk »storstation« ligge andre steder end i Århus? Man var ganske langt med planerne, der skulle »bringe byens navn ud til ikke alene Europa, men ogsaa til det meste af verden«, pladsen var fundet: Frydenlundarealerne på Viborgvej ved grænsen til Hasle, og et ministerforslag var stillet. Men ak, det nyoprettede radioråd fandt det en elendig idé, der ville betyde en fuldstændig afhængighed af statstelegrafens kabler. »Må Finansudvalget da slet ikke få at vide«, hed det, »at der hersker en stærk stemning i sagkyndige kredse for en storstation beliggende i Vordingborg«. Valget fandt sted i 1926, og det blev noget med -borg, Kalundborg.

Samme år var Statsradiofonien en kendsgerning. Der var nu ca. 75.000 lyttere over hele landet, heraf ca. 1.000 i Århus, der havde løst licens. Spørgsmålet var, hvor mange der havde undladt, det var »plankeværkslyttere«. Det var det politiets opgave at finde ud af, men hvordan? Husundersøgelser? spurgte man. »Nej, afgjort nej«, svarede politiassistent Berleme-Nix, »hvor kan De tro, at politiet vil inklade sig på noget sådant?« Hvordan man så ville klare det? Ja, det var en »krigshemmelighed«.

1926 omtaltes som »den store radiosæson« med flere timers daglige udsendelser. I november afholdtes en landsradioudstilling i Kunstbygningen med det nyeste nye for »den undrende samtid«. Og Marconi så endnu en gang ud i fremtiden: Radioen var den største opfindelse siden bogtrykkerkun-

I foråret 1925 begyndte Århusaviserne at bringe daglige radioprogrammer. Her er Århuspostens fra 27. juni, ganske blandet, men hovedparten dog musik og også denne ganske blandet – fra kammermusik og opera til dansemusik, jazz og »komisk musik« fra Glasgow kl. 8 – tiderne er fra for autoriseringen af 24 timersdøgnet.

Aarhuspostens Radio-Program.

— — —
Lørdag.

Københavns Radionstation (775 m)

Kl. 8,30: Opera-Aften. Fransk Musik. Udtog af Operaerne „Robert af Normandie“, „Faust“, „Den hvide Dame“, „Werther“, „Carmen“ og „Profeten“. Meldevirkende Koncertsanger Erik Fenger og Radio-Trioen.

Kl. 10: Orkester-Koncert. Moderne Dansemusik.

Berlin (505 m)

Kl. 7,30: Esperanto. Kl. 10,30: Dansemusik.

Königsberg (463 m)

Kl. 7,30: Vejrmedlinger og Dansemusik.

Frankfurt (470 m)

Kl. 8,30—9,30: „Woyzek“, Drama-Fragment af Büchner. Kl. 10—12: Sang- og Orkestermusik.

Hamborg (395 m)

Kl. 7,30: Fra Diavolo. Opera-Parodi (fra Festen i Zoologisk Have). Kl. 10: Dansemusik.

sten, og det ville næppe tage mere end et par år, før man havde løst fjernsynsproblemet – og dermed umuliggjort moderne krigsførelse. Fjernsynet kunne straks opdage, hvor hærmasserne befandt sig og hindre deres fremstød, en simpel måde til at løse spørgsmålet om den endelige fred: Ak ja – men fjernsynet *var* faktisk på vej. Det tidlige engelske system med den roterende skive med linser og det slørede billede var afprøvet. Det tabte dog trods hidsig kamp til den moderne elektronik.

F.H.L.

Graf Zeppelin og Holger Høiriis

1920'erne og 1930'erne var flyvningens store årtier. Efter de usikre forsøg i begyndelsen af århundredet og luftvåbnets hurtige udvikling under 1. verdenskrig fulgte nogle år, hvor man gennemfløj længere og længere distancer. Næsten hvert år blev der sat nye rekorder, og folk gik op i sagen med en gløddende interesse, der kan sammenlignes med den, man i vor tid ofrer på rumfarten. Der fandtes jo endnu ikke TV, men gennem datidens beskedne medier, dagspressen og radioen, slugte man nyhederne om luftens helte og deres bedrifter.

For de flyveinteresserede århusianere markerede 1931 sig som det år, da man to gange fik luftfartens sensationer på nærmere hold.

Først var der besøget af luftskibet »Graf Zeppelin«. Luftskibene, disse enorme, styrbare balloner, luksuøst indrettede som flyvende hoteller, spillede i mellemkrigstiden en betydelig rolle i luftfarten. Det var særlig tyskerne, der satsede på denne trafik og først opgav den efter den store katastrofe i 1937, da luftskibet »Hindenburg« gik til grunde ved en eksplosion under landingen i USA.

»Graf Zeppelin«s besøg fandt sted på Kristi Himmelfartsdag den 14. maj 1931. Anledningen var det såkaldte Østersø-år, hvor man som led i en propaganda for moderne tysk teknik ville præsentere luftskibet ved en rundflyvning over Danmark. Turen udgik fra Lübeck under ledelse af den kendte luftskibskonstruktør Hugo Eckener, og om bord befandt sig bl.a. redaktør Aksel Dahlerup fra Statsradiofonien. Der var længe usikkerhed om ruten på grund af ustabile vejrforhold, og

radiotransmissionen var temmelig mislykket. Men ved middagstid passerede skibet København og satte så kursen mod Århus.

Her var man belavet på den helt store oplevelse, da det sølvgrå, cigarformede luftskib ved 14-tiden tonede frem over Mols. Folk var strømmet til byen med tog og rutebiler, alle parkeringspladser var overfyldt, og på højtliggende steder i byens udkanter var der fuldt af private biler. Tusinder af tilskuere havde samlet sig på havnemolerne, i gaderne, på hustage og i tagvinduer, væbnet med kikkerter og fotografiapparater. Århus Stiftstidende noterer, at mange åbenbart havde sovet til middag og nu dukkede frem i nødtørftig påklædning, dog uden at vække forargelse(!)

Vejret var heldigvis klarer op, så man rigtig kunne nyde skuespillet den korte tid, det varede, kun ca. et kvarter. I 300 meters højde fløj luftskibet over havnen og domkirken, og efter endnu et sving ud over bugten satte det kursen mod sydvest og forsvandt. Bagefter gik der flere timer med at afvikle det opståede trafik kaos, da folk skulle hjem til eftermiddagskaffen. Alle var blevet en oplevelse rigere, og både professionelle fotografer og amatører havde i stort tal foreviget begivenheden. Som Stiftstidende snusfornuftigt konstaterer: »Folk nøjedes ikke med ét billede. Fire-fem-seks gange blev der klippet med hvert apparat. Der var ingen grund til at spare, når en verdensberømt gæst kom på besøg«.

Endnu større opmærksomhed vakte dog årets anden aeronautiske begivenhed, Holger Høiriis' besøg i juli måned.

*Graf Zeppelin over Århus
14. maj 1931. Billedet er
taget af pressefotograf Emil
Ebbesen, formodentlig fra
toppen af Århus Oliefabriks
silopakhus. Luftskebet pas-
serer over Domkirken med
det nye, høje spir under op-
førelse.*

Lokallhistorisk Samling.



Den første dansker, der fløj over Atlanterhavet, var født 1901 på Høiriisgården i Brabrand som søn af gårdejer og sognefoged Søren Høiriis og hans hustru Pauline. Holger Høiriis gik i Brabrand Realskole og på Landbohøjskolen og var en tid beskæftiget ved landbruget. Efter faderens død i 1920 var det familiens håb, at Holger skulle overtage gården, men han havde andre planer og udvandrede 1922 til USA. Her blev han uddannet som flyver og ernærede sig nogle år ved trafik- og rundflyvning. Og som så mange unge flyvere blev han snart grebet af tidens Atlanterhavsfeber.

Siden 1919 var Atlanten blevet overfløjet flere gange både med luftskebet og aeroplan. Den første soloflyvning og den første direkte flyvning fra Amerika til Europas fastland var

Charles Lindbergs navnkundige færd fra New York til Paris i 1927.

Høiriis ville også gerne prøve lykken og var så heldig at finde en ven og meningsfælle i den tyskamerikanske fotohandler Otto Hillig. Denne var villig til at finansiere turen mod selv at komme med som passager. Hele arrangementet kostede 22.000 dollars, hvoraf de fleste gik til indkøb af en sportsmaskine, et Bellanca monoplan, der efter Hilligs hjemby fik navnet »Liberty«.

Den 24. juni 1931 startede de to fra Harbour Grace på New Foundland med København som mål. Det blev en rejse med forhindringer. På grund af regn og tåge var orientering næsten umulig, der var nærmest tale om blindflyvning. Der var heller ingen radio om bord, så hjemme i Danmark anede

*Holger Høiriis og Otto Hillig
foran deres maskine
efter landingen i Kastrup
26. juni 1931.*
Lokalhistorisk Samling.



man ikke, hvor maskinen befandt sig.

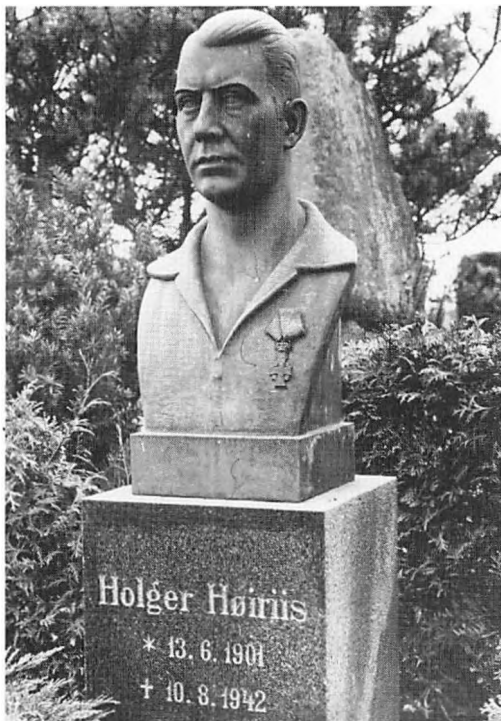
Endelig op ad dagen den 25. juni nåede de Europas fastland, men forvildede sig først ind over Frankrig til Spanien, derefter tilbage til Frankrig og over Belgien og Holland til Tyskland. Henad aften måtte de gå ned i Krefeld for at tanke op, og da de blev misforstået og kun fik 50 liter benzin i stedet for 50 gallons, måtte de atter gøre holdt i Bremen. Her meldte trætheden sig og krævede en nats søvn, før rejsen kunne afsluttes.

I København var alt rede til en storstilet modtagelse, og henved 100.000 mennesker var stimlet sammen omkring Kastrup Lufthavn. Det hele måtte dog indtil videre afblæses på grund af forsinkelsen. Først næste eftermiddag, den 26. juni, landede »Liberty« i Kastrup, men da var alt atter parat til velkomsten, dog anslog man kun antallet af fremmødte til ca. 50.000. 12 militærflyvere fløj maskinen i møde, og alt hvad der betød noget inden for luftfarten var mødt frem med

trafikminister J. Friis-Skotte og fhv. handelsminister, formand for Aeronautisk Selskab Tyge Rothe i spidsen. Blandt de mere beskædede gæster var Høiriis' mor og søster. Efter festtalerne fulgte en rundkørsel gennem den slagsmykkede hovedstad til rådhuset, hvor borgmestrene P. Hedebo og E. Kaper bød velkommen og indbød til en festbanket den følgende dag. Flyverne blev indlogeret på Palace Hotel og overvældet med blomster og gaver, ligesom de begge modtog ridderkorset af kongen.

Efter festlighederne i København fulgte en provinsturné. Det var naturligt, at Høiriis ønskede at besøge sin hjemegn, og en kreds af Århusborgere ville gerne gå ind i en modtagelseskomité under forudsætning af byrådets støtte. Her havde man dog gjort regning uden borgmesteren. Den vrantne Jakob Jensen syntes ikke, der var nogen særlig grund til at feste. Det var jo nærmest et held, at Høiriis var sluppet over, og hans flyvning

Buste af Holger Høiriis på Brabrand Kirkegård. Billedhuggeren Svend Lindhart har afbildet den unge flyver med ridderkorset på den åbentstående skjorte.



kunne ikke siges at være til gavn for samfundet. Hertil kom uvilje mod at traske i Københavns fodspor og ofre en masse penge på en festbanket el. lign. Stiftstidende bebrejdede i en leder den 1. juli borgmesteren hans uforestilte indstilling, men byrådets afvisning stod fast.

Så måtte Høiriis' fødeby Brabrand selv tage initiativet. Den lille stationsby havde ikke store muligheder for noget arrangement, men Grundejerforeningen og Borger- og Håndværkerforeningen trådte dog sammen og fik nedsat en velkomstkommité. Der var ingen hjælp at hente i Århus, og i den daværende Brabrand-Årslev Kommune kunne man ikke en gang finde en brugbar landingsplads. Man henvendte sig så til godsejer R. Nymann, Lyngbygård, og fik tilladelse til at benytte hans udmærkede græsmarker.

Torsdag den 2. juli var der en hel folkevandring til Lyngbygårds mark. Det blev anslået, at ca. 9000 mennesker var samlet for at overvære landingen. Ved 13-tiden viste »Liberty« sig og kredsede et par gange over pladsen, før den satte hjulene i græsset. Efter en foreløbig velkomst blev flyverne kørt i en blomstersmykket høstvogn gennem Brabrand by til fødegården ved Trucevej. Her var der rejst en flagsmykket talerstol, som hurtigt blev omringet af flere tusinde tilskuere. Der blev budt velkommen af sognerådsformand Laust Rasmussen og amtsrådsmedlem Hagbart Hansen, Årslev Mølle. Høiriis, der var stærkt bevæget (og stærkt forkølet) takkede i få ord og erklærede, at han først her på barndomshjemmets grund havde nået målet for sin lange rejse. Fru Pauline Høiriis, der stadig ejede gården (den var bortforpagtet) måtte op og takke på familiens vegne. Også Hillig fik ordet for en kort, humoristisk tale på engelsk. Derefter spredtes forsamlingen, og familie og honoratiorens samledes om et hyggeligt kaffebord i haven.

Om aftenen var der stor spisning for 230 mennesker i Håndværkerforeningen i Århus. Også her var det Brabrandfolk (og familien) der dominerede, mens det officielle Århus glimrede ved sit fravær.

I de følgende dage blev Høiriis hyldet i Sønderborg, Kolding og andre jyske byer. Men interessen for hans bedrift ebbede efterhånden ud. Den var trods alt kun en af de utallige langdistanceflyvninger, der gennemførtes i disse år. Senere på sommeren vendte han tilbage til USA (med damper!) og fortsatte sin virksomhed, bl.a. som postflyver. Under krigen blev han knyttet som instruktør til det amerikanske luftvåben, men allerede i 1942 døde han, kun 41 år gammel, af en infektionssygdom i forbindelse med sølgerne af en tidligere tyfus.

K.E.

Zoologisk Have

»Hvornår lukkede Århus Zoo?« er et af de spørgsmål, der ofte bliver stillet til bibliotekets oplysningstjeneste eller i Lokalhistorisk Samling. Århusianerne mindes endnu dette eksotiske indslag i byens liv, selv om detaljer som lukningsdagen efterhånden går i glemmebogen. For mange står Zoologisk Have som et barndomsminde om varme sommer-eftermiddage tilbragt i den grønne skov mellem sjove dyr eller som målet for søndagsturen med familien.

Så længe der har eksisteret zoologiske haver, har det været diskuteret, om det i det hele taget er forsvarligt at holde vilde dyr i fangenskab. Der har altid været en stor folkelig interesse for at se fremmedartede dyr, og i gamle dage blev behovet tilfredsstillet af omrejsende menagerier. Disse er et trist kapitel i forlystelsernes historie. Dyrene blev ubarmhjertigt ført rundt i snævre bure og forevist på markeder, ofte kombineret med optræden af dresserede dyr. Menageri- og cirkuserhvervet var ret nøje sammenknyttet.

Her betød de zoologiske haver unægtelig et fremskridt, særlig efter anlægget af Hagenbecks dyrepark i Hamburg 1907, hvor de trange bure søgtes afløst af større friarealer, så dyrene kunne iagttages i mere naturlige omgivelser. Det var dog kun de helt store zoologiske haver, der kunne byde dyrene så gode betingelser. De fleste steder var forholdene ret kummerlige, og dyrevenner over hele verden protesterede. Men der var også mange tilhængere af haverne. Påstanden om, at dyrene savner friheden, blev imødegået af den kendsgerning, at en stor del af bestanden er født i fangenskab og aldrig har

prøvet andet. De zoologiske haver har endvidere haft betydning som forskningssteder for dyrefysiologi og dyrepsykologi, og i visse tilfælde har de givet mulighed for at redde truede dyrearter.

Zoologisk Have i København, grundlagt 1859, lever stadig i bedste velgående. Også Odenses og Ålborgs noget mindre etableringer har overlevet, og der er i de senere år oprettet enkelte dyreparker i mere landlige omgivelser som for eksempel Løveparken i Givskud. Men i Århus blev Zoologisk Have kun en ret kort episode (28 år) i byens liv. Trods sin popularitet i starten lykkedes det den aldrig at slå rod som en anerkendt del af kulturlivet.

Man kan sammenholde den med en anden institution fra mellemkrigsårene, nemlig Naturhistorisk Museum. Det var startet 1921 på Læssøesgades Skoles loft, men flyttede senere op i Universitetsparken og fik ved sin tilknytning til universitetet en solid position som en anset pædagogisk-videnskabelig samling. Et samvirke mellem de to havde måske kunnet redde Zoologisk Have, men det var der ingen rigtig mulighed for. Det eneste samarbejde bestod i, at Naturhistorisk Museum overtog døde dyr fra haven, og her måtte skovudvalget endda henstille til museets leder lektor V.R. Møller at vise mere venlighed, når han ønskede skind til museet. Zoologisk Have fik aldrig noget blåt stempel fra videnskabeligt hold, den blev ladet i stikken af autoriteterne og måtte bukke under for krigens og efterkrigstidens vanskeligheder.

Noget af forklaringen ligger nok i, at haven



i overvejende grad skyldte en enkelt personlighed sin tilblivelse, nemlig dyrevennen Axel Hutzelsider (1882-1959). Han var født i Jyderup som søn af en murermester. Allerede som dreng løb han hjemmefra og rejste rundt med et cirkus som berider. Han blev hentet hjem og sat i murerlære, og da det ikke gik, blev han uddannet som gartner. Det var dog det færende liv med cirkus og markeds-gøgl, der trak i ham, og i mange år førte han et omflakkende liv. Efterhånden specialise-rede han sig som dyretæmmer. Han havde et medfødt talent for at omgås dyr, havde også arbejdet en tid hos Hagenbeck i Hamburg. Han startede et menageri og opslog sit hovedkvarter i Mundelstrup. Her fik han den kongstanke, at Århus skulle have en zoolo-gisk have ligesom andre store byer. Han an-søgte gang på gang byrådet om tilladelse til et sådant etablissement, først i Vennelyst, senere i skoven syd for byen. Endelig lykked-es det ham at vinde skovudvalgets formand

Leonhard Hansen og skovridder N. J. Bang for ideen, og på et bevæget byrådsmøde den 11. februar 1932 blev det vedtaget (med 12 soci-aldemokratiske stemmer mod 7 borgerlige) at udleje et areal på 2½ td. land i det nordve-stre hjørne af Havreballe Skov til Hutzelsi-der for 3 år til indretning af en zoologisk have.

Med en imponerende energi tog Hutzelsi-der og hans hjælpere fat på arbejdet: træ-fældning, anlæg af stier, opstilling af bure, og allerede 1. maj 1932 kunne haven åbnes for besøgende. Den hørte endnu til de mindre (ingen elefanter), men var dog ret velforsy-net. Der var både løver, bjørne og aber, fugle og krybdyr. Dyrebestanden virkede sund og velpasset. Publikum strømmede til, og alle-rede den første sæson gav et pænt overskud. Lejemålet forlængedes 8. september 1932 til 10 år, og 1. marts 1934 vedtog byrådet en udvidelse af haven til hele arealet mellem Stadion Allé, Skovbrynet og skovskellet mod vest (senere Jyllands Allé), i alt ca. 9 tønder land. Samme år opførtes den store hovedind-gang fra Station Allé, tegnet af arkitekt N. C. Skjøth.

Der fulgte nogle år med fortsat succes. Stadig nye dyr blev anskaffet, således to in-diske elefanter, der blev introduceret af et par singalesiske mahauter (elefantdrivere), endvidere tigre, isbjørne og søløver. Publi-kums erklærede yndlinge var de morsomme malajbjørne og så naturligvis aberne, hvis menneskelignende adfærd altid har tiltruk-keet børn og voksne. Havens stolthed var tre flotte gibboner, der imponerede med deres elegante luftakrobatik og deres melodiske skrig.

Alt tydede på, at dyrene efter omstændig-hederne befandt sig vel under Axel Hutzelsi-ders omhyggelige pleje. En trofast medarbej-der havde han i sønnen Hubert Hutzelsider (1906-1973). Haven vakte i disse år opmærk-somhed både i Danmark og i udlandet på grund af de mange fødsler, der fandt sted, også blandt dyr, der ellers aldrig eller kun

Hubert Hutzelsider (1906-1973) medarbejder ved Århus Zoologiske Have, senere pressefotograf. Aage Fredslund Andersen fot.



sjældent yngler i fangenskab. Det gav således genlyd i pressen, da der blev født en malajbjørneunge og to små gibboner. Blandt dem, der har skrevet om haven, må nævnes zoologen Hans Hvass, der først havde en smuk artikel i Politikens Magasin under titlen »Den grønne Zoo« med illustrationer af Siker Hansen, og senere ofrede haven et helt kapitel i sin bog »Indenfor Burene« (1942). Hutzelsider junior udgav selv den fine lille bog »Min Morgentur. Paa Besøg hos mine Venner i Zoologisk Have« (1935) med tegninger af Henrik Hansen.

Axel Hutzelsider var en fortræffelig dyrepasser, men regnskabsføring var ikke hans stærke side. Allerede 1934 blev Zoologisk Have omdannet til et aktieselskab, og man blev mere og mere afhængig af kommunale tilskud. 1937 foretoges en sanering, hvorefter byrådets budgetudvalg fik den økonomiske

ledelse. Så kom 2. verdenskrig, besøget svigtede, og det blev efterhånden næsten umuligt at skaffe foder og brændsel. Haven forfaldt, mange dyr omkom, og 18. november 1943 vedtog byrådet at likvidere fortaget. Likvidationen blev dog stillet i bero, da en kreds af byens borgere havde nedsat et arbejdsudvalg til bevaring af Zoologisk Have. Der blev indbudt til tegning af fadderskaber for de enkelte dyr og startet en indsamling, der dog kun indbragte 35.000 kr., mens økonomidirektøren mente, at der måtte investeres mindst 250.000 kr.

Efter besværlige forhandlinger og med en beskedent kompensation måtte Axel Hutzelsider omsider tage afsked med den dyrepark, han havde skabt. Sine sidste år tilbragte han som landmand og gartner på Langballegården ved Mårslet. Hubert Hutzelsider, der var en dygtig fotograf, søgte helt over i dette erhverv, først hos Master Foto i Århus, senere som pressefotograf ved Aarhus Stiftstidende og sidst som cheffotograf ved Jyllands-Posten.

Fra 1. oktober 1944 blev Zoologisk Have udlejet til direktør Chr. Jensen fra Odense, der siden 1930 havde drevet et mindre, men bedre funderet etablissement i denne by. Århus Kommune gav et årligt tilskud på 25.000 kr., heraf 5000 kr. for gratis besøg af skolebørn, samt 30.000 kr. til byggearbejder. Samtidig nedsattes et tilsynsråd af embedsmænd og sagkyndige. Fra 1950 overgik dette tilsyn til kommunens skovudvalg.

Efter krigen kom haven altså i gang igen og havde nogle år med pænt besøg, selv om den aldrig nåede standarden fra Hutzelsiders tid. Århus Zoo var og blev andenrangs og kunne slet ikke hamle op med de øvrige kulturtilbud, som byen satte i værk i efterkrigstiden. En alvorlig konkurrent til de zoologiske haver blev efterhånden også de mere og mere avancerede naturfilm og deres præsentation i det nye TV-medium.

Chr. Jensen døde i 1950 og efterfulgtes af forretningsfører Kay Bøegh, Odense Zoo-

*Indgangen til Zoologisk
Have ved hjørnet af Stadion
Allé og Skovbrynet, opført
1934.*

Lokalhistorisk Samling.



Tivoli. Den nedgangstid, der satte ind i 1950'erne, lod sig dog ikke afvende. Den offentlige debat prægedes i disse år stærkt af den skarpe kritik, der fremsførtes i Aarhus Stiftstidende. Særlig i december 1957 fremkom der en række artikler om dyrenes elendige kår, hvilket medførte indgriben fra politiet og aflivning af nogle vanrøgtede ræveunger.

I 1960 opsigede direktør Kay Bøegh sit lejemål under henvisning til de stigende udgifter og de svigtende entréindtægter. 31. august var havens sidste åbningsdag, og Stiftstidende fejrede begivenheden med en leder under titlen »En skamplet forsvinder«. Den endelige nedlæggelse blev vedtaget i byrådsmødet 3. november 1960, og i løbet af det følgende år blev dyrene solgt og de fleste bygninger nedrevet.

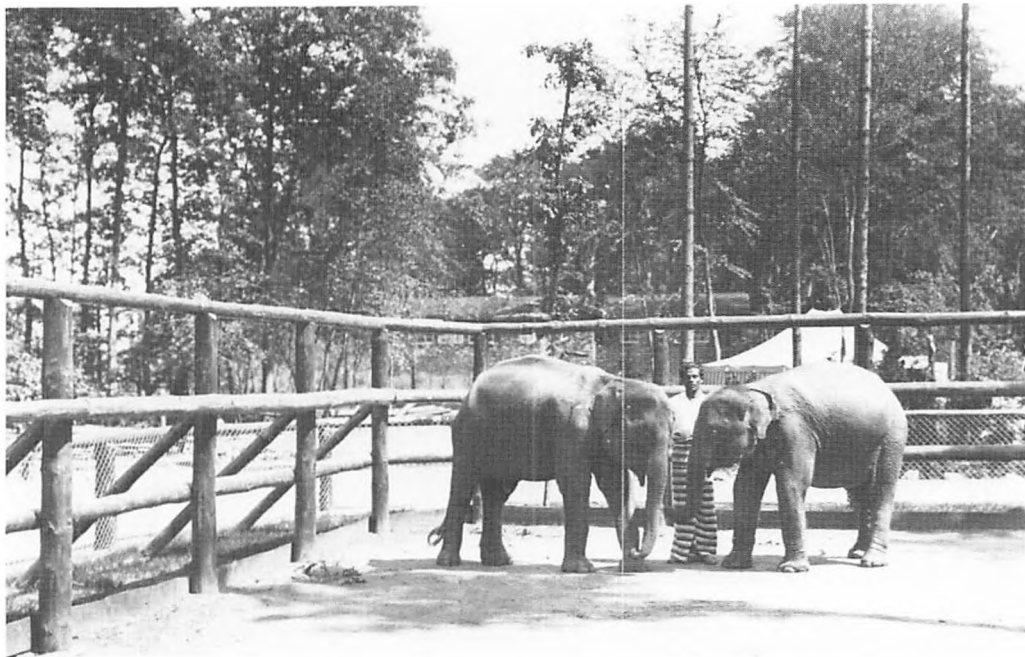
Tilbage stod nu spørgsmålet, hvad det ledige areal skulle bruges til, og det gav anledning til langvarige rivninger i byrådet. Et

konservativt forslag om udstykning til villa-grunde måtte forkastes på grund af arealets status som fredskov. En socialfilantropisk idé om at indrette en »blindepark« vandt heller ikke gehør. Nogle mente, man simpelthen skulle tilplante grunden som almindelig skov, men det socialdemokratiske flertal ønskede en mere speciel anvendelse. I byrådets møde den 17. januar 1963 vedtoges det endelig at anlægge en såkaldt skoleskov på stedet. De nødvendige midler hertil blev bevilget i mødet den 26. september samme år. Der blev opsat en ny indhegning, og de resterende bygninger blev indrettet til undervisningsbrug. I oktober 1964 blev skoleskoven taget i brug som led i skolernes biologiundervisning i samarbejde med en konsulent fra Naturhistorisk Museum.

Siden 1964 har Zoologisk Haves tidligere grund da været benyttet til dette pædagogiske formål. Børnene har gjort iagttagelser og foretaget indsamling i skoven, foretaget ud-

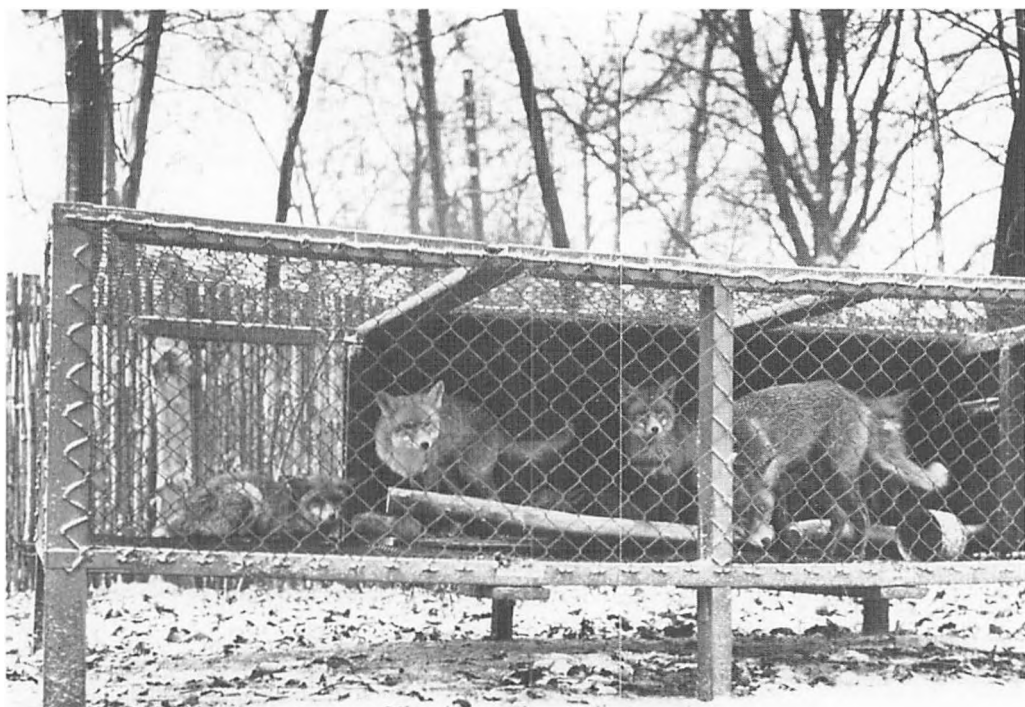
*Elefanterne Letzi og Juula
med deres singalesiske vog-
ter.*

Stender fot. 1935.



*Røveunger i bur. Billede
offentliggjort i Aarhus
Stiftstidende i december
1957 til belysning af de
ringe kår, dyrene levede un-
der i havens sidste år.*

Lokalthistorisk Samling.



plantninger og skrevet rapporter. Tilslutningen har været svingende, og i de senere år er det kun enkelte klasser, der har benyttet sig af tilbuddet. Skovvæsenet har flere gange klaget over, at det afspærrede område nær-

mest ligger hen som et vildnis, og ønsket det åbnet for publikum. Det må i hvert fald beklages, at et så centralt beliggende skovområde er unddraget den brede offentlighed.

K.E.

Kongemodtagelse

Ligesom størsteparten af Danmarks befolkning har også århusianerne altid været stærkt optaget af kongehuset. Både i den lokale presse og i daglig snak har kongefamilien tit været på tapetet, og man er gået op i alle dens forhold, også de mest private, med glødende interesse. Der har været tilfælde af politiske divergencer som påskekrisen i 1920, hvor kongens indgriben i situationen kostede ham en del sympati. Men siden det er blevet en grundsætning, at kongedømmet ikke har noget med politik at gøre, har den jævne borger i dette århundrede været næsten lige så kongetro som i snevældens tid.

Denne indstilling har ikke mindst vist sig, hver gang der har været kongebesøg, en begivenhed, der i alle danske provinsbyer har været omgivet med stor festivitas. Her har Århus haft den særstilling, at residensen gennem lange perioder har været henlagt hertil i sommermånederne.

Forholdet kan oprindelig føres tilbage til 1902, da det nyopførte Marselisborg Slot med tilliggende blev tilskødet den daværende prins Christian og efter ham den til enhver tid regerende konge i Danmark. Fra Christian X's tiltræden som konge i 1912 tilbragte de kongelige hvert år deres sommerferie på Marselisborg, og residensens overflytning blev understreget ved det detachement af den kongelige livgarde, der gjorde tjeneste i og omkring slottet.

Christian X og dronning Alexandrine var ikke just folkelige skikkelser. Han kunne virke tilknappet, til tider studs, hun var mild og venlig, men temmelig indadvendt. Men på grund af deres trofasthed mod byen blev de alligevel særdeles populære og betragte-

des af de indfødte som halve århusianere.

Hvert år fandt der således mindst én kongemodtagelse sted, i reglen i juni måned. Normalt foregik den på havnen, eftersom de kongelige ankom i kongeskibet, indtil 1931 hjuldamperen »Dannebrog I« og fra 1932 afløseren, det stadig benyttede »Dannebrog II«.

Velkomstsceremonien lå i faste rammer. På kajen blev den røde løber lagt ud, og honoratiorens stod parat til modtagelsen: Stiftamtmanden, biskoppen, borgmester og byråd, garnisonens officerer og borgerlige embedsmænd med fruer, alle i gallauniform eller i stiveste puds. Hertil kom veteraner og nationale foreninger med faner. Bag afspærringerne var der altid stor sammenstimlen af børn og voksne. Ved landstigningen blev der budt velkommen af stiftamtmanden, der udbragte det obligate leve med ni hurraråb. Så fulgte kuren, hvor kongen hilste på de fremmødte, og dronningen fik blomster. Endelig steg majestæterne til vogns og kørte gennem byen ad den fastlagte rute ud til sommerresidensen.

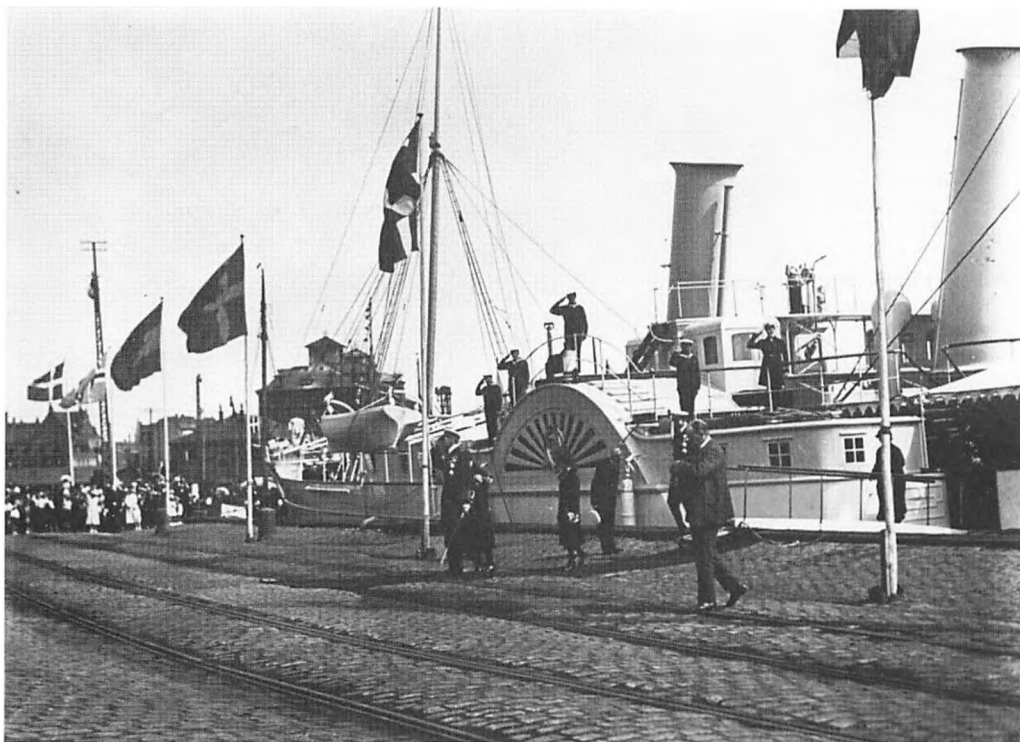
I sin bog *Var det nu så sjovt at være lille?* har Orla Muld under overskriften *Kongerøgtelse* givet en levende skildring af en kongemodtagelse omkring 1920. Det må indskydes, at forfatteren var søn af toldassistent A.J. Madsen, og at familien boede i Hans Broges Gade.

»I begyndelsen af juni forlagde Hans Allerhøjeste Majestæt Christian den Tiende og Fru Dronningen med de to prinser residensen til vor by og flyttede ind på slottet i skoven.

Ankomsten var såre festlig, og hele byen

Kongemodtagelse ved midtermolen i Århus Havn 3. juli 1926. Kongeskibet er hjuldampere »Danebrog I«.

Lokalhistorisk Samling.



var smykket med flag, både på havnen og i byen var alt rødt og hvidt. Også vores gade, som kongeparret kørte igennem i karet på vej fra havnen til Marselisborg.

Der var ingen flagstænger i gaden, men ud for næsten hvert vindue var der til samme formål to eller fire hold øskener, som en jernstang kunne sættes ned i, og for enden af stangen, på tværs af denne, var et splitflag fæstet til en anden stang, som i en øske gav mulighed for, at flaget kunne bevæge sig for vinden. Det var et flot syn, når alle disse mange flag bragte faktisk talt hver families hyldest til den overordentlig afholdte kongefamilie – og hjertet holdt næsten op at slå, hvis det traf sig sådan, at kongen netop vendte sit ansigt mod vores side i det øjeblik, de kørte forbi, og smilende vinkede op til os i de åbne vinduer, hvor vi drenge vinkede og råbte hurra, mens mor ærbødigt nejede i

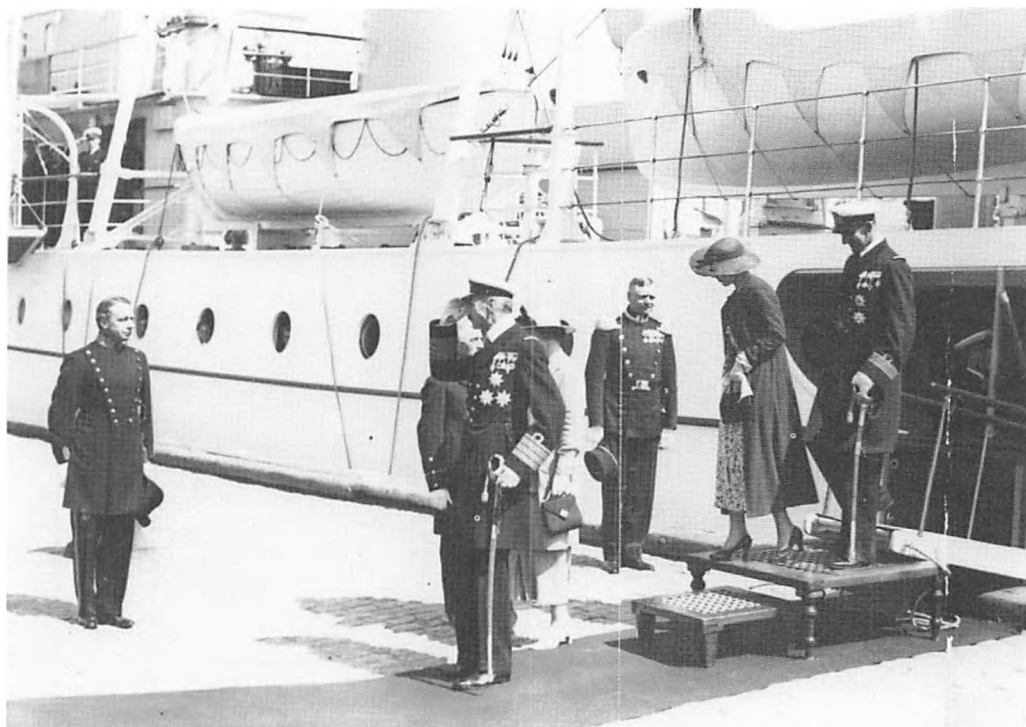
karnappen til ære for kongen, men uden at tænke på, at han ikke havde nogen anelse om hendes nære tilstedeværelse og hyldest.

Somme tider valgte vi at fejre ankomstdagen fra karnapvinduet i fars kontor på toldboden. Derfra var der udsigt til honnørkajen, hvor de modtagende honoratiories stod i en lang række med amtmand og biskop på højre fløj. Den ene med sjerbusk i hatten, den anden i silkekjole og nystivet præstekrave. Dernæst fulgte garnisonens øverste officerer, indflydelsesrige medborgere af den civile stand – og til sidst byens tre gemene sognepræster. Så betagende og flot det så ud, når det hvide kongeskib med de to hældende, gule skorstene og elegante master gled ind i havnen med de to store skovlhjul plaskende og piskende vandet til skum langs skibssiderne.

Kongen, høj og tynd i admiralsuniform,

Kongefamilien går i land fra »Dannebrog II« 21. juni 1935. Kong Chr. X hilser på politimester E. Hoeck. På landgangstrappen ses det nygifte kronprinspar, Frederik i kaptajnsuniform, Ingrid i blomstret kjole, swagger og bredskygget Ingrid-hat trukket ned i venstre side.

Lokalhistorisk Samling.



og dronning Alexandrine med prinserne, de to drenge Frederik og Knud, ved sin side, stod oven på den ene hjulkasse, og mens kongen allerede på afstand førte hånden til kasketten, og dronningen og prinserne vinkede, gled kongeskibet til kaj – så præcist, at landgangen blev lagt, og piberne lød, mens kongen gik fra borde, lige i det øjeblik Domkirkens ur slog 11.

Menneskemængden bag afspærringerne råbte hurra og vinkede med små dannebrogslag, som en eller anden smart fabrikant tjente tykt på.

Manden med sjerhatten sagde noget, som ingen kunne høre undtagen de nærmeststående, og så løftede han hånden som tegn på, at der skulle råbes hurra ni gange, men der var altid nogen, der talte forkert, så et tiende kom med, og det grinede man meget af.

Majestæten hilste på de fremmødte ud-

valgte, der alle sammen havde hvide handsker på, vekslede nu og da et par ord med en og anden. Dronningen og prinserne fulgte efter, og når så hele raden havde fået deres håndtryk, steg de kongelige til vogns, åben karet, hvad enten det så regnede eller solen skinnede, og kørte gennem den flagsmykkede by – til sidst gennem vores gade, lige før skoven opslugte synet af karetten med de i rødt liberi klædte tjenestefolk.

Var vi hjemme, blev vi siddende i karnapvinct, ventende på at se kongeflaget gå til tops over slottet. Vi kunne lige se slottets flagstang på tagets top, ragende op over de høje, grønne bøgetræer.»

Den kongemodtagelse, der vakte mest opmærksomhed og tiltrak det største publikum, var uden tvivl den, der fandt sted i 1935, og det var ikke kongens skyld. Det var det år, da kronprins Frederik blev gift med



prinsesse Ingrid af Sverige. Kronprinsen var efterhånden 36 år gammel og stadig ungkarl efter en kortvarig forlovelse med en græsk prinsesse. Det er da ikke sært, at folk spekulerede og snakkede om hans eventuelt tilkommende. Da han så endelig i 1935 bestemte sig for den 11 år yngre svenske prinsesse, vakte det almindelig tilfredshed. De to sympatiske, intelligente og moderne indstillede unge mennesker forekom alle at være det ideelle tronfølgerpar.

Brylluppet fandt sted i Stockholm den 24. maj, og den 26. var der i København en storstilet velkomst for de nygifte. Man glædede sig til også at se dem i Århus, og her foregik modtagelsen den 21. juni, da de unge fulgte med kongen og dronningen til sommeropholdet på Marselisborg.

Begivenheden blev udførlig refereret i pressen, særlig grundigt i Stiftstidende. Til-

strømningen var enorm, alene omkring havnen blev den anslået til over 20.000 mennesker. Avisen beskriver sceneriet i detaljer, ikke mindst de århusianske fruers påklædning. På slaget 11 lagde »Dannebrog« til ved toldkammeret. Kongen var i admiralsuniform, kronprinsen i kaptajnsuniform og kronprinsessen i brun swagger over en beige-farvet, blomstret matsilkekjole og med den berømte, bredskyggede Ingrid-hat på hovedet. Det vakte bestyrtelse blandt de fremmødte damer, at hun bar den på venstre side, mens århusianerinderne havde den i højre(!). Kronprinsessens smagfulde toilette afsluttedes af solskinsfarvede strømper og højhælede franske pumps i mørkebrunt læder. Avisen er fuld af begejstring over Ingrid's fremtoning: en fuldendt skikkelse, slank uden at være mager og med en diskret make-up, der understregede hendes naturlige skønhed.

Under landstigningen spillede »Du gamla, du fria«. Stiftamtmand V. Hvidt bød velkommen og udbragte det nifoldige leve, så fulgte kuren med de mange håndtryk, og til sidst blev foreningsfronten skredet af til tonerne af fanemarchen. Kl. 11.20 var forestillingen forbi. Kronprinsparret tog plads i den forreste åbne bil, kongeparret i den anden, mens følget fulgte efter i en lukket vogn, og så gik det gennem de menneskefyldte, flag-smykkede gader ud til slottet. Kongeparret skød dog genvej gennem Havnegade og Spanien for at overlade hyldesten til de unge. Ud for Skt. Pauls Kirke (eller var det på Dalgas Avenue?) tog vinden ved den berømte hat, så den sejlede ud over mængden, men den blev dog hurtigt reddet af en behjertet tilskuer.

På slottet blev de unge installeret i kronprinsens værelser i kavalersfløjen, og her nød de nogle velfortjente hviledage, hvor de bl.a. tog deres daglige bad i Bugtens dengang friske vand.

Mange århusianere har sikkert håbet på en mere varig forbindelse med det kommende kongepar. I 1937, da Frederik havde

*Kronprinsesse Ingrid med
favnen fuld af blomster
hjælpes af kronprinsen på
plads i den åbne bil, der
skal føre dem ud til Marselisborg.*

Lokallhistorisk Samling.



25 års jubilæum som kronprins, skrev ritmester, senere oberstløjtnant G. Holck, der hørte til hans private venner, en artikel i Stiftstidende med titlen »Kronprinsen elsker Århus og Marselisborg«. Heri fremhæves kronprinsens store kærlighed til den by og egn, hvor han fra sin barndom har tilbragt mange gode sommerferier. Men det skulle blive ved ungdomsminderne. Fra 1936 var Gråsten Slot i Sønderjylland, stillet til rådighed af den danske stat, det faste tilholdssted om sommeren for Frederik og Ingrid (med børn). Hertil kom jagthytten ved Trend i Himmerland, resultatet af indsamling til en folkegave og særlig værdsat af de kongelige som et helt privat ferie hjem.

For Århus' vedkommende blev det kun til lejlighedsvis besøg, nogle dog omgivet af usædvanlig festivitas. Man kan nævne byjubilæet og indvielsen af det nye rådhus den 2. juli 1941, hvor kronprinsparret på den smukkeste måde repræsenterede kongehuset, og

afsløringen af Christian X's rytterstatue på Bispetorvet den 26. september 1955, den afdøde konges 85 års dag.

Men på Marselisborg Slot var det, som en generation blev sprunget over. Det gamle kongepar kom her, så længe de levede, men efter enkedronning Alexandrines død i 1952 stod slottet ubeboet i 15 år, indtil det i 1967 blev overdraget af kongen til tronfølgeren prinsesse Margrethe efter hendes ægteskab med prins Henrik. Efter et års istandsættelse og modernisering flyttede tronfølgerparret ind i 1968, og slottet har siden været rammen om kongeligt familieliv. Ikke blot sommerferien, men også julen og påsken tilbringes som oftest her. Prins Joachim, født i 1969, er døbt i Århus Domkirke, og tronfølgerparret, fra 1972 kongeparret, tager gerne del i byens liv og dens forskellige arrangementer. Århus har atter fået status som residensby.

K.E.

Nye kirker – ny stil

Trods vigende tilslutning til folkekirken er der blevet brug for nye kirker i byens yderkvarterer. Når et sogn er nået op på 15.000-20.000 indbyggere, anses det for bedst at dele det, og det har da også været grundlaget for de sidste otte kirker, der er blevet indviet så sent som op til 1984, hvor Helligåndssognet blev udskilt fra Christians sogn og Skjoldhøj sogn fra Brabrand. Christians sogn blev selv udskiftet fra Sct. Johannes sogn i 1943.

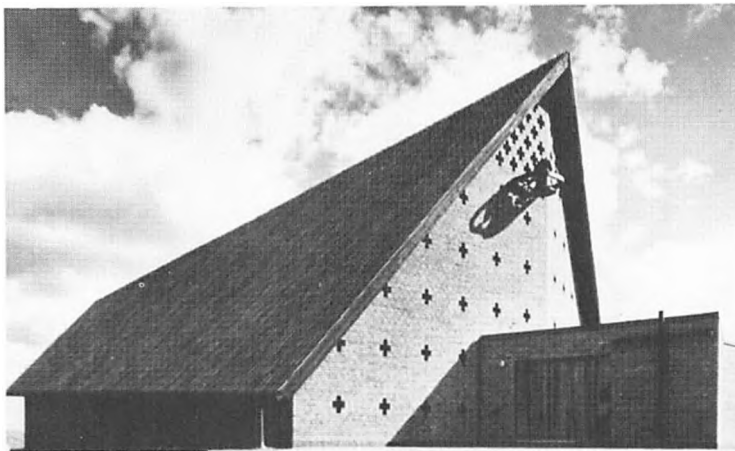
Frederikskirken i Skåde blev bygget i begyndelsen af 1940'erne og var en kopi af en gammel landsbykirke. Allerede da var det skred i kirkebyggeriet indledt, der satte ind med 2. verdenskrig – efter en længere pause. I 1930'erne blev både Sct. Lukas kirke og Sct. Markus kirke opført og det i den nye funktionalistiske stil, dog uden at arkitekterne fraveg den opfattelse, at de gamle kirkers grundplan stadig skulle overholdes. Ingen er da heller i tvivl om, at de står foran en kirke og ikke, som det er blevet sagt om Fredenskirken i Rosenvangs Allé, foran en brandstation.

Det endelige brud med det gamle kirkebyggeri kom i slutningen af 1940'erne, da den nye Christianskirke blev planlagt. Herefter kommer den definitive frigørelse frem i den halve snes kirker, der siden er bygget i Århus kommune.

Når kirken som institution nedsætter antallet af sognebørn, er det et udtryk for ønsket om derved at skabe en nærmere kontakt til og blandt menighedens medlemmer. For stor afstand til kirken holder folk borte. For at opnå denne tilknytning er det dog ikke nok at holde gudstjeneste på søn- og helligdage,

evt. suppleret med en søndagsskole eller specielle gudstjenester for børn. Der må meget mere til i dag, og det er kirkens folk da også vel vidende om: med en kristelig baggrund optræder den danske folkekirke nu nærmest som en slags kulturcenter. Mange af de unge og yngre præster, der ansættes – i 1970-73 alene i Århus i alt 45 nye, deraf 14 kvinder – stiller sig sammen med menighedsrådene og andre foretagsomme interesserede i spidsen for aktiviteter, som kirken »i gamle dage«, hvilket ikke behøver at være så længe siden, var fuldstændig fremmed overfor.

Der er naturligvis studiekredse om religiøse emner, der er foredragsaftener med kendte mennesker inden for landets religiøse verden, og der er koncerter. Ellevangskirken i Vejlbj-Risskov har således siden indvielsen i 1974 givet ca. 60 koncerter med emner fra stiltfærdig renæssancemusik over italiensk orgelmusik til helt moderne kirkemusik, men er heller ikke vejet tilbage for musikaftener med Holger Laumann, Anne Linnet, Notakoret og Svend Asmussen. Musik og sang spiller i det hele taget en ret stor rolle: småbørn kommer til musikalsk legestue, korsang er yndet til at samle bl.a. de unge. Således har Fredens kirke 40 unge, der mødes til fællessang, og naturligvis benyttes de også, når kirken arrangerer sammenkomster og fester for menigheden. I Gellerup kirke samles hver fredag de familier, der har lyst, og inden de fælles aktiviteter begynder, spiser man middag med hinanden. Samme sted afholdes også rejsestudiekredse, det samme gør man i Ellevangskirken: man mødes vinteren igennem og rejser så ud til sidst, f.eks. til Rom og



Møllevangskirken, Fuglebakkevej, indv. 1959. Ark. C. F. Møller. Lokalthistorisk Samling.



Alter med kors af Erik Heide i Møllevangskirken. Poul Pedersen.



Ellevang Kirke, Jellebakken, indv. 1974. Ark. Friis & Moltke. Poul Pedersen.

Israel, men det er dog lidt usædvanligt.

Litterære aftener samler også. Moderne forfattere som Tage Schou Hansen, Johannes Møllehave og Martha Christensen trækker fulde huse.

For de ældre gøres der fra alle kirkers side en hel del. Der er eftermiddagsmøder i hver eller hveranden uge, der er filmsklubber og syklubber. Også sommerophold er der nogle menigheder, der kan tilbyde, f.eks. har man ved Fredens kirke ved basarer og indsamlinger skaffet et stort sommerhus, der udnyttes af de forskellige grupper. Er man ikke i stand til selv at komme til kirken, så er der også råd for det. I Gellerup kirke, der blev færdig i 1976, er der således mulighed for at optage alle gudstjenester på bånd, som menighedens medlemmer kan låne hjem, så de kan sidde hjemme og høre præstens prædiken.

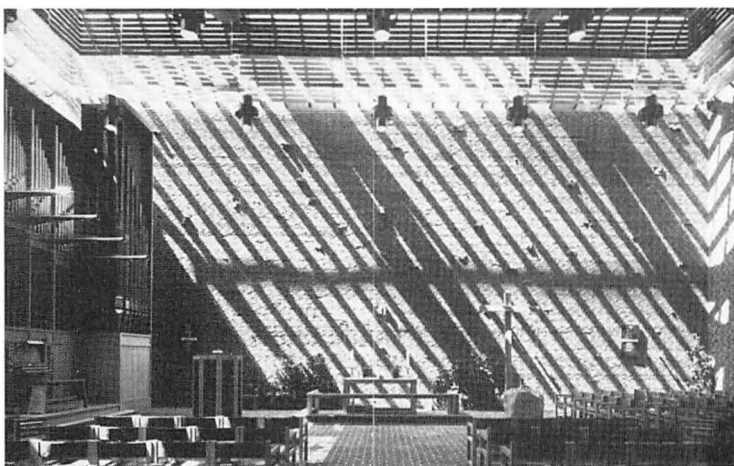
Til alle disse aktiviteter kræves der penge, men også her tages alle muligheder med: ved fælles hjælp afholder unge og gamle loppe- og basarer, der samles ind, og af og til er der naturligvis også nogen, der uegenlyst støtter kirkens arbejde med rede penge. Men penge, en god vilje og en kirkesal er heller ikke nok. Der må også være rum, hvor man kan samles i flok. En moderne kirke er derfor ikke blot et smukt kirkerum med våbenhus og kor, den er en hel samling af bygninger. Ganske vist er kirkesalen stadig den største og smukkeste udstyrede, de fleste af de nye har plads til 200-300 kirkegængere, men knyttet til den som direkte sidebygninger, som f.eks. til Helligåndskirken, Ravnsbjergkirken, Gellerups og Skjoldhøjs kirker, findes der konfirmandstuer, venterum, møde- og kontorlokaler, køkkener, garderober og toiletter, en enkelt kirke, Ravnsbjerg, har endog en scene. Ofte er konfirmandstuer og mødelokaler adskilt ved foldedøre, så de kan gøres til et større rum. Nogle kirker, som f.eks. Ravnsbjergkirken, har endda disse døre inde i selve kirkerummet, så dette kan gøres mindre. Kirkegængerne sidder da ikke i for stort et rum, men



*Christianskirken, Frederikshaldgade, indv. 1958. Ark. Aage C. Nielsen og Poul Andersen.
Lokalhistorisk Samling.*



*Langenæskirken, Kirkedammen, indv. 1966. Ark. Gravers Nielsen og Johan Richter.
Lokalhistorisk Samling.*



Gellerup Kirke, Gudrunsvvej, indv. 1976. Ark. Knud Blach-Petersen.

kan bedre samles i et fællesskab om gudstjenesten. De første nye kirker, Christianskirken, Møllevangskirken og Fredens kirke, havde ikke disse fællesrum i begyndelsen; men de er siden – i 1970'erne – blevet bygget til i nær tilknytning til selve kirken: ved Fredens kirke dannedes derved en smuk grøngård i lighed med den, der er ved Langenæs kirke.

Inden grundstenen lægges til en ny kirke, har mange kræfter allerede været i gang, sommetider i flere år. Da Christianskirken som den første af disse nye kirker blev indviet i 1958, havde menighedsrådet arbejdet siden sidst i 1930'erne på at skaffe en del af pengene, bl.a. ved gennem annoncer at sælge mursten til 6½ øre pr. stk. og på samme måde skaffe særtilskud til døbefont og alter. I Viby sogn varede det næsten 20 år at realisere Fredens kirke. Selv om Århus kommune i de fleste tilfælde har givet grunden, og kirkeministeriet betaler sin del, ca. to tredjedele af selve byggeriet, så mangler der en del penge endda. En kirke som Ravnsbjerg kirke, der blev indviet i 1976, har således med grund og kunstnerisk udsmykning kostet 8,1 mill. kr. Nogle menigheder har i årevis forud henlagt en bestemt sum, andre har samlet ind blandt sognets beboere. Således bidrog 2.400 århusianere med frivillige bidrag til opførelsen af Møllevangskirken, der blev indviet i 1959. Til Fredens kirke indsamledes der over 100.000 kr., mens basarer og lotterier gav mere end ¼ mill. kr. Hertil kommer, hvad der skænkes af gaver i form af pengebeløb, som f.eks. til orglet – Ellevang kirkes orgel, der har 27 stemmer, kostede over ½ mill. kr., mens Fredens kirkes med kun 20 stemmer kunne fås for 103.000 kr. Altersølvet eller anden udsmykning er også et gaveobjekt.

Når pengene er ved at være sikrede, starter planlægningen af selve byggeriet. Nogle menighedsråd har udskrevet konkurrencer, andre har henvendt sig til en bestemt arkitekt. Således vandt Åge C. Nielsen allerede i 1937

I Helligåndskirken har keramikeren Tue Poulsen udført alter, døbefont og prædikestol. Prædikestolen står i »råt« ler, mens alter og døbefont er hvidglaserede og belagt med bladguld. Over det hele knejser »Livets træ«, 8 m højt og 14 m bredt, udført i keramik. Kunstneren har indordnet sine ideer i abstrakte figurer, hvoraf ingen har fået mulighed for at dominere. Alt i alt er der tilsigtet en stemning, hvor kunst og arkitektur har forenet sig.

Anita Kristensen.



konkurrencen om Christianskirken, og Gravers Nielsen og Johan Richter sejrede i konkurrencen om Langenæskirken tyve år senere, mens menighedsrådet ved Ellevang henvendte sig til arkitekt Knud Friis (Friis & Moltke) og bad ham tegne en kirke. Det samme skete i Gellerup, hvor boligbyggeriets arkitekt, Knud Blach-Petersen, meget naturligt også fik kirkens opførelse overdraget.

Placeringen af de nyeste kirker indgår i en større planlægning. Med undtagelse af Skjoldhøj kirke, der ligger for sig selv på et stort grønt areal op under en bakketop, ligger kirkerne ved de nye bycentre med forretninger, bibliotek og andre faciliteter for de omkringboende: Gellerup, Ravnsbjerg og Langenæs. Man har derfor måttet fravige et

meget gammelt princip: kirkernes kor ligger ikke mere i retningen stik øst, men drejes, så tilkørslen til indgangspartiet, våbenhuset, som plejer at vende mod vest, passer ind i trafikken på stedet. Af denne grund har f.eks. Christianskirken fået en halv omdrejning, så alteret vender mod vest.

Til gengæld har alle kirkerne reminiscenser, der viser tilbage til det gamle kirkebyggeri. Ellevangskirken er således hvidmalet både ind- og udvendig, Gellerup kirke er i sin grundplan kvadratisk som de jødiske synagoger, der skulle vende lige meget til alle sider, fordi de var Guds huse, og derfor var for alle. Christianskirkens indvendige tagbygning med de fremhævede lyse »stræbepiller« bringer den gotiske kirke i erindring. I Fredenskirken viser et stort sort støbejerns-

Døbefont, hvidglaseret og belagt med bladguld, af keramikeren Tue Poulsen i Helligåndskirken.



Alterbilledet i Christianskirken er et freskobillede af Fritz Bruzelius. Bordet er utraditionelt rejst på højkant, således at Kristus på en gang sidder til bords med de andre og samtidig er den tronende Kristus.



kors tilbage, mens udsmykningen ellers er abstrakt. Møllevangskirken blev oprindeligt bygget uden tårn for at minde om de ældste danske kirker, som var uden tårne, og som mest af alt lignede små kapeller. Kirkens nye døbefont, udført af Erik Heide i 1982, minder ligesom Ravnsbjergkirkens og Ellevangskirkens om de granitdøbefonte, der står i mange landsbykirker, udført af de jyske stenmestre for flere hundrede år siden.

På flere punkter har de nye kirker fælles træk. Den tidligere rektor ved Arkitektskolen i København, Tobias Faber, har i en anmeldelse af Møllevangskirken fremhævet, at nyere kirkebyggeri i Danmark, og altså også i Århus, står i gæld til arkitekt Le Corbusiers kapel i Ronchamps i Frankrig. Le Corbusier fandt det væsentligt, at kirkerummene var enkle i deres udsmykning, en kirke er blot en dims til at holde gudstjeneste i, var hans opfattelse. Et af disse fællestræk er, som i Ronchamps, den måde, hvorpå lyset udefra udnyttes til at skabe stemning omkring gudstjenesten og dens centrale punkter: alteret, prædikestolen og døbefonten. Ingen af kirkerummene har almindelige sidevinduer, som vi er vant til dem i den gotiske og romanske kirke. Gellerup kirke har f.eks. lyset ind fra ovenlysvinduer i det flade tag, mens kirkerne med de store tagkonstruktioner, der næsten når jorden (Møllevang, Christians og Ellevang) har forskellige formater i disse, mange vinduer, men ikke ret store. Helt specielt bliver belysningen i Ravnsbjerg og Helligåndskirken. Den første har et kolossalt stort rundt vindue på væggen ved alteret, den anden har en række åbninger ud til en passage med ovenlysvinduer, rundt om kirkens samlende midtpunkt: alterbordet med en keramisk Kristusfigur som antependium og bagved et stort livstræ, også i keramik og udført af Tue Poulsen.

Disse to kirker er nok de mest særprægede i deres samlede opbygning. Ravnsbjergkirken er opført af C.F. Møller og hans søn, Mads Møller, mens Helligåndskirken er ar-

kitectfirmaet Sahl & Thomsens værk. Den sidste minder – bortset fra farven, den er bygget i røde sten – om Kaaba'en, muhammedanernes helligdom i Mekka, mens Ravnsbjergkirken er særpræget ved sin skæve form, der kulminerer i det store runde vindue og det »indbyggede« tårn.

Kirkernes udsmykning inden døre er karakteriseret ved enkelthed. Materialerne er, når der bortses fra altersølvet, gennemgående »grove«: granit, træplanker, tilhuggede sten og jernplader, enten mere eller mindre ubearbejdede eller blot forsynet med ganske enkle religiøse symboler som dele af en Kristusfigur, en fisk, en due eller et kors. Kun en enkelt kirke, Christianskirken, har en malet altertavle (af Fritz Bruselius), men den passer med sine farver og sin kubistiske opbygning fint til kirkerummet. I Fredens kirke er den store østrude over alteret en abstrakt komposition mest i blå og rødt (af Mogens Jørgensen), men også mosaik er usædvanlig. Skulle et enkelt navn fremhæves, må det blive Erik Heides, hvis arbejder vil være århusianerne bekendt (fuglen i springvandet på Søndergade, dyrene i bassinet på Lyseng og granitkorset på Vestre kirkegård). Han har til Ellevang lavet en smedejernskrans, alterbordet, døbefonten og prædikestolen, til

Fredens kirkes kapel et kors af mose-eg og et par granitstager, til Møllevangskirken foruden den nævnte døbefont et egetræskors med korte arme og til Ravnsbjerg kirke bl.a. en ravn, der møder kirkegængeren ved indgangen.

Stærkt medvirkende til de gode resultater er sikkert den nye skik, at der straks fra begyndelsen vælges kunstnere til udsmykningen, så der bliver tale om et samarbejde undervejs. Derved fremkommer i den færdige kirke en enhed, som er med til at give kirken den ro og den værdighed, menigheden har brug for.

Som et århundredgammelt værdighedstegn hører også kirketårnet. Trods den åbenhed over for det nye kirkebyggeri, arkitekterne har mødt hos bygherrerne, har der naturligvis været mange drøftelser om enkeltheder. Et af disse emner har tårnene været. Nogle af kirkerne har været projekteret uden tårne – Møllevangskirken fik først sit 10 år efter indvielsen, og Helligåndskirken har intet endnu – men her har arkitekterne måttet bøje sig: uden et tårn med kirkeklokker er kirken, sin skønhed til trods, ikke nogen rigtig kirke. Af billederne fremgår, hvordan det har været muligt at variere denne detalje.

A.D.

De store værkers tid

Århus fik i går sin første dr. phil. – det var den 20. oktober 1940 den store, brede forsideartikel i Aarhus Stiftstidende. Det var nemlig en ny milepæl i universitetets historie, at det nu blev muligt, at en fuldt uddannet akademiker efter års studier kunne skrive en videnskabelig afhandling, få den trykt og bedømt under en offentlig debat og derved erhverve titlen doktor.

»Onde tunger« – og dem var der også den gang mange af – påstod, at her havde universitetsbestyrelsens formand, landsretssagfører C. Holst-Knudsen igen været på spil. Doktorafhandlingen var nemlig skrevet af museumsinspektør i Den gamle By Helge Søgaard, og den handlede om håndværkerlavene i Århus under enevælden. Naturligvis havde Holst-Knudsen ikke kunnet bestemme emnet; men kun en uge efter fulgte den næste disputats, og den kunne lige så godt være kommet først; men ved at den første handlede om Århus og erhvervslivet i Århus fik både byen og dens håndværk en del af æren, og universitetet var netop skabt ved store tilskud fra byen og erhvervslivet. Mens universiteter både før og siden har været en statsopgave, var det anderledes i Århus. Her havde byen skænket parken og ydet tilskud både til driften og bygningerne, andre kommuner og navnlig private havde også bidraget; først efter fire års forløb – i 1932 – gav staten driftstilskud, og først i 1946 betalte staten til en bygning.

Helge Søgaards disputats var således også en salut til Århus. Den var det også ved sin kvalitet. Sammenlignet med, hvad der ellers er blevet det almindelige, var bogen ikke

stor; til gengæld var den ualmindelig ved sit emne: en side af en provinskøbstads historie. Om den ellers har bragt stor glæde i de mange Århus-hjem og specielt blandt håndværkerne er mere end tvivlsomt. Bogen er skrevet ligefremt og klart, men dens grundlag er en række statistiske undersøgelser, redegørelse for museums-genstande og detailredegørelser. Den var imidlertid af en sådan karat, at den fremdeles er det sikreste og bedste grundlag, når der skrives håndværkshistorie i Danmark i kraft af, at Helge Søgaards bog stadig sætter Århus-forholdene i sammenligning med det øvrige Danmark.

Den næste disputats, der kom ugen efter, hed »De religiøse systemers indflydelse på de erhvervsetiske princippers udvikling i Danmark«, og emnet var: hvilken indflydelse havde kirkens lære haft på handelsmoralen i ældre tid? Det var også en Århus-disputats. Denne gang ikke på grund af emnet; men fordi forfatteren, Wolmer Clemmensen, var student fra Århus og magister fra Århus Universitet som den anden i rækken.

Nogle af de onde tunger påstod også, at Helge Søgaards disputats var kommet først, fordi den var bedre end Wolmer Clemmensens, og det skulle ikke hedde sig, at det var lettere at blive doktor i Århus end i København.

Disputats nr. 2 fik da også en hård betomst. Endnu 46 år efter sidder det ydermere i forfatteren af disse linier som et helhedsindtryk, at opponenterne i deres form var uelskværdige. På et givet tidspunkt måtte doktoranden også bede om en lille pause, og på tilhørerne virkede det, som om

Sådan gengav Demokraten begivenheden på universitetet.

Naturligvis var såvel doktoranden i midten, som de to opponenter i kjole og hvidt.



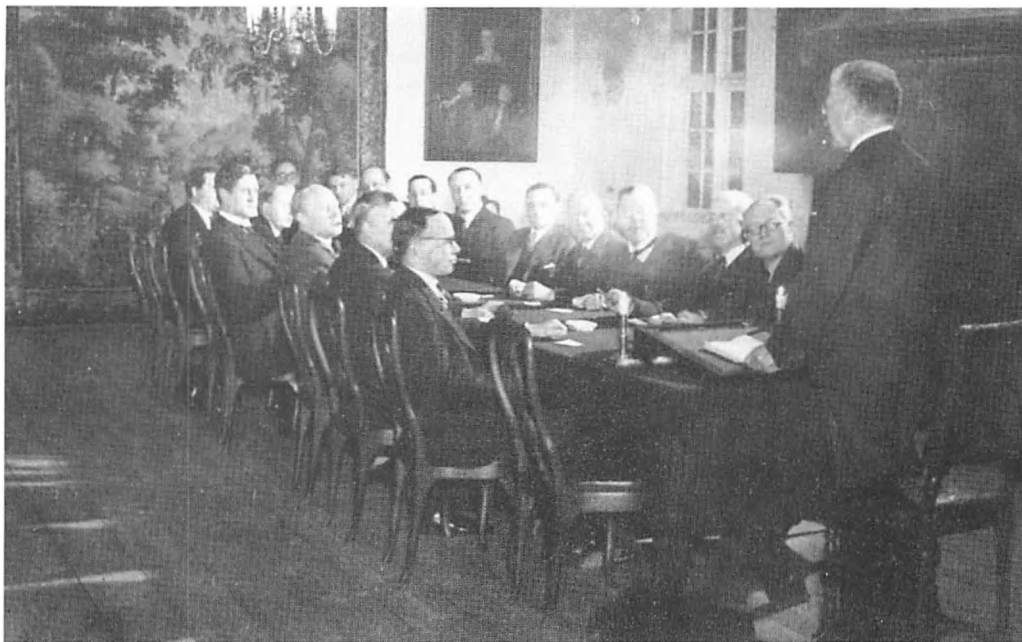
han måtte samle sig lidt på grund af den hårde kritik. Skønt emnet er centralt, og selv om det hører til de jævnlige diskuterede i videnskaben, har Wolmer Clemmensens disputats da heller ikke sat sit præg på den videnskabelige debat. Medvirkende hertil har dog uden tvivl været, at bogen kom på dansk, og at den kom i et land, der på den tid var afskåret fra internationale forbindelser. Det gjorde det ikke bedre, at bogen var tilegnet »Thorkild Juncker i venskab«, og Thorkild Juncker, direktøren for Aarhus Oliefabrik, stod for det store flertal som typen på de nazister, der i kraft af deres position og indflydelse var farlige for landets selvstændighed. Selv om dette for så vidt ikke skulle påvirke bogens videnskabelige værdi, skabte det dog en latent uvilje og antipati omkring den.

De to disputatser vakte megen opmærksomhed blandt interesserede i byen. Mange overværede handlingerne, der foregik med samme højtidelighed som i København og

med prominente borgere blandt tilhørerne – nogle af dem blev også nævnt i avisernes referater. Senere er disputatsreferater forsvundet ud af aviserne. Både doktoranden og opponenterne var også i kjole og hvidt, og det var skikken endnu i mange år.

Samtidig med at universitetet havde fået ret til at tildele doktorgraden i filosofi – og hertil hører også historie og dermed håndværkerlavene under enevælden – fik man en tilsvarende ret til at tildele doktorgraden i økonomi. Denne ret blev første gang benyttet den 30. maj 1942. Titlen – dr.oecon. – var ny, således som også det økonomiske studium var nyt. Den nye doktor var den senere professor og handelsminister Kjeld Philip, der var københavner, men ansat ved Økonomisk Institut ved Aarhus Universitet. Disputatsen mødte megen anerkendelse og placerede den nye doktor blandt de førende økonomer i Norden. Emnet var centralt, og er det fortsat: forbindelsen mellem det offentlige finanspolitik og den almindelige økonomiske

Aarhus Universitet var nyt og moderne. Alligevel søgte man også at skabe traditioner i lighed med det gamle universitet i København. Man fik også et lille videnskabernes selskab. Det hed Humanistisk Samsfund. Her holder man møde den 8. februar 1939 i Mollesalen i Den gamle By. Medlemmerne var videnskabsmænd fra universitetet, Statsbiblioteket, Den gamle By og gymnasierne. Man var selvfølgelig velklædt ved sådanne møder.



aktivitet. Den ene af opponenterne, professor Jørgen Pedersen, karakteriserede arbejdet med bl.a. ordene: »Ingen kan komme uden om det i den finanspolitiske videnskab, hvor det danner epoke«. I avisens referat hedder det da også, at »det økonomiske fakultets nye doktorgrad fik en start så strålende, som det unge ærgerrige universitet kunne ønske det«.

Økonomiske disputater er sjældne. Den næste kom først i 1946. De filosofiske er heller ikke almindelige; efter de to første i 1940 kom de to næste i 1944. Den første af dem demonstrerede et nyt aspekt ved det, at der nu kunne disputeres ved to universiteter. Forfatteren, daværende arkivar Harald Jørgensen, havde tidligere uden held indleveret en disputats i København og følte sig dårligt behandlet der. Nu havde han skrevet en ny bog (om trykkefrihedens historie). Den blev indleveret i Århus og uden tøven godkendt – det ville den i øvrigt sikkert også være blevet i København. Men omstændighederne viser

klart de betryggende fordele, der også i den henseende knytter sig til et flerstrengt system.

Produktiviteten blandt universitetets videnskabsmænd viste sig også gennem disputater inden for andre fagområder. Her måtte man imidlertid søge tilbage til Københavns Universitet, fordi Århus endnu ikke havde fuldstændige rettigheder i disse fag. I 1940 disputerede en af universitetets kemikere, i 1941 en mediciner og i 1942 en fysiker.

Disputaterne er et fast led i det akademiske system og bruges ofte som en målestok for en videnskabelig institutions produktivitet. Denne kommer imidlertid i lige så høj grad om ikke mere til udtryk i de øvrige arbejder, der udgår fra de ansatte ved et universitet. Også i den henseende var 1940'erne en bemærkelsesværdig periode i universitetets historie. Institutionen var endnu ikke større, end at alle fulgte med i alt.

Kom der en bog, vidste alle det og glædede sig på institutionens vegne, selv om emnet lå i et fag uden for ens eget fagområde.

Også i tilbageblikket står perioden som et meget skabende tidsafsnit. Med i vurderingen bør dog også, at universitetets folk på den tid var i deres mest produktive alder – omkring de 40 år – og mange af dem optaget af at demonstrere det nye universitets eksistensberettigelse. Måske førte krigsårenes uro hos mange også til, at de søgte væk fra dagens tryk, ind til videnskaben eller til i en selvhævdelse at vise, at man levede og var virksomme. Engang læste vi latin hos vores lærer i oldtidens historie, Adam Afzelius, og han forklarede det rigtige i Ciceros ord: under krig tier lovene (*inter arma silent leges*), og det kunne vi jo alle se, når vi så, hvad der skete omkring os. Han fortsatte med at gøre opmærksom på den senere udformning: under krig tier muserne (*inter arma silent musae*), og sagde derefter med et skævt smil: når I ser alt det, vi skriver i disse år, da kan I se, at denne ændring af Ciceros ord ikke er rigtig. Og det kunne vi.

Mest iøjnefaldende var det vel blandt humanisterne. Det var store værker, der kom i disse år. Det danske fik en fremskudt plads derved, at professoren i nordiske sprog Peter Skautrup i 1944 udsendte 1. bind af storværket *Det danske sprogs historie*, der indtil 1968 blev fulgt af tre andre bind. Værket blev lanceret med store plakater hos boghandlerne og står fortsat som et hovedværk i dansk humanistisk litteratur, også derved at det i høj grad henvender sig til den, der ikke er fagmand. Gennem hele sit oplæg, hvor det forbinder den sproglige udvikling med de øvrige sider af samfundets liv, blev det læsning for vide kredse.

Det samme blev tilfældet med den skildring af Christian IVs tidsalder, som historieprofessoren C.O. Bøggild-Andersen skrev i 1942 i *Schultz Danmarkshistorie*. På samme tid havde litteraturprofessoren Ernst Frandsen også bud til mange gennem bogen »År-

gangen, der måtte snuble i starten« (1943), der drøftede livsholdningerne i den nærmest forudgående litteratur og forbandt udlægningen af dem med digternes stil, og pludselig forstod mange uden for universiteterne, hvad litteraturhistorie egentlig var.

Det var ikke alene de nationale strømninger, der kaldte på den store indsats. Oldtidsprofessoren Adam Afzelius udsendte på tysk (det sprog skrev man fra gammel tid på, hvis man ville nå ud i Verden) to store bind (1942-44) om Roms erobring af Italien i oldtiden, professoren i tysk H. Bach udsendte en fremstilling af tysk embedssprog i middelalderen, som fortsat over hele kloden er centralt til belysning af det tyske sprogs udvikling. Også fjernere sprog var emnet på universitetet. I fransk udgav Andreas Blinkenberg bøger om dialekter, og Jens Holt skrev om oldgræsk.

Selv lærere, hvis rolige rytme blev afbrudt af flugt til Sverige, fortsatte der deres videnskabelige arbejde. Det var vel ikke de store værker, der blev skabt, men nok betydningsfulde. Den klassiske filolog Franz Blatt udgav den populære og instruktive bog »Alfabetets historia« (1945) og skrev sin store »Latinsk syntaks«, der først udkom i 1946, men siden har været en grundpille (også i Frankrig!), når man skulle lære videregående latin.

Ligeledes i landflygtighed i Sverige skrev sociologiprofessor Th. Geiger flere værker. Han skrev om intelligensens betydning for samfundets fremadskriden (*Intelligensen*, 1944) og en kritik af det marxistiske klassebegreb og lod det afløse af en filosofi om glidende overgange i samfundet (*Klassesamfundet i støbetryden*, udkom i 1948). Stor debat rejste også hans »Kritik af reklamen« (1943), som han skrev i Odense, efter at tyskerne i 1941 havde forbudt ham at opholde sig i og undervise i Århus. Th. Geiger var tysker, men var i 1933 som socialdemokrat blevet afsat fra sit professorat i Braunschweig og var flygtet til Danmark. I

Det nye universitet var andet end videnskab. Byens handlende var ivrige for at trække nye kunder til, og mange rabatordninger blev etableret. Studenterhåndbogen fortæller om sådanne rabatter. Allerede dengang virkede det dog kunstigt, når der blev annonceret med ordet »hårpleje«. Århus Universitets Studenter Håndbog 1941.

Barberer.

Kylev, Norreallé 30, 20 % Rabat.
H. V. Hallager Thomsen, Trojborgvej 50, 25 % Rabat.
Th. Petersen, Ivar Huitfeldtsgade 23, Klipping 1 Kr.
Biografens Frisørsalon (Frisormester Wilhelm Jensen), Klipping 1.25 Kr. (eller 1.75). Studier særlig Rabat.

Briller:

D. A. Paludan paa Clemensbro. Sygekassemedlemmer Rabat.

Spisning.

Studenterraadets Middagskøkken, Aaboulevarden 66, 15 Spisebilleter à 0.90 Kr., gælder inden for et Tidsrum af 20 Dage.
Vegetarisk Spisesalon, Borgporten, Middag og Frokost 1.15 Kr.

Studentervask.

Toj til Vask modtages paa Ekspeditionskontoret hver Tirsdag Kl. 11—13 og bliver bragt ud hver Lørdag. Prisen ligger 20 % under den normale Vaskeripris.

Lad mig indramme Billedet af Far, Mor og Pigen

Henry Hassing

Til. 4876 . Bønegårdsplads 2

Specialitet: Billig Indramning

Telf. 3089

Studerende!

Telf. 3089

Herved henleder jeg Deres Opmærksomhed paa, at jeg giver 25 p Ct. Rabat paa Deres Hårpleje.

H. V. HALLAGER THOMSEN

Herre- og Dame-Frisør

Trojborgvej 50

Nær Universitetet

1943 måtte han videre til Sverige.

Humanister og sociologer hører til de meget skrivende videnskabsmænd. Samfundsvidenskaberne præsenterede sig imidlertid også med store værker. De to eneste jurister (fakultetet var endnu ikke udbygget) udsendte bøger, der på samme tid var både lærebøger og håndbøger for jurister ude i embede eller erhverv. Det var Carl Rastings store Folkeret (1940), og det var Knud Illums »Servitutter« fra 1943. Fra nationaløkonomen Jørgen Pedersen kom i 1944 »Penge teori og pengepolitik«, der stadig står som et hovedværk i dansk nationaløkonomis historie. Kollegaen Thorkild Kristensen, der

var professor i driftsøkonomi, udgav i 1943 den mindre »Statusteori«, og året efter redigerede han og skrev store dele af »Håndbog i kredit- og hypotekforeningsforhold«, mens han også var medlem af Finansministeriets udvalg af 30. januar 1943 (professorudvalget), der forberedte efterkrigsøkonomien, herunder engangsskatten. Den kom han til at gennemføre som finansminister i Knud Kristensens regering.

De store værker hører ikke hjemme hos medicinerne, og deres fakultet var tilmed ikke færdigt. Anatomen Larus Einarsson udsendte dog usædvanlig store bøger i anatomi; mere bemærkelsesværdig og usædvanlig er dog Skuli Gudjonssons bog »Folkekost og sundhedsforhold i gamle dage« (1941). Gudjonsson var professor i hygiejne og specialist i ernæringsforhold. På grundlag af oplysningerne i de islandske sagaer var han i stand til at skrive om maden hos vikingerne og om deres helbredstilstand. Det blev en bog lige ivrigt læst af historikere, medicinere og de mange uden for fagene.

At Gudjonssons bog ikke alene blev læst af dem, der skulle læse den, var også et særkende for Århus Universitet i disse år. Der kom store værker, som er blevet stående i videnskaben, der blev arrangeret foredragsrækker (endnu taler gamle fagforeningsfolk med begejstring om disse års kurser i arbejdsforhold), og lærerne rejste ud over landet og holdt foredrag, som pustede liv i den foredragsvirksomhed, der havde været truet af radioen. De store værker blev formidlet! Aarhus Universitet blev i disse år en værdig modpol til Københavns Universitet, og som studenter var også vi stolte, når vore professorer, først Franz Blatt siden C.O. Bøggild-Andersen, sagde nej tak til at blive professorer i København. Til gengæld følte det særlig fint, da Kjeld Philip, der var blevet professor i 1943, i 1949 blev professor hos de superkræse økonomer i Stockholm.

V.D.

Borger nr. 100.000

Om morgenen 7. marts 1941 – i byens jubilæumsår – fødtes i Steen Billes Gade en dreng, en søn af smedesvend Niels Krogh Johansen og hans kone Asta. Når han af Århus Byråd fik foræret en bankbog med 500 kr. skyldtes det den særlige omstændighed, at han var Århus bys borger nr. 100.000.

I 1981, fyrré år senere, hvor befolkningstallet efter kommunesammenlægningen i 1970 var oppe på 245.655, synede de 100.000 måske ikke af så meget; men de var i 1941 et symbol på den vækst, der var sket i de forløbne 100 år fra 1841, hvor der kun boede godt 7.000 i byen, mens befolkningstallet i 1901 var syv-doblet til godt 50.000. Samtidig markerede det runde tal – de 100.000 – indledningen til udviklingen af den moderne storby, som Århus nu er og har været i mange år.

Kommunesammenlægningen i 1970 er i sig selv et af de mange vidnesbyrd om, at Århus voksede: byen var stort set udbygget og kun en sammenlægning med de forskellige forstadskommuner, Viby, Åby osv., kunne sikre en fortsat naturlig vækst. Også byens opland blev en del af Århus, fordi så mange var flyttet derud, men havde deres arbejde i byen.

Byens vækst manifesterer sig på alle områder. Med nogle få udvalgte taleksempler kan enkelte sider heraf belyses. Samtidig må man dog ikke glemme, at samfundets udvikling i al almindelighed også er med til at præge forholdene i byen og dermed fremmer nogle aktiviteter og får andre til at ændre sig eller helt forsvinde. Når børnetandplejen f.eks. vokser med rivende hast, skyldes det ikke

udelukkende, at der bliver flere skolebørn, men også at sundhedsforholdene bedres. Med øget forståelse for tandplejens betydning for børnenes helbred – både hos forældre og kommunale myndigheder – sker der en forstærket udbygning og opbakning af skoletandplejen. I 1915 behandlede 1.653 børn på den da nyoprettede skoletandklinik i Graven, i 1941 var tallet 11.643 behandlinger årligt for i 1981 at være vokset til 827.069.

Antallet af nybagte studenter er heller ikke stigende blot fordi der kommer flere unge; men også fordi forståelsen for skolegangens indflydelse på børnenes fremtid vokser sammen med forældrenes øgede økonomiske muligheder.

Omvendt er der også noget, der forsvinder i det voksende og udviklende samfund. Helt borte er f.eks. de små mælkeforsyninger, ofte ejet eller bestyret af enlige kvinder: der er ikke mere købere til løssalg af mælk og heller ikke til smør fra store, liggende dritler. Det er jo ikke, fordi der ikke bruges mælk og smør mere. Supermarkeder har i de senere år kvalt mange småhandlende.

Når folketallet er steget fra ca. 50.000 i 1901 til det næsten fem-doblede i 1981, er det naturligvis ikke, fordi århusianerne over en bred bank har tillagt sig store familier. Tværtimod, samtidig med en faldende spædbørnsdødelighed, som ellers ville have virket fremmende på folketallet, så er familierne i dette århundrede ikke så børnerige som før, og selv om byens gamle lever længere og dermed hjælper med til det voksende tal, så er ingen af delene nok til at forklare væksten.

Her er det samfundsændringerne, der spil-

ler en afgørende rolle. I årene omkring århundredskiftet slår industrialiseringen mere og mere igennem, og over hele landet drager mange unge, gifte eller ugifte, til byen i håb om bedre vilkår. Således også i Århus. Hertil kom mange, ca. 3.000 om året, i årene lige før den store arbejdsmarkedskonflikt i 1899. Den bragte sammen med økonomiske kriser for en kort årrække tilvandringen langt ned, f.eks. i 1904 til 161, men herefter gik det også støt fremad, dog ikke uden påvirkning i form af færre tilflyttere, svarende til de økonomiske svingninger, dels i Århus, dels på større plan.

Når vi nærmer os jubilæumsåret 1941, får tilflytterne et nyt element. I 1928 begyndte Århus Universitet sine forelæsninger for 78 immatrikulerede unge, et tal, der i 1941 var vokset til 878 studenter (i 1981 til 12.715). Det nye universitet trak andre lærestalter til byen. Der havde nok været muligheder for videreuddannelse før: seminarium, tekniske skoler og Den jyske Handelshøjskole for at nævne et par stykker. Nu kom bl.a. Arkitekt-skolen, Tandlægehøjskolen, Journalistkursus og en sygeplejehøjskole.

Alle disse lærestalter trak naturligvis mange lærere til sig, en hel del endda med deres familier, men med eleverne gav de alligevel mest udslag i de yngre aldersklasser. En kendsgerning, der med tiden har skabt helt specielle krav til byens økonomiske planlægning; først fordi de studerendes levevis og dermed deres behov adskilte sig fra byens egne borgere, og siden, da studenterne ændrede livsform og blev mere borgerlige (giftermål, samliv, små børn i vuggestuer osv.). I 1981 udgjorde de unge mellem 20 og 24 år i Århus knap 10 %, mens tallet på landsbasis var godt 7. Disse forhold forklarer også den store årlige fraflytning, i 1981 var tallet 12.870. Det er i mange tilfælde unge mennesker, der afslutter deres studier, får embede et andet sted og derfor rykker teltplælene op. Det har naturligvis ikke megen indflydelse på folketallet, da jo et nyt hold unge

hver sommer afløser de uddannede kandidater, i 1981 flyttede således 12.245 til Århus.

Et blik på tallene viser, hvor mange der i 1981 bor i det »gamle« Århus, nemlig 89.575, og hvor mange, der bor i de 5 tidligere forstæder, Risskov, Åby, Brabrand, Viby og Holme (156.080). De 100.000, der i 1941 boede inden for byens grænser, er således i virkeligheden svundet ind til de knap 90.000.

I 1901 repræsenterede de ca. 50.000 århusianere et almindeligt udsnit af en gennemsnitsbybefolkning. Alle aldre var repræsenteret og alle mulige former for erhverv, håndværkere, handlende, skolefolk, tjenestemænd af forskellig karakter osv. De boede inde i byen og havde stort set nok i hinanden, hvad de forskellige funktioner angik. Uden om byen lå forstæderne i en halvcirkel, først i 1911 har vi tal på, hvor mange, der levede her, nemlig 3.605. Nogle af disse mennesker levede på en eller anden måde af Århus. Her var der gårde, husmandssteder og en del gartnerier, der leverede til byen. Selve Århus var dog ikke mere bebygget, end at der var plads til haver og gartnerier i en udstrækning, vi ikke kender i dag.

I 1941 var situationen i mange retninger den samme; men byens yderkvarterer med den nye Ringgade som samlende bånd var dog ved at blive bebygget. Til forstæderne gik der nu en halv snes busruter, kontakten blev derved udbygget, og der boede da også næsten en halv snes gange så mange derude, og deraf havde en del beskæftigelse inde i Århus.

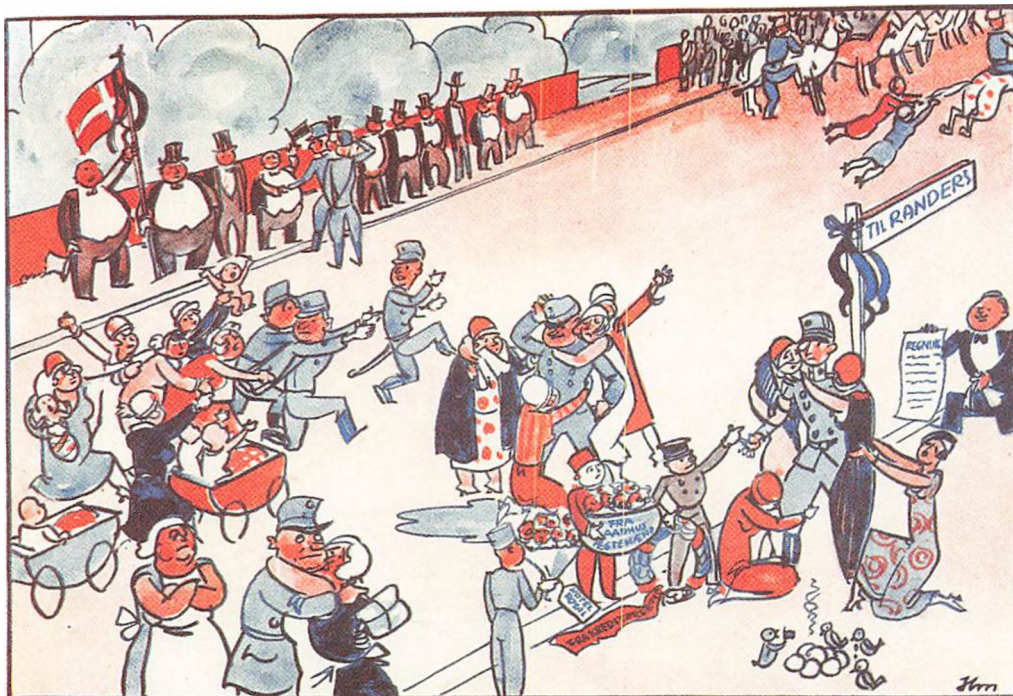
I 1981 var situationen som nævnt en anden. Ikke alene er tallene ganske forandrede; men det er også i nogen udstrækning helt andre befolkningsgrupper, der bor inden for den gamle bygrænse og først og fremmest inde i det, der i dag omtales som Midtbyen. Her inde er mange af de tidligere ældste beboere blevet tilbage, og herind flytter de mange unge studerende med eller uden børn, mest uden. De er tilfredse med de

I årene op mod 2. Verdenskrig blev der indkaldt ca. 450 rekruiter til byen, og de satte naturligvis deres præg på livet her.

Derfor var det også en stor begivenhed, da dele af dragonregimentet først i 1930'erne blev flyttet fra Århus til Randers.

Hakon Mielches tegning fra 1932 viser hvordan samtiden så på de flotte dragoner.

(Vaskeløstet 1932.)



Afskeden med vore Dragoner fandt Sted under de mest oprivende Scener – Randers Landevej var opblødt af Græs.

»Den Gang de drog afsted«

gamle lejligheder, der i kraft af deres ringe størrelse og delvis manglende komfort kan fås for et rimeligt beløb.

De grupper, der rykkede ud fra den voksende bys kerne, var fortrinsvis de unge familier, der havde hjemmeboende børn. De bor nu i de mange parcelhusområder, der har udfyldt de »bare« pletter i forstæderne, og her har kommunen bl.a. måttet opføre nye skoler til dem. Dermed blev skolerne i Århus' inderste bydel så lidt efterspurgt, at adskillige af dem overgik til andre formål.

I 1941 var der 10.160 skolebørn. Af disse gik 8.474 i byens 14 kommunale skoler, mens resten gik dels på Katedralskolen, dels i de private skoler. To af de kommunale skoler

var kun beregnet til drenge: skolerne i Valdemarsgade og Ny Munkegade. På tre skoler gik der kun piger, nemlig skolerne i Paradisgade, i Frederiks Allé og i Christiansgade. Det var ikke, fordi der var flere piger end drenge, tallene var omtrent de samme. På de andre skoler, fællesskolerne, var børnene ikke mere »fælles«, end at piger og drenge gik i hver sine klasser og med hver sin skolegård, en skik, der opretholdtes indtil 1946, hvorefter den langsomt afvikledes år for år, når der kom nye klasser. Kun på byens kommunale gymnasium, Marselisborg, gik piger og drenge sammen lige fra de mindste klasser; dengang havde skolen elever lige fra skolestarten.

Skolegangen kunne i 1941 afsluttes på for-

I Blæksprutten 1941 tegner Carl Jensen situationen, da Gunnar Nu-hansen i radioen skulle præsentere den nye Århus-borger nummer 100.000. Herren til venstre er en fantasifigur, men ligner overlærer K. Moustén, i mange år en dominerende socialdemokratisk byrådspolitiker. Den kendte afholdsagitator L. Larsen-Ledet med det særprægede ydre havde som redaktør af dagbladet Afholdsbladet sit virke i Århus, men boede i Kongsvang.



I de Århus-borger Nr. 100.000 skulle ad i Radio, kunne man ikke få den lille til at sige noget, før Larsen-Ledet kom til.

— og — NU — hylér den!

skellig måde: med mellemskoleeksamen (120 drenge og 117 piger), med realeksamen (96 drenge og 80 piger). Når bortses fra de få elever, der tog studentereksamen, 97 i alt, gik resten ud uden eksamensbevis, nogle af den eksamensfrie mellemskole allerede efter syv år, andre på forskellige stadier af mellemskolen. Disse tal gælder for de kommunale skoler.

Til at bestride undervisningen i de 14 skoler var der i 1941 ansat 12 overlærere – datidens skoleinspektører – 156 lærere og 138 lærerinder.

Ser vi på tallene fra 1901, ja, så er der blot 6 overlærere, 43 lærere, 55 lærerinder og 23 timelønnede, der fortrinsvis underviste i sang, gymnastik og håndgerning.

Antallet af skolebørn var i alt 8.693, af disse gik 5.469 i de kommunale skoler. Udregnes procentindsatsen ser vi, at i 1901 gik ca. 70 % af børnene i kommunens skoler, mens 80 % valgte disse i 1941, sikkert ud fra en vurdering af undervisningens forbedrede kvalitet. Omkring århundredskiftet var det ikke ualmindeligt, at børn af det bedre borgerskab begyndte deres skolegang i private skoler, og der var da også 26 sådanne skoler i 1901. Af disse havde de 19 mere end 30 elever.

Springer vi frem til 1981, er det igen helt andre tal, der opereres med. Antallet af skolebørn er vokset til 39.460, men de fordeler sig til gengæld over en bredere række af undervisningstilbud. 2.830 af børnene går sålc-

des i børnehaveklasse, 672 børn med forskellige handicaps går i specialklasser. Begge dele var ukendt i 1901, i sin vorden i 1941, men i 1981 en selvfølge. Af almindelige kommuneskoler er der 56, heraf er en stor del ret nye. Dertil kommer otte gymnasier, hvor 3.461 unge arbejder mod en studentereksamen, og 1.026 elever går på HF-kursus. Af de gamle private skoler fra 1901 er der firs år senere kun to tilbage: Elise Schmiths og Marselisborg Gymnasium, der blev kommunalt i 1916. De andre er borte, men nye er kommet til, så der i 1981 er 12 private skoler med i alt 2.882 elever.

Folketal og skoleelever er et markant udtryk for byens vækst og forandringer. Det ser man også på andre områder. Selv om mange tal ikke uden videre kan sammenlignes fra 1901, 1941 og 1981, er de alligevel med til at danne et billede af byen.

Det er selvfølgelig en kraftig udvikling, der afspejler sig, når man ser på antallet af telefonabonnenter: i 1901 ca. 1.400, i 1941 ca. 11.000 og i 1981 ca. 115.000. Her er der altså tale om en vækst på mere end 80 gange. Det skyldes naturligvis ikke folketallet, men telefonens voksende udbredelse. Sådanne uforholdsmæssige forskydninger findes på en lang række områder.

Personalet ved socialvæsenet var i 1941 på 303, men i 1980 var det 8.759. Stigningen er her et klart udtryk for en ændret livsform og for en længere levetid. I 1941 kendte man næsten ikke kommunale institutioner for børn og unge, som nu beskæftiger omkring 3.000. Et stort personale medgår også til

plejehjem og bistand i hjemmet – ligeledes næsten ukendt i 1941. Gik vi tilbage til 1901, ville tallene være forsvindende små, men tidens budgetopstilling giver ikke mulighed for at beregne dem.

Der er områder, hvor tallene helt svigter. Det gælder f.eks. soldaterlivet i byen. Vi ved, at der op mod 1940 blev indkaldt omkring 500 rekrutter til Århus, og de satte deres præg på byen. Ikke så stærkt som i 1901, hvor tallet måske var dobbelt så stort, men de 500 mand var dog langt flere end i 1981, hvor de tilmed var holdt op med at bære uniform uden for tjenestetiden. Debatten omkring 1939 var præget af planerne om et stort militært etablissement i Skejby; det er i stedet blevet til hospitalsbyggeriet af i dag.

Også jernbanetrafikken viser særegne udviklingslinier. I 1901 rejste omkring 354.000 fra Århus (Hovedbanegården og Østbanegården). I 1937/38 var tallet trods befolkningsvæksten faldet til 300.000 – biler og busser konkurrerede med jernbanen. I 1980 var tallet imidlertid steget igen, nemlig til 1,2 mill. Her har folketallet og en anden livsform spillet ind, ligesom oliekrisen fra 1973 drev tallet opad, men også Nærbanen har gjort sit.

Siden 1946 har Århus kommune udgivet sin egen statistiske årbog, og dens mange tal giver anledning til eftertanke. Der fortælles om en by i vækst og forandring, og altså væsentlige træk om det samfund som byens borger nr. 100.000 fra Steen Billes Gade 7. marts 1941 blev en del af.

A.D.

En studie i blå

Den kunstneriske begivenhed i Århus i 1940'erne var vægmaleriet i rådhusets forhal. Hagedorn-Olsens billede af Århus og af livet var en sensation, og den var flerårig, fordi udførelsen stod på over en lang periode. Placeringen netop i borgernes hus gjorde det også til et billede, alle talte om. Det var ikke alene en sag for de kunstinteresserede eller de bevilgende myndigheder. Selv om det var en gave til byen, gjaldt her ikke det gamle ord om ikke at skue den givne hest på tænderne.

Endnu før byens nye rådhus var færdigt til indvielsen i 1941, var planerne om udsmykningen af den store væg ind mod byrådsalen under udførelse. Ny Carlsbergfonden havde lovet 50.000 kr. til by-jubilæet og rådhusets indvielse og havde henvendt sig til maleren Thorvald Hagedorn-Olsen, som var kendt for sine landskabs- og figurmalerier.

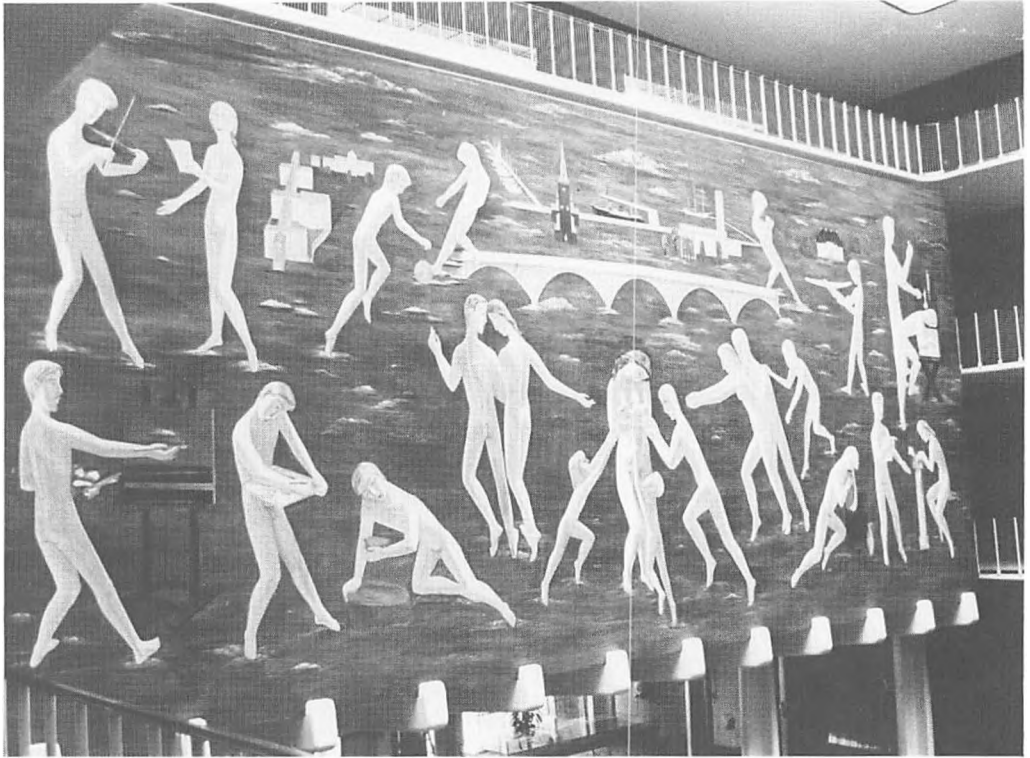
Det var en stor opgave at give sig i kast med: væggen måler 7 × 16 m, og arbejdet var da også først færdigt i 1946/47. Endnu før det var færdigt, havde mange kritiske røster hævet sig, for enhver borger havde lejlighed til at betragte arbejdet under udførelsen, enten de havde ærinde på rådhuset eller ej.

Der var to punkter, hvor kritikken især satte ind: menneskenes form og farve og den kraftige blå baggrund. Menneskene er nok naturalistiske, men kun til en vis grænse. De er stive og unaturlige i deres bevægelser og den måde, de står på. Deres gule farve, i kun få nuancer, står hårdt og skarpt mod baggrunden, som i sig selv er som et slag mod beskueren. Det er en meget stærk, tung, blå farve, også den kun i få nuancer, og kun brudt af hvide former, der står som bølger

eller skyer. Rådhusforhallen er bygget op af materialer, der har deres egne naturlige farver, og netop derfor slår den blå så stærkt. Der er intet, den harmonerer med, hverken i forhallen, i selve hallen eller nede i den lange gang med kontorer, hvorfra billedet er meget iøjnefaldende. Rådhusets arkitekter, Arne Jacobsen og Erik Møller, var tilfredse med denne afveksling, men det var den almindelige opfattelse, også blandt kunstkyndige i byen, at resultatet af den store indsats ikke var i niveau med forventningerne. Selv var Hagedorn-Olsen heller ikke tilfreds. Han havde oprindeligt tænkt sig menneskene iklædt tøj fra 1940'erne, men det blev opgivet for at opnå indtrykket af et tidløst motiv. De hvide skyer eller bølger forsøgte han flere gange at få lov til at fjerne, men det satte Ny Carlsbergfonden sig bestemt imod.

Forfatteren Richard Gandrup skriver i en anmeldelse i Aarhus Stiftstidende, at Hagedorn-Olsens talent er blevet overbebyrdet af arbejdet, hans inspiration afsvækket under besværet og hans natur overdøvet af motivet. Maleriet er da heller aldrig blevet så populært som f.eks. Grisebrønden og Agnete og Havmanden. Tiden har dog nok arbejdet for Hagedorn-Olsen. De, der jævnligt ser billedet, har vænnet sig til det og ser i dag billedet med dets fortolkningsmuligheder både som ren kunst og et motiv, der samler den virksomme by i 1940'erne.

Kæmpemaleriet viser os meget. Som titlen, »Et menneskesamfund«, angiver, er motivet forskellige sider af livet, som det kan leves så mange steder med generationerne, kærligheden, arbejdet, kunsten. At der her er



talte om livet specielt i Århus, kommer frem ved, at der mellem de mange mennesker er anbragt århusianske motiver, bl.a. Domkirken, Marselisborg Slot og Ringgadebroen.

Hvis man begynder med at betragte motiverne, da er kunsten repræsenteret i venstre tredjedel, og her ses øverst en violinist og en sangerinde med et nodeblad i den ene hånd. Så dukker Århus op repræsenteret ved universitetets hovedbygning langs Ringgaden, som bygningen så ud, da maleriet blev malet. Bagest ses det fysiske institut, også som det var dengang. Ringgadebroen, som var meget beundret, da den blev indviet i 1938, ses midt i øverste halvdel flankeret af fire drenge, som leger sammen to og to. Det ene par spiller fodbold, mens de andre to til højre for broen leger med en lille svæveflyver.

Over broen bag drengenes ryg ses dati-

dens lystbådehavn angivet ved en lille række både langs en kaj. Stor var den ikke dengang, men helt så lille var den heller ikke. Så kommer Domkirken, set fra et lidt usædvanligt punkt og perspektivisk fortegnet. Ved kajen bagved Domkirken er der et skib. Det er natbåden til København, enten Hans Broge eller C.F. Tietgen, en yndet forbindelse for travle mennesker, før slyvningen fra Tirstrup overtog søringen. Mon ikke det hvide skib lidt længere ude er kongeskibet Dannebrog? I hvert fald ligger Marselisborg Slot ude til højre.

Tilbage er kun et Århus-motiv. Det er byens nye rådhus med det firkantede tårn, set fra vest med nogle få træer omkring til at symbolisere parken, der endnu kun var i sin vorden.

Billedets nederste halvdel er uden det lo-

kale præg, kun mennesket er tilbage. Til venstre ses malerkunsten, og ser man nærmere efter, opdager man, at det er Hagedorn-Olsen selv med pensel og palet. Ved siden af står arkitekten og siddende på hug arkæologen med et gammelt lurfad. Bag ham et ungt par, der i kærlighedens selvoptaget går deres egne veje bort fra billedets samlende midtpunkt: familien. Moderen står med det spæde barn, mens faderen og to mindre børn samler sig om hende og støtter hende. På hendes anden side strækker bedstemoderen armene ud mod gruppen og bag hende bedstefaderen og oldingen bag ham. De tre gamle forsøger at slutte op om familien.

Tilbage er andre sider af byens liv: først pottemagerdrengen, der står for håndværkerne (et lidet nutidigt symbol), næst efter følger byens erhvervsliv, symboliseret ved et par, manden dikterer, mens kvinden skriver på maskine. Over dem findes som sidste motiv to mænd, der arbejder med kolber og glas. De står nok for industrien og måske også for videnskaben.

Hagedorn-Olsen havde allerede dengang (han er født i 1902) en stor produktion bag sig. Han er født i Svendborg i en håndværkerfamilie og blev selv udlært som maler. Her gik han også på Teknisk skole. 22 år gammel tog han – efter et års tid på Teknisk skole i København – til Paris, hvor han lærte at male efter model. Først efter hjemkomsten blev han i 1925 optaget på Kunstakademiet,

hvor han afsluttede med at gå den grafiske skole igennem i 1929. Undervejs havde han gået til undervisning bl.a. hos Sigurd Wandel og Ejnar Nielsen, begge professorer ved akademiet. Han udstillede første gang på Kunstnernes efterårsudstilling i 1928, og efter et par år på Charlottenborgs forårsudstilling sluttede han sig i 1933 til Den frie Udstilling, hvor han var med til 1977.

Hans interesser samlede sig især om figur- og landskabsmaleri; men han har dog også modelleret buster. Han arbejder ikke med mange farver, og den dybblå, han har brugt på rådhusbilledet, var han fuldt fortrolig med virkningen af fra tidligere arbejder, bl.a. er den blå sat op i flere vinterlandskaber imod den hvide sne sammen med en okker farve.

Her i Århus er han ellers ikke meget kendt. Museet købte et stort lærred (188 × 136,5 cm) af ham, mens han arbejdede på Menneskesamfundet: Kvinden i tre epoker, malet i 1940. Senere, i 1951, skænkede Ny Carlsbergfonden maleriet Fiskere på Arnosloden, der da var ganske nyt. Nogen litografi eller tegning har museet ikke. Derimod har han udstillet i Kunstbygningen, og også i udlandet er han anerkendt: i 1942 udstillede han på Biennalen i Venedig, siden – efter krigen – et par gange i Paris, og han er da også repræsenteret på nordiske museer i Norge, Sverige og Island.

A.D.

Når der kommer et skib med kul

Vinteren 1946-47 blev den koldeste vinter i 40'rne i Århus. Ikke fordi temperaturen nåede ned på rekordkulde – vinteren 1942 var værre på det punkt – men fordi isforholdene blev særligt besværlige for Århus i de første måneder af 1947, hvilket gjorde en i forvejen vanskelig brændselssituation næsten håbløs.

Den europæiske kulproduktion var i 1946-47 langt fra nået op på førkrigsniveau, og det var derfor nødvendigt at importere kul fra U.S.A. Importen blev imidlertid ikke så stor, som man havde ventet, fordi der i 1946 udbrød strejke blandt de amerikanske kulminearbejdere. Man var så nødt til at bruge indenlandsk brændsel, men forsyningerne derfra var heller ikke så gode, som de kunne have været, fordi man havde regnet med brændselstilførslerne fra U.S.A. og derfor ikke havde nået at producere så meget dansk brændsel, som der var brug for. Dertil kom, at kvaliteten af det danske brændsel var ringere end normalt. Det gjaldt især tørvene, som på grund af den meget våde sommer i 1946 havde et alt for højt vandindhold. Brunkullenes kvalitet var bedre, men de skulle harpes for at kunne bruges til opvarmning, og det kunne ikke betale sig, fordi den pris, som handelsministeriet havde fastsat for harpning, ikke dækkede omkostningerne. Brændselssituationen var derfor vanskelig på forhånd, og allerede under den første kuldeperiode i de første 14 dage af januar kneb det med opvarmningen i mange hjem. Midt i måneden blev det imidlertid tøvjr, og meteorologerne kunne fortrøstningsfuldt meddele, at der ikke var udsigt til frost med det første.

Det slog også til en uges tid, men den 20. januar gik vinden i øst, og temperaturen kom igen under nulpunktet, og der blev den. Ikke før den 5. marts blev der igen målt temperaturer over frysepunktet. I 42 dage var det uafbrudt frost, og det er den længste sammenhængende frostperiode i Århus i 1940'erne. Vinden var næsten konstant i øst, af skiftende styrke, men flere gange hård til stormende. Sne kom der ikke meget af før i slutningen af februar. Det var barfrost, blæsende og koldt og ikke til at se ende på. Den ene dag lignede den anden, bortset fra at brændselssituationen blev stadig værre.

Den 2. februar kom de første meldinger om isdannelse ved Århus. Der var grødis ved havnemundingen, men ikke værre end at havnens egen lille isbryder Hermes kunne klare at holde en sejrende åben, så skibe kunne komme ind ved egen kraft. Men allerede dagen efter måtte havnen bede om isbryderassistance og den 5. februar måtte også isbryderen Thor, der var blevet sendt til undsætning, give op. Nu blev Storebjørn, den stærkeste af statens isbrydere, dirigeret til Århus sammen med den mindre Bryderen, og de delte opgaverne på den måde, at Storebjørn hentede skibene ved iskanten, der lå i den østligste del af Kattegat omtrent ved Kullen i Sverige, og bragte dem til Århusbugten, Bryderen bragte dem så videre over bugten til havnen og Hermes bragte dem gennem havnen til kaj. Det gik godt i nogle dage, men allerede den 11. lukkede Århus havn første gang. Det varede kun en dag, men trafikken havde nu store vanskeligheder. Den 16. februar tog det således Kalund-

Indefrosne skibe i Århus havn i marts 1947. Livet er gået i stå. Kranerne står stille og der er ingen personer på billedet.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



borg-båden 12 timer at komme til Århus, og den 20. februar gik trafikken helt i stå. Isen havde lukket Århus havn, og et par dage senere blev endogså tanken om at bryde isen op opgivet.

Inden isen lukkede havnen helt var det lykkedes at få en ladning kul til Århus. Der var ventet flere, men damperen Silkeborg, der havde været ventet i en uge med cinders og koks til boligopvarmning, blev i sidste øjeblik dirigeret til København i stedet. Det var til stor irritation for brændselshandlerne i Århus, der allerede havde påtaget sig leverancer til kunderne på grundlag af de koks, som Silkeborg havde med. Det blev der nu ikke noget af. Derimod lykkedes det det amerikanske libertyskib, O.L. Bodenhamer at komme i havn med 10.000 t kul. Det var i

sidste øjeblik, ikke fordi isen var ved at lukke på det tidspunkt, men fordi Handelsministeriet også forsøgte at dirigere det skib til København. Det lykkedes imidlertid ikke og det blev redningen for Århus i februar måned. En mindre del af lasten blev stillet til rådighed for forbrugerne i Århus og i løbet af tre dage modtog Belysningsvæsenets Brændselskontor 6.400 henvendelser fra folk, der gerne ville have del i kullene.

Kullene fra O.L. Bodenhamer tog toppen af den værste brændselsmangel, men var slet ikke tilstrækkeligt til at sikre en bare nogenlunde dækkende forsyning. Hvis man ikke ville fryse, måtte man prøve at hjælpe sig selv. Der blev udvist betydelig opfindsomhed i den henseende. Mange forsøgte at skaffe sig brændsel på egen hånd, når de

forgæves havde henvendt sig til brændsels-handlerne. Nogle pillede kul på havnen, dvs. samlede kul op, som var blevet spildt ved losningen af kulskibene, men det blev forbudt, fordi kulsamlingen blev misbrugt til sortbørsvirksomhed, og fordi al erfaring viste, at fristelsen til at supplere kulsamlingen på kajerne med kulsamling fra de læssede jernbanevogne var overvældende stor. Direkte brændselstyverier var heller ikke ualmindelige, både af kul og koks fra DSB og de offentlige værker og af træ fra skovene. Som tiden gik blev også andre emner inddraget i jagten på brændsel. Således blev kolonihaverne flere steder ryddet for frugttræer til stor ærgrelse for brugerne, der forgæves gjorde opmærksom på, at frugttræerne var dårligt brænde. Tyverier af den slags forekom særligt hyppigt i haverne langs Ringgaden.

Det var dog også muligt at komme ærligt til brændsel. 5 århusianere slog sig således sammen og lejede en lastbil. De kørte til brunkulslejerne i Søby ved Herning, hvor de mod betaling fik lov til selv at bryde og harpe et læs brunkul, som de samme aften kunne vende hjem med. De fik således mulighed for at varme deres hjem op; men mange mennesker havde ikke den mulighed og måtte hjælpe sig på anden vis. Banegården, forretninger – hvor man kunne lade som om man så på varer – og venteværelser hos læger og tandlæger blev brugt som varrestuer, og midt i februar blev Samsøgades Skole, Skovvangsskolen og Ingerslev Boulevards Skole åbnet som varrestuer. Det var en hjælp for nogle. Andre gik mere radikalt til værks og sendte familien ud af byen til slægtninge og venner, der havde brændsel nok. Der var også familier, der flyttede sammen to og to for på den måde at strække brændselsbeholdningerne længere, eller flyttede på hotel i kortere eller længere perioder. Det sidste var selvsagt den dyreste løsning og derfor en mulighed, der langt fra stod åben for alle; men ikke helt få valgte den udvej. Således

kunne Aarhus Stiftstidende den 10. marts meddele, at professor Esbern Lomholt havde slået sig ned på Hotel Ritz med sin familie, bankdirektør Schack Eyber på Hotel Royal, hvor også kapelmester Holger Prehn logerede, mens direktør Westergaard-Hansen fra Århus-Hallen var taget ind på Missionshotellet Norden.

Man hjalp sig så godt man kunne, men der var mange, som ikke kunne, og de frøs. I alderdomsstiftelserne i Stadion Allé nåede temperaturen indendøre ikke over 9 grader, men det var langt fra det værste, man kunne komme ud for i den vinter. Klintegården havde store vanskeligheder vinteren igennem og tilsidst blev fyringen helt opgivet. Det samme var tilfældet andre steder. I en ejendom i Nørrebrogade standsede fyringen allerede i januar, og der var frost indendøre i hele februar. I baghuset boede en enlig mor med en dreng på 2 år, som fik blærebetændelse af kulden, og som derfor ikke kunne holde sig tør, så at moderen oveni de vanskeligheder, som kulden i sig selv skabte, også fik det problem, at hun ikke kunne skaffe tørt og rent tøj til drengen, da der var rationering af vaskpulver, og lejligheden var for kold til, at det tøj der blev vasket kunne tørre; det frøs til is i stedet. Det var en nød, som landet ikke har kendt magen til siden. Folk frøs, så de blev syge af det, og der blev registreret adskillige dødsfald på grund af kulden.

I begyndelsen af marts kulminerede vanskelighederne. Det havde hele vinteren knebet med brændsel til opvarmning af hjemmene, men efter at isen havde lukket havnen, begyndte det også at knibe med brændsel til elektricitets- og gasværket, der sammen med DSB havde fået broderparten af de kul, der var blevet sejlet til byen. Det var regeringens politik at henvise forbrugerne til de indlandske brændselskilder, tørv og brunkul, og reservere kulforsyningerne fra udlandet til de offentlige værker, sygehuse, DSB og lignende institutioner. Da isen nu lukkede havnen kom Århus Elektricitetsværk alvorligt i

Det stivfrosne vasketøj tages ned. Billedet stammer fra det baghus i Nørrebrogade, som er omtalt i artiklen. Den lille dreng på billedet var blevet syg, og moderen havde ikke mulighed for at skaffe tørt og varmt tøj til ham, fordi vasketøjet frøs til is i ejendommen, som ikke havde været opvarmet siden januar.

Århuus Stiftstidendes Billedjeste.



klemme. Den 1. marts var der kun brændsel til yderligere 4 dages elektricitet, og gasværket var ikke meget bedre stillet, selvom det kunne klare 12 dage. Århus klagede sin nød til handelsministeriet, som erkendte, at der var et problem, men ikke strakte sig videre end til at frigive 500 t kul, der lå i Esbjerg, til brug for Århus og iøvrigt skød skylden for vanskelighederne på de svigtende tilførsler af brunkul. Den forklaring blev ikke godtaget i Århus, som mindede om, at hvis ikke dampren Silkeborg af ministeriet var blevet omdirigeret til København, ville situationen for de offentlige værker i Århus ikke have været så vanskelig. Ved en forceret indsats lykkedes det dog i de kommende dage at få så store tilførsler af brunkul til værkerne, at den mest akutte krise drev over, men netop da blev elektricitetsværket ramt af et uheld. Den 6. marts brød en af værketts generatorer sam-

men, så produktionen kun kunne køre på halv kraft. Derved blev el-forsyningen kritisk, indtil der blev skaffet hjælp fra Randers og Esbjerg, og tilmed faldt temperaturen på fjernvarmen, så man med den varmekilde ikke kunne nå op på mere end 12-13 grader.

Det var som om alt havde svoret sig sammen mod indbyggerne i Århus. Det tøvejr, der viste sig den 5. marts var kun forbigående og skabte ikke nogen lettelse i issituationen, men førte til gengæld store mængder sne ind over byen. For at føje spot til skade fik byen nu også centraladministrationen i København at kæmpe imod. Den havde allerede omdirigeret dampren Silkeborg til København og havde gjort ihærdige forsøg på at gøre det samme med O.L. Bodenhamer, og nu blev O.L. Bodenhamer for anden gang inddraget i centraladministrationens utrættelige arbejde for at sikre kulforsyningen – til København. Københavns Belysningsvæsen havde et lager af brunkul liggende ved Århus havn, og da O.L. Bodenhamer alligevel skulle til København for at indtage brændselsolie inden hjemrejsen til U.S.A., blev det besluttet, at skibet skulle fragte belysningsvæsenets kul til København. Det var der i sig selv ikke noget urimeligt i, men inden skibet var blevet læsset færdigt, havde situationen ændret sig fuldstændig. Havnen i Århus var blevet lukket af is, således at byen blev afskåret fra de ventede tilførsler af kul, og samtidig var isforholdene ved København blevet stærkt forbedret, således at byen i dagene fra den 1. til den 4. marts fik tilført 60.000 t kul og havde god udsigt til fortsatte tilførsler, da isen ikke længere voldte problemer i Øresund. Helt anderledes i Århus. Den langvarige østenvind havde presset isen op i så store skrninger ved indsejlingen til Århusbugten, at selv den største isbryder Storebjørn ikke kunne forcere dem, og der var ikke udsigt til en bedring af situationen, før der ville komme en kraftig vestenvind. Borgmester Unmack Larsen rettede derfor henvendelse til Handelsministeriet, om at brunkullene i

Endnu et billede fra den ejendom i Nørrebrogade, som stod uden varme fra januar. Temperaturen inden-døre kom under nul og de beboere, som ikke havde andre steder at gå hen, måtte som den ældre dame på billedet sætte sig og vente på forår.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



O.L. Bodenhamer måtte blive stillet til rådighed for Århus, men nej. Ministeriet var ubøjeligt. Mens folk i Århus frøs, og byen var afskåret fra forsyninger ad søvejen, lå O.L. Bodenhamer i havnen læsset med 9.000 t brunkul, som i de gældende vanskeligheder ikke kunne komme København til gode og som på grund af ministeriets holdning ikke måtte komme Århus til gode. Der blev arrangeret demonstrationer ved Rådhuset, men lige meget hjalp det. Set fra Århus var det svært at få øje på rimeligheden i ministeriets dispositioner. Der blev derfor i ramme alvor talt om, at Århus skulle oprette et gesandtskab i København, et kontor der kunne varetage byens interesser over for den langsommelige centraladministration, som efter århusiansk mening kraftigt begunstigede hovedstadsområdet på det øvrige lands bekostning. Til overflod led man den tort i Århus,

at da Statens Isbrydningstjeneste, der i slutningen af februar havde opgivet at åbne Århus havn, igen begyndte at arbejde med muligheden for at bane vej til byen, var det ikke med henvisning til brændselsmanglen i Århus, men alene med henvisning til, at det var vigtigt at få O.L. Bodenhamer til København.

Den 17. marts kom tøvejret for alvor til Århus, og meteorologerne kunne love, at vinteren ikke ville komme igen. Det gjorde den heller ikke, men isskrubberne var så voldsomme, at tø alene ikke kunne åbne havnen. Der skulle en kraftig vestenvind til, og den lod vente på sig. Men utålmodigheden i byen var enorm, og den 19. blev der gjort forsøg på at sprænge en sejlrrende i isen ved hjælp af dynamit. Forgæves. Forsøget viste, at der skulle bruges så store mængder dynamit, hvis man skulle gøre sig håb om at sprænge en brugbar sejlrrende, at det ville være praktisk umuligt at føre forsøget ud i livet. Der var ikke andet at gøre end at vente, og det gjorde man så med den trøst, at det ikke længere frøs om dagen, men med den nye vanskelighed, at tøvejret havde afskåret byen fra forsyningen med brunkul, idet vejene ved brunkulslejerne var forvandlet til et ælte af mudder. Først den 24. marts kom Storebjørn til Århus havn, som da havde været lukket siden den 20. februar. Med sig havde Storebjørn den polske kuldampner Baltyc, og med sig tog den O.L. Bodenhamer. På havnen slap man derfor for at skulle gøre alvor af den trussel, som var blevet luftet i begyndelsen af marts, nemlig at O.L. Bodenhamer ikke ville få tilladelse til at forlade havnen, medmindre byen samtidig fik en tilsvarende tilførsel af kul. Baltyc bragte kul til byen og i de næste 10 dage kom der 23.000 t og dermed var brændselsnøden forbi.

Vinteren var endt, og i de 40 år, der er gået siden, har der ikke været noget der blot nærmede sig de trængsler, som århusianerne den vinter gik igennem.

J.F.

Våbenhjælp

Tidligt om morgenen den 13. maj 1950 gik lodsen om bord på det næsten 5.000 t store amerikanske Liberty-skib »Mormacwave«. Langsomt og forsigtigt blev skibet ført ind i havnen og fortøjet ved kaj 129 ud for Mammen & Drescher, hvor der var en god vanddybde på 10 meter og jernbanespor i kajen. Den første sending amerikanske våben var kommet til Danmark som led i det store våbenhjælpeprogram, der var et resultat af Danmarks tilslutning til Den nordatlantiske militæralliance, dengang almindeligvis benævnt Atlantpagten, i dag kort og godt kaldt NATO.

Det var svære våben, der blev losset, i alt 644 t oplyste mæglerfirmaet Bergmann, Smith & Co; avisen kunne yderligere meddele, at lasten bestod af feltkanoner og anden tilsvarende tung udrustning. Det hele blev straks losset på jernbanevogne, og to dage senere forlod det store skib igen havnen.

Forud var gået vanskelige politiske forhandlinger, idet den udenrigspolitiske situation var særdeles kompliceret. Først havde politikere søgt skabt et nordisk forsvarsforbund, men det lykkedes ikke. Pludselig var Norge på vej ind i NATO, og efter få måneders politiske overvejelser fulgte så også Danmarks underskrift, 4. april 1949, i Washington.

Udenrigsminister Gustav Rasmussens »fylden« udløste en betydelig militærhjælp fra ikke mindst USA, selv om det blev forsvarsminister Rasmus Hansens opgave at få våbentilbuddene tilpasset forsvarets materielbehov. Oprindeligt var der lagt en 4-årsplan for udbygningen, men ikke mindst

Koreakrigen skabte så stærk politisk nervøsitet, at våbenhjælpsprogrammet blev fremskyndet. 27. januar 1950 var våbenhjælpaftalen klar til underskrift i Washington. Ideen var, at våbenhjælpen foruden at erstatte det danske materiel, tyskerne havde taget, tillige skulle sammensættes sådan, at den fremmede et samlet forsvar af hele det nordatlantiske område.

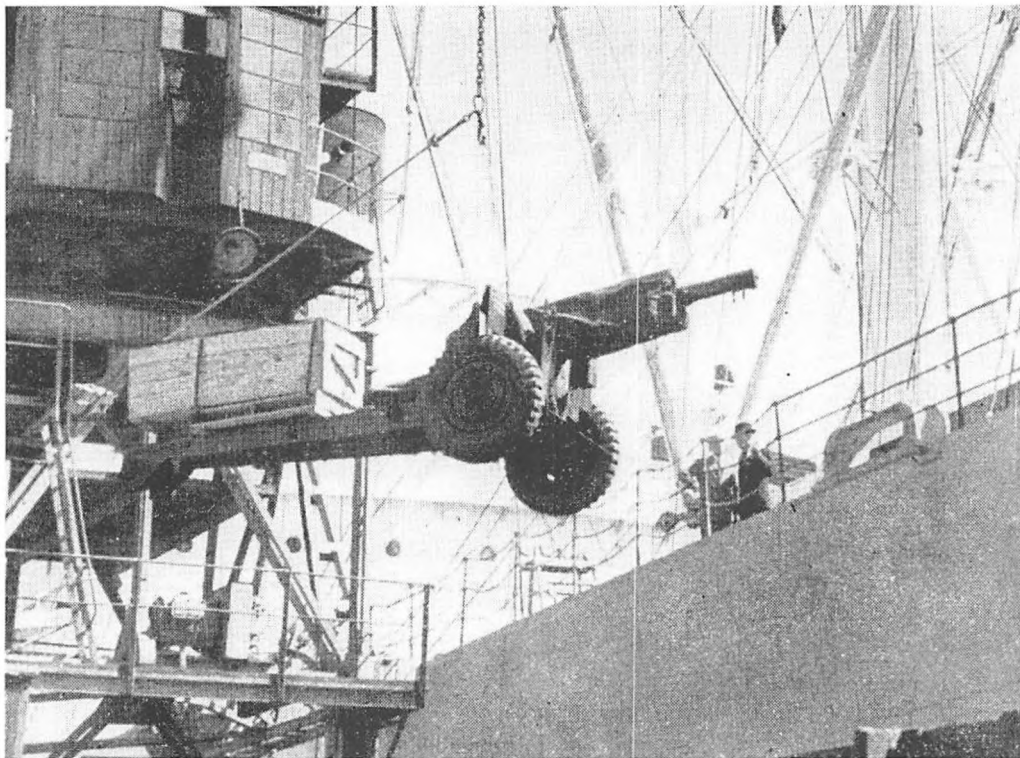
I august måned oplyste forsvarsminister Rasmus Hansen i Folketinget, at de første leverancer af amerikanske våben var ankommet. Det var automatiske geværer, kanoner, træningsmaskiner til luftvåbenet samt luftværnskanoner til kystbefæstningerne og flådens skibe – alt var kommet til landet over Århus havn.

Baggrunden herfor var, at der straks efter underskrivelsen af våbenhjælpsaftalen blev nedsat en militærkommission til at planlægge modtagelsen. Den pegede hurtigt på Århus som den eneste havn, der kunne modtage de store mængder krigsmateriel direkte fra de amerikanske Liberty-skibe, der under krigen var bygget specielt til transport af militærmateriel fra USA til Europa.

De første kontakter til Århus havn var positive. Havnen meddelte Hærens bygningstjeneste, at de nødvendige faciliteter var til stede, men man anbefalede dog losning ved Østre Mole, der lå så langt fra byens kerne som muligt. Ved kaj 131 kunne man tilbyde 10 m vand og ved kaj 112-18 8,3 m og det skulle være nok. Videre var der her også banespor samt kraner til rådighed med lossegrej til 2,5 t, og var dette ikke tilstrækkeligt, kunne havnen også stille en 20 t flyde-

Originale billeder fra våbenlosningerne synes der ikke bevaret mange af. Dette er derfor direkte gengivet fra Stiftstidende, der bragte det den 13. maj 1950.

Kanonen, der her hænger i kranstroppen, kom med den første våbenhjælps sending.



kran til rådighed, ligesom den også disponerede over et 600 m² stykgodspakhus på kaj 33. Det kunne stilles til rådighed, hvis der var plads. Alle ydelser skulle betales efter den gængse tarif, som havnevæsenet fremsendte i 6 eksemplarer sammen med 2 kort over havnen.

13. maj 1950 var man, som nævnt, klar til at modtage det første våbenhjælpskib.

Det hele forløb overraskende fredeligt, ikke mindst på baggrund af, at »Mormacwave« var kommet fra Oslo, hvor skibet også havde lossat våben. Her havde arbejdet fundet sted under militærbevogtning og ved afspærrede havnekajer, ligesom der også havde været antaget særligt mandskab. Endelig havde nordmændene transporteret våbenlasten bort under militærbevogtning.

Sådanne forholdsregler var slet ikke truffet i Århus, hvor losningen foregik på helt normal vis – uden bevogtning og afspærring og med almindelige havnearbejdere. Kajen var »fuldstændig åben«, som det hed, og kun de normale havnepatruljer fra politiet passerede stedet.

De eneste utilfredse på kajen den majmorgen var et halvt hundrede kommunister, der mødte op med plakater, der erindrede om eksplosionskatastrofen på havnen 4. juli 1944, da et tysk ammunitionsskib sprang i luften. Ved samtaler forsøgte de at overtale havnearbejdere til at nedlægge arbejdet, men da det ikke lykkedes, forsøgte de, oplyste avisen, at fortælle havnearbejderne, at der i nogle af kasserne var ammunition, der kunne springe i luften. Men heller ikke dette

En oversigt over våbenlosningerne for de første 5 måneder af 1952, så sådan ud. 10 skibe blev det til, men nu ikke længere alene amerikanske, men også flere danske, et enkelt norsk og engelsk.

Erhvervsarkivet.

A- pagt losning fra 1/1 1952 - 2/5 1952.

Skib	Nation	NRT	Ank.	Kaj.	Afz.	Mægler.	Art.	Mængde, ts.
S/S ^o LADY ANSTRUTHER ^o	engelsk	317	18/1	120	18/2	R. Chr.	Ammunition	31
H/S ^o URUGUAY ^o	dansk	3479	22/1	115	24/1	DFDS	Våben	406
H/S ^o PARAGUAY ^o	-	3484	31/1	121	31/1	-	-	52
H/S ^o FLORIDA ^o	-	2510	14/2	129	14/2	-	-	80
H/S ^o RANENFJORD ^o	norsk	2200	21/2	120	22/2	B. Sm.	Ammunition	320
S/S ^o HIBBING VICTORY ^o	U.S.A.	4628	3/3	120	5/3	-	-	696
H/S ^o BOLIVIA ^o	dansk	3496	15/3	119	16/3	DFDS	Våben	136
H/S ^o BOLIVIA ^o	-	2978	19/3	129	20/3	-	-	41
S/S ^o NORMACELM ^o	U.S.A.	4549	10/4	119	11/4	B. Sm.	-	341
S/S ^o NORMACPORT ^o	-	4593	1/5	129	2/5	-	-	294

fik havnearbejderne til at nedlægge arbejdet. Også Statsbanens folk fortsatte arbejdet, indtil skibet var færdiglosset. Statsministeren, den tidligere Århusdreng Hans Hedtoft, fik af Demokraten forelagt kommunisternes demonstration på havnen, men den havde han ikke meget til overs for. »Det var blot en politisk svindelagitation«. Da den militære losning var færdig, fortsatte havnearbejderne med almindeligt stykgods fra skibet.

Det første – og også det andet – skibsanløb sidst i maj forløb således ret roligt. Ganske vist havde Århus komiteen af Fredens tilhængere, som den hed, over for bystyret protesteret mod Danmarks oprustning og mod at bruge Århus havn til udlosningshavn for krigsmateriel, men det tog byrådet blot til efterretning. Først da »Greenville Victory« 13. juli anløb havnen med en ammunitionslast på 843 t til det danske forsvar, blev der uro. Politiet havde dog forinden afspærret hele området.

Kommunisterne forsøgte at lave strejker på en række arbejdspladser uden for havnen i protest samt provokere havnearbejderne til at nedlægge arbejdet. Det lykkedes dog ikke, og losningen fortsatte stille og roligt fra skibet til banevogne, der hurtigt forlod banerætnet.

Kommunisterne havde påstået, at det hele kunne springe i luften, selv om forsvaret allerede havde oplyst, at ammunitionen var klassificeret i risikoklasse B. Det betød, at den ikke kunne eksplodere ved stød eller slag.

Kommunisterne var dog fortsat utilfredse og forsøgte at rejse en diskussion om sagen. Plakater blev hængt op rundt om i byen, bl.a. med teksten »Aldrig mere et ammunitions-skib til Århus«. Sådan blev det nu ikke. Alene i august 1950 kom yderligere to ammunitions-skibe.

Utilfredsheden med de hyppige anløb var stigende. Byrådet modtog stadig flere protester, men fortsat blev der løsset, dog under varetagelse af alle sikkerhedsforskrifter, som det hed. De var så sikre, at det norske kongeskib »Norge« med kong Haakon om bord lå i havnen samme augustdag, som der igen blev løsset ammunition.

I løbet af efteråret kom de amerikanske våbenskibe regelmæssigt. 14 i alt blev det til før året var omme og næsten 5.000 t våben, køretøjer og ammunition blev løsset. Selv om dagbladene langt fra altid omtalte losningerne, så voksede kritikken og modstanden mod de mange våbenladninger, ikke mindst frygtede man ammunitions-skibene.

Jetflyene kom også til Danmark som led i våbenhjælpsprogrammet. De blev dog ikke landsat over Århus havn, men losset ved Lynetten.

Billedet blev imidlertid bragt i den lokale presse, vel nok for at vise, at de lokale protester havde haft en vis virkning – alt kom ikke længere over Århus havn. Der var spændt en traktor for hvert fly, og så var der en cyklende betjent ved hver ringspids.



I 1951 fortsatte besejlingerne af havnen med våben og ammunition. 32 skibe blev det til og 4.800 t materiel blev sat i land sammen med godt 14.000 t ammunition. I modsætning til året før var det ikke blot amerikanske skibe, der kom med våbenhjælpen, men også danske, norske og et enkelt lille tysk fartøj. I 1952 fortsatte den store besejlingsaktivitet, nu med 38 anløb.

Stemningen i byen var ikke længere den samme som i maj 1950. Nu blev de mange løsninger for alvor diskuteret offentligt. Befolkningen var begyndt at blive så ængstelig, at borgmesteren tog spørgsmålet alvorligt. Sidst på året 1951 havde han forhandlinger i forsvarsministeriet og med krigsmateriefor-

valtningen. Det kom der nu ikke meget ud af. Løsningerne fortsatte som vanligt, men borgmesteren havde dog fået gennemført, at ammunitionsskibene konstant skulle have en slæbebåd forspændt, så skibene i en given situation kunne slæbes til havs. Videre skulle brandvæsenet møde med en motorsprøjte og 4-5 mand.

Løsningerne blev stadig mere upopulære – også hos havnevæsenet. I foråret 1952 så det sig ligefrem nødsaget til at sende et anbefalet brev til krigsmaterieforvaltningen for at få at vide, om der blev taget skridt til etablering af et egentligt anlæg »andet steds i landet« til modtagelse af ammunition. Bag havnens brev lå også et stærkt pres fra bystyret.

Det kunne se fredeligt ud, selv når der blev losset våben. Her er det DFDS skibet Bolivia, der i 1952 lossede side om side med et russisk skib. En enkelt militærlastbil og et par soldater afslører, at der foregår noget særligt på kajen, og så var der naturligvis skiltet, der forbød ophold på kajen.

Aarhus Stiftstidendes Billedjæ-
neste.



I 1952 blev det som nævnt til 38 skibe, og diskussionen blev stadig mere intens. Enkelte borgere indsendte egne forslag til, hvor losningerne kunne finde sted, men hver gang kunne havnemyndighederne meddele, at deres egne anvisninger var de bedste.

Hen på sommeren var presset dog blevet så stort, at forsvarsministeriet meddelte havneudvalget, at man nu så sig om efter andre danske havne til ammunitionslosninger.

I 1953 blev det dog til i alt 73 skibe med 6.700 t våben og materiel og næsten 17.000 t ammunition. Nu lå de ikke længere flere dage i havnen, men forlod almindeligvis havnen samme dag, som de var ankommet.

Byen var efterhånden blevet godt utilfreds med de mange våbenlaste, og politisk blev der gjort en kraftig indsats for at sprede disse

på flere havne. Nogle losninger blev derfor forsøgt andre steder, bl.a. i København.

De første amerikanske jetjagere til det danske luftvåben blev således losset ved Lynetten. Men det var uhyre besværligt. Gennem Københavns gader blev de transporteret ud til Kastrup lufthavn. Flyene var nemlig monteret med vinger, hvorfor det var nødvendigt at spænde en traktor foran hvert fly, og med en betjent på cykel ved hver vingspids blev flyene slæbt gennem byen. Et billede af dette besynderlige optog blev også bragt i den lokale presse, måske for at vise de ængstelige borgere, at der nu også foregik militærhjælpslosninger uden for Århus, men at det altså ikke var helt så hensigtsmæssigt som netop i Århus.

Igennem 1950'erne fortsatte våbenhjælps-

I 1959 demonstrerede »Aldrig mere krig« mod våbenløsningerne. En 36 timers protestvagt var planlagt i utilfredshed mod losning af Nike-raketter over havnen.

Lokalhistorisk Samling.



løsningerne over havnen, dog i et meget ujævnt omfang fra år til år.

Kort efter årsskiftet 1959/60 blev sagen igen rejst i byrådet, efter at de første Honest John raketter netop var blevet leveret til forsvaret over Århus havn. Det var DFDS's motorskib »Bolivia«, der kom med det nye våbensystem, selv om det var anmeldt som lastet med foderstoffer. Skibet lagde dog til ved olickajen og politiet afspærrede hele havneområdet. Fra Århus blev denne første sen-

ding raketter siden fragtet til Sjælland på bancvogne. Den fornyede politiske debat i byrådet konkluderede, at byrådet ikke havde nogen kompetence til at standse losninger af krigsmateriel over havnen. Borgmesteren søgte dog at berolige befolkningen med, at der ikke blev oplagret krigsmateriel i havnen. Byen og havnen var derfor ikke et krigsmål af større interesse end andre havnebyer i landet.

H.F.

Drej nummeret

I de første majdage 1953 lå der noget ganske særligt over byen. Fredag 1. maj var foruden at være store bededag også den dag, da byen gik over til den automatiske telefon med drejeskive, og det gik ikke helt stille af. Den majdag blev påfaldende mange hjemme og »kørte løs« på de spændende nye drejeskiver på de skinnende, blanke, sorte bakelittelefonapparater. Det var gratis, havde Telefonselskabet meddelt – for først nogle dage senere ville tællerne blive sat til. Det var sådan set rimeligt nok, for det var ikke altid, det lykkedes for de fine nye telefoner »at finde nogen i den anden ende«. Det var nemlig så spændende og populært at »dreje løs«, at det hele ganske simpelt brød sammen. Det var da også derfor, den store mærkedag var henlagt til en fredag før en week-end. For om mandagen, når erhvervslivet og de offentlige kontorer igen var i fuld sving, skulle den automatiske telefon gerne fungere som et naturligt og uundværligt værktøj.

Selve omstillingen natten mellem torsdag og fredag forløb glat. Det varede kun 28 minutter fra det tidspunkt, da den gamle central blev afbrudt ved at et celluloidtæppe »gik ned over den gamle central« og afbrød forbindelserne, og til det nye anlæg var koblet til. Godt 21.000 abonnenter havde dermed skiftet nummer på rekordtid og var blevet tilsluttet verdens største automatiske telefonnet, som Jydsk Telefon stolt kaldte det.

Det meste af byen sov, da den skelsættende begivenhed fandt sted, men i telefonhuset midt i byen stod alt til gengæld på gloende pæle. Her var op mod 300 teknikere

på benene, heriblandt også et betydeligt antal ingeniører fra det svenske firma L. M. Ericsson, der havde leveret centralen.

Kl. 2,30 præcis var den gamle central dage talte, alt blev afbrudt, og de gamle omstillingsborde med deres komplicerede indretning med propper og snoretræk sat ud af spillet. Byen var uden telefon – ligesom før 1883, men den situation varede dog mindre end en halv time, så var den moderne helautomatik sat i drift.

Da teknikerne meldte »klar«, tog telefondirektør P. Draminsky en hvid såkaldt »Hollywood«-telefon, drejede et nummer og fik straks forbindelse med selskabets formand, bankdirektør P. Schack Eyber. Han tog røret på en tilsvarende hvid telefon, den første officielle automatiske telefonforbindelse var etableret, centralen virkede – og alle de tilstedeværende klappede.

Alt det var i virkeligheden blot kulminationen på en kolossal planlægning og arbejdsindsats, der sådan set var indledt allerede sidst i 1920'erne.

Telefonen var kommet til Århus i 1883 (se Århus-Årbog 1982) og havde fra en lille primitiv telefoncentral i tagetagen på hotel »Skandinavien« hurtigt sprængt alle rammer. I 1890 var den blevet afløst af en ny central i Telefonsmøgen, og den var i drift til 1910, da abonnenttallet havde nået 1800.

1. påskedag 1910 åbnede så en ny med plads til 2800 lokalnumre, men også den blev snart for lille på trods af flere udvidelser. Til aflastning blev der så i 1929 indrettet en automatcentral i Risskov – telefonselskabets første. Her skulle der indhøstes erfaringer

Lige til det sidste foregik telefonopkald over en manuel betjent telefoncentral. Her etablerede telefonistinderne forbindelse mellem telefonabonnenterne.

Lokalhistorisk Samling.



med ny telefonteknologi, og Risskovcentralen var da også lige fra starten udstyret med det mest moderne materiel.

I løbet af 1930'erne blev det stadig vanskeligere at skaffe ledige numre til midtbycentralen. Den blev fortsat udbygget, og al plads i telefonhuset blev taget i anvendelse; alligevel blev det stadig mere besværligt, ikke blot at være telefonselskab, men også forbruger af midtbycentralen.

Midt i 1920'erne begyndte Jydsk Telefon at planlægge en automatisk Århus-central. I 1939 var man så langt fremme, at det hele kunne være sat i værk, hvis ikke krigen var kommet.

Efter krigen blev projektet hentet frem igen, men tiden var løbet fra flere af de ældre planer. Selskabet startede derfor på det nærmeste forfra igen. Det nye store projekt kom i

stedet til at bestå af flere elementer: En fælles mellembys- og rigstelefoncentral og 6 lokale automatcentraler: Risskov, Brabrand, Vest, Syd og Skåde med tilsammen 31.000 lokalnumre.

Store byggearbejder måtte der også til. Fra 1947-50 rejstes bygningen i Fiskergade og centralerne i forstæderne.

Hele storbyområdet telefonforhold undergik dermed en samlet planlægning og udvidelse. De planlagte 6, senere 7 lokale centraler fik nye numre. De delte en 5 cifret nummerserie fra 1 00 00 til 7 99 99 med i alt 70.000 nummermuligheder.

Sidst i april 1953 var det store arbejde så langt fremme, at planlæggerne kunne se, at overgangsdatoen til automatdrift kunne holdes.

På trods af et omhyggeligt monteringsar-

Nye telefoner, ny teknik, men det krævede også nye telefonnumre. For de fleste betød overgangen dog blot, at der blev lagt 20.000 til det gamle nummer. Dagbladet Demokraten ændrede således nummer fra 8900 til 28900.
Lokalhistorisk Samling.



bejde og indgående instruktion af brugerne gennem bl.a. dagbladsannoncer, en opstillet prøvecentral og meget mere, så brød telefontrafikken alligevel sammen.

Forklaringerne var mange. Den store uventede »nysgerrige telefontrafik«, tekniske vanskeligheder og ikke-tilsluttede telefonapparater var blandt de mest almindelige.

Heller ikke centralerne var helt fejlfri. Der optrådte lejlighedsvis det, telefonfolkene kaldte »blokeringer af numre«, hvilket kunne være forårsaget af tinklatter på nogle af de millionvis af lodninger, der indgik i centralen.

Mange af fejlene kunne telefonfolkene imidlertid straks se. Ikke mindre end 10 % af abonnenterne havde f.eks. ikke byttet det gamle høje apparat ud med det nye. De måtte så ringes manuelt op og gøres opmærksom på forglemmelsen.

Det højtidelige øjeblik, da formanden for Jydsk Telefon, bankdirektør Schack Eyster løftede det hvide telefonrør for at ringe til telefondirektør Paul Draminsky. Telefondirektøren løfter netop røret for den første automatisk etablerede telefonsamtale.
Århus Stiftstidendes Billedtjeneste.



Der blev gjort meget for at fortælle om overgangen til den ny telefonteknik. Sådan blev afløseren for det gamle apparat præsenteret af en ung pige, der havde fået håret sat i anledning af fotograferingen.

Det gamle apparat havde tjent selskabet i mere end 30 år. Man drejede først ivrigt i håndtaget, løstede så røret og forlangte nummeret hos telefondamen. – Alt det blev nu anderledes, upersonligt – fuldautomatisk.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



Lydsk Telefon gjorde en kæmpeindsats for at informere om den nye telefonteknik. I

administrationsbygningens forhal i Clemensborg opstillede selskabet således en model af det automatiske telefonanlæg, så påblikum direkte fra gaden kunne gå ind og prøve det nye telefontelefon-system. Der kunne ringes indenbys og udenbys, alt sammen anskueliggjort ved tableauer opbygget efter samme princip som ved duketeater. Når der var etableret forbindelse lyste tableauret op. På blot en måned besøgte omkring 25.000 udstillingen, og det betød 130.000 opkald til telefonmodellen.

Lokalhistorisk Samling.



Andre fejl kunne imidlertid være direkte irriterende for brugerne. En abonnent var således ude for, at telefonen ringede uafbrudt, mens det hos andre var umuligt at høre klartonen. Mange ringede adskillige gange forgæves til oplysningen og frk. klokken, der begge var optaget i lange perioder. Også i oplysningen gik det galt. På trods af den nævnte intense oplysningskampagne i månederne forud var der fortsat mange, der ikke kunne finde ud af det, og som derfor måtte have en ny forklaring på alt det mystiske.

Først på ugedagen for automatiseringen var byens telefonkaos ved at være overstået. Normalt telefontilstande var på vej. Nu var ventetiden til København allerede mindre end 1 time, oplyste Telefonselskabet til dagspressen, og mellembyscentralerne fungerede upåklageligt, mens lokalcentralerne allerede i flere dage havde »været gode«.

En enkelt ubehagelig virkning havde det voldsomme telefonkaos – og den telefonløse tid – dog været skyld i. Et gartneri på Truc Mark brændte ned. Hverken brandvæsen eller politi kunne garneriejeren få kontakt med pr. telefon, hvorfor han selv i bil havde måttet hente brandvæsenet; men da var det for sent. Gartneriet var brændt ned. Til gengæld virkede den automatiske telefon.

H.F

Til USA og Canada

Onsdag den 20. februar 1957 var der en helt særlig stemning i byen. Folk fra nær og fjern strømmede til banegård og rutebilstation, og tungt læssede biler med fremmede nummerplader sås i byen. For alle var store kufferter og megen bagage et karakteristisk træk, ligesom de rejsende ofte sås i selskab med familie og bekendte.

De fremmede blev modtaget af en festklædt by med masser af flag og lejlighedsvis særlige vinduesudstillinger. Hen på eftermiddagen samlede mange af de tilrejsende med byens borgere til en særlig gudstjeneste i domkirken. Godt 1800 mennesker fandt plads her.

Det var hurtigt rygtedes, hvad der var på færde: Det nystiftede selskab Danmark Amerika Linien M/S Stockholm var for første gang på vej til Århus for at hente godt 200 passagerer til Canada og Amerika, ikke almindelige turister, men mennesker, der rejste bort for at slå sig ned i det fremmede.

Anløbet, der blev til flere i løbet af året, havde som nævnt sin alvorlige baggrund: Udvandring. Det var nemlig ikke ferierejsende eller krydstogtpassagerer, der gik om bord, men derimod familier, der havde opgivet en tilværelse i Danmark til fordel for en helt ny i det fremmede. Ofte var alt af værdis blevet realiseret for at betale billetterne. Langvarig arbejdsløshed, dårlige boligforhold og meget mere var ofte den grundlæggende anledning til den vidtrækkende beslutning.

De fleste havde valgt at slå sig ned i Canada, der netop i de år var det helt store udvandringsmål, efterfulgt af USA og Au-

stralien. Mere end 3.000 rejste således til Canada i 1956, 2.000 til USA og omkring 1.200 til Australien, og da interessen for at emigrere var stærkt voksende, havde rederiet fundet, at der var grundlag for at udvide rutesejladsen til også at omfatte anløb af Århus.

Forventningerne holdt da også foreløbig, og i 1957 var udvandrerens antal til alene Canada vokset til godt 7.000 fra Danmark, men så faldt tallet også brat, og grundlaget for det store skibs sejlads faldt bort. I 1959 rejste således blot 875 fra Danmark til Canada, og statistikken fortæller ikke noget om, hvor mange af disse, der i stedet for den mere langsommelige sejlads tog en flyvemaskine.

Selv om det, som nævnt, var en noget dyster baggrund, der havde bragt byen ind i det store hvide skibs sejlplan, så var det virkelig en begivenhed for så vel by som havn. Politiet anslog således, at mellem 20.000 og 30.000 tilskuere fulgte »Stockholm«s anløb og afgang.

Der havde lige til det sidste hersket stor usikkerhed om, hvor skibet skulle placeres i havnen. Havnevæsenet valgte dog til sidst den nye olickaj i benzinhaven i stedet for som først aftalt 10-meter kajen i inderhavnen ud for Mammen & Dreschers pakhuis. Den plads havde rederiet ønsket, da den var mere central for passagererne og vel nok også mere præsentabel for det smukke yacht lignende skib. På grund af komplicerede manøvrer og Flydedokkens placering tæt på, havde rederiet dog ladet sig overbevise om at gå til den såkaldte »Amerikakaj« i olichavnen.

Men, det blev nu alligevel festligt. Ude på

*Mændene bag »Stockholm«
 mødtes til et cocktail-party i
 marmorhallen på Hotel
 Royal i efteråret 1956 for at
 fortælle pressen og offentlig-
 heden om de store planer.
 Danmark-Amerika-Liniens
 lokale agenter, Bergmann,
 Smith & Co., var til stede
 sammen med viceborgmester
 H. P. Jensen, turistchef K.
 F. Lund-Hansen og havne-
 direktør Hans A. Stårup. –
 Midtpunkt for receptionen
 var naturligvis modellen af
 den hvide liner M/S Stock-
 holm.*

Lokalhistorisk Samling.



Bugten havde havnens store slæbebåde »Hermes«, »Bulbider« og »Jacob« mødt det store skib og fulgt det ind til »Amerikakajen«. Da skibet var ca. 1 meter fra kajen sendte det pludselig en »goddaghilsen« til de mange tusinde mennesker på kajen: En grammosonplade med Aksel Schiøtz, der sang »Jylland mellem tvende have«, var sat i gang og lød fra alle højtalere. Da den sidste strofe havde lagt sig, lå »Stockholm« ved kaj. Da var klokken 18,40, og så svarede Århus politiorkester fra kajen med »Du gamla du fria« som en hilsen til det svenske skib; siden fulgte naturligvis »Der er et yndigt land«.

En særlig velkomstdeputation havde taget opstilling på kajen, og på slaget 19 gik den om bord med stiftamtmanden i spidsen. Han var ledsaget af byens borgmester, politimesteren, havneudvalget, den svenske konsul, rejsebureaufolk, skibsmægler, turistchef og mange flere. Efter kaptajnens modtagelse af gæsterne knaldede champagnepropperne, så blev der serveret russisk kaviar og andre lækkerier, alt imens emigranterne – ofte med tårer i øjnene, sagde farvel til deres pårørende og gik om bord.

På kajen foregik indskibningen af de 207 passagerer noget primitivt. Havnevæsenet havde ganske fornuftigt været meget usikker over for det store skibs anløb, og man var vel

nok også usikker på, hvor mange besejlinger, det ville blive til. Det var forklaringen på, at der bag det strålende oplyste hvide skib sås detaljer, der var nok så primitive og improviserede.

Der var således kommet et nyt skilt på havnen: »Til Amerikabåden«, stod der, og selv om det stod pænt, så var det trods alt tydeligt, at det var lavet af pap. På kajen var der heller ikke opført billet- og passagerbygninger, men i stedet lejet og rejst et såkaldt »sølvbryllupstelt« til lejligheden. Herfra foregik så den foreløbige billet- og paskontrol.

Selv om der var en god stemning i kaptajnens gemakker for de indbudte gæster, så blev det dog tydeligt sagt til de indbudte, at arrangementet i land var for primitivt. Rederiet så gerne rejst et stort pakhuis med en »afskedsperron« i første sals højde, som det blev udtrykt – altså i niveau med hovedindgangen til »Stockholm«, sådan som man havde det i København.

Flagstænger, projektører og et koldt »sølvbryllupstelt« gjorde det altså ikke alene i den mørke vinternat, så den endelige kontrol med passagererne måtte finde sted om bord. Her blev pas, billetter, koppeattester og andre papirer gennemgået endnu engang af fremmedpolitiet, rederiets repræsentant og af en læge, der evt. kunne give indsprøjtning-

Den 175 m. lange yacht-lignende Amerika-liner »Stockholm« lyste godt op i den mørke februar nat. Fra øverste masttop til vandlinien var der tændt lys. På kajen stod i tusindvis af såvel pårørende som nysgerrige; men der var dog næppe mange, der havde så god en udsigt som fotografen. Han var kravlet op på toppen af en af de store benzinebeholdere i oliehavnen.

Fra teltet på kajen foregik den sidste ekspedition.

Aarhus Stiftstidendes Billedhjælp.



Mange græd, mens andre smilede ved afskeden. Familien her valgte det sidste, idet den helt og fast troede på en bedre tilværelse i Edmonton i Canada.

Aarhus Stiftstidendes Billedhjælp.



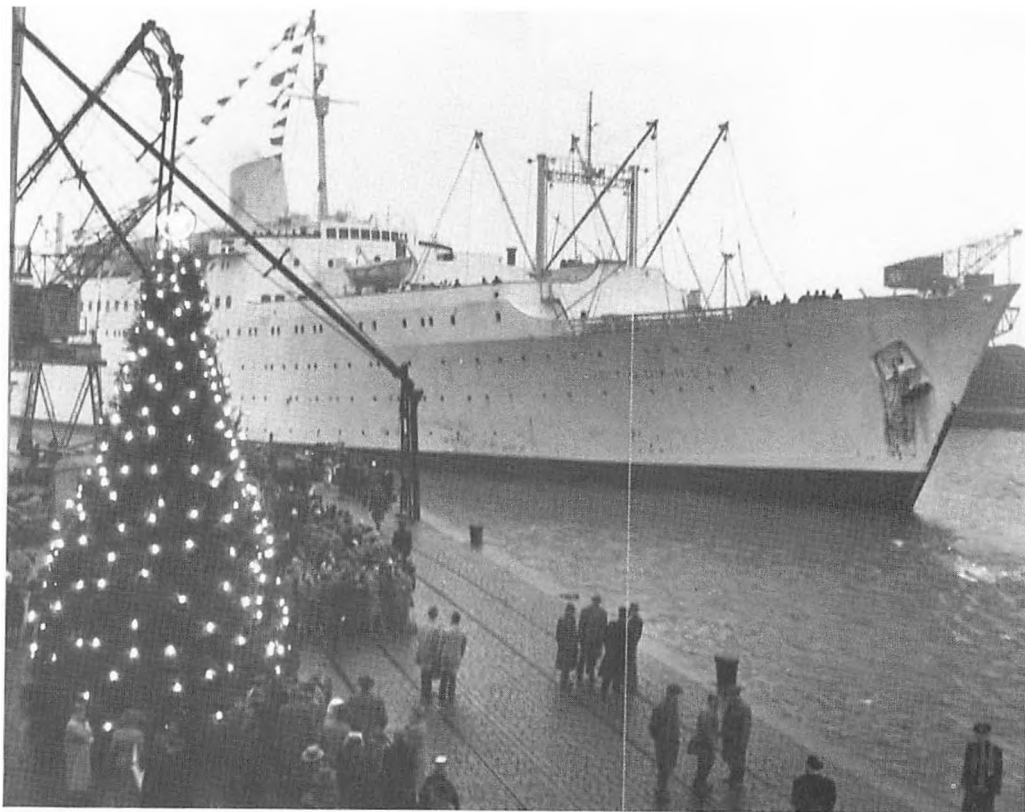
Den 24. marts 1957 var »Stockholm« igen på vej til Canada og USA med emigranter. Først skulle det store skib dog ud af havnen, og det krævede en voldsom indsats af de to ret små slæbebåde i den kraftige blæst.

Lokalhistorisk Samling.



Det var et festligt øjeblik, da M/S Stockholm lagde til kaj i Århus 20. december 1957 som det første juleskib til Jylland. På skibet og på kajen sang alle med, da postbudenes orkester spillede »Der er et yndigt land«. Med skibet var også danske, der vendte tilbage til Danmark, efter at have opgivet en ny tilværelse i USA.

Lokalhistorisk Samling.



ger, som de rejsende ikke havde nået at få før afrejsen. Også toldvæsenet var til stede for at gennemgå håndbagagen.

Hver voksne passager kunne frit medtage 125 kg bagage som rejsegods, såfremt det kunne stå i kabinen. For overskydende skulle der betales ekstra. Og overskydende gods, var der meget af; men der var ikke plads til det på kajen. Passagererne havde derfor kunnet aflevere det på toldboden, hvor 3 toldere fra København, alle vant til at tage sig af udvandrergods, bistod de jyske kolleger, der for første gang stod over for en så stor opgave. Det var i øvrigt meget forskelligt, hvor meget de enkelte rejsende tog med sig. Nogle således blot en enkelt håndtaske og en stor kuffert, mens andre på det nærmeste havde pakket alle deres ejendele sammen inklusive husgeråd og møbler og andet ud-

styr i store trækasser. Efter kontrol på toldboden blev godset kørt direkte med lastbiler til Amerikabåden.

Det var imponerende, så mange mennesker, der ville følge og se skibet. Som nævnt mente politiet, at mellem 20.000 og 30.000 mennesker havde taget opstilling på kajen for at se den hvidmalede kæmpe på godt 12.000 tons og med en længde af næsten 175 m, der var blevet så sørgelig berømt efter kollisionen med det italienske luksusskib »Andrea Dorea«, der sank i Atlanterhavet året før.

Klokken 22 forlod skibet med de tre kongekroner på skorstenen havnen. I lang tid derefter summede byen af liv, trafikken skulle afvikles, og kun langsomt blev havnen rømmet for dens mange nysgerrige nattegæster.

H.F.

Radio og TV fra Århus

I 1960 oprettede Danmarks Radio 6 regionalkontorer (senere udvidet til 8), der producerede udsendelser i hvert sit område. Århus-området havde dog i årene forud for regionalprogrammernes start i 1960 en bedre radiodækning end de fleste andre egne af landet, idet der allerede i 1955 var blevet etableret faste radiostudier i byen, som det første sted uden for København. Studierne indrettedes i Skolegade, men blev senere – 1969 – flyttet til Fredensgade, hvor de havde til huse, indtil første etape af den nye radio- og TV-bygning i Halmstadgade blev taget i brug 1974.

3. januar 1962 kunne man på forsiderne af de århusianske aviser læse, at Danmarks Radios ledelse havde store planer. De gik ud på, at radiatorådet på længere sigt ønskede et fuldt udbygget radiohus i Århus og i videre forstand skulle Jylland i fremtiden bidrage på lige fod med København til TV-programmernes udvikling. Men forudsætningen herfor var, at Århus by kunne anvise Danmarks Radio en nogenlunde centralt beliggende grund. Som en foreløbig løsning ville man leje lokaler, så man så hurtigt som muligt kunne komme i gang med TV-udsendelserne, og man havde tid til at vente på den rigtige byggegrund.

Samme dag, som nyheden kunne læses i avisen, mødtes radiatorådets forretningsudvalg med byens embedsmænd og lokale repræsentanter for Danmarks Radio ved Århus Oliefabriks sydhavnsadministrationsbygning – tidligere Århus Havns administrationsbygning – for at se på mulighederne for yderligere leje af lokaler. Der var allerede

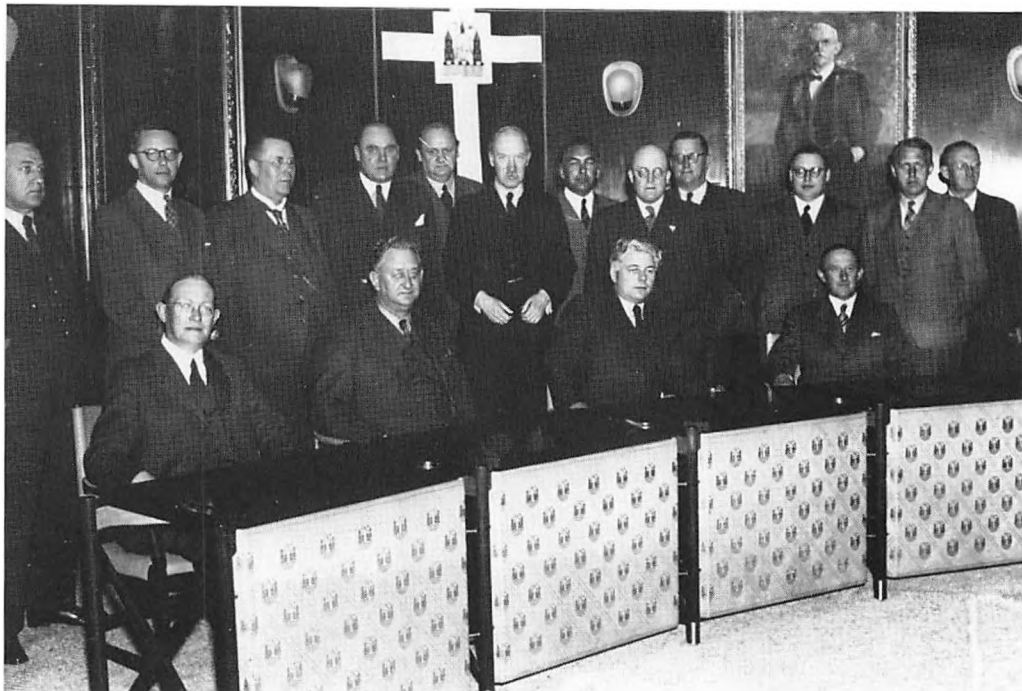
tidligere truffet aftale om leje af forskellige lokaler til midlertidigt brug. Man havde besøgt Kasino-etablisementet, Århus-Hallen og også Søsterhøj-senderen, men her var der ikke på længere sigt plads nok. Man krævede et areal på 10.-11.000 m². De fandtes alene nord for vandtårnet ved Randersvej, men tilhørte militæret. De kunne dog frigøres. – Den løsning pegede kommunen på, TV ville dog gerne nærmere byen. Kasernearealet ved Rådhuset kunne være velegnet, fandt radiatorådet, så derfor gik kgl. bygningsinspektør C.F. Møller i gang med at udarbejde en skitse til et radio- og TV-hus her.

Der var i forvejen stor interesse for udnyttelsen af dette centralt placerede areal. C.F. Møller havde allerede tegnet et kongreshotel, og justitsministeriets arkitekt, Alex Poulsen, København, var i færd med at udarbejde tegninger til en politigård med plads til dommerkontorer på en anden del af grunden, og endelig tumlede kommunen med planer til et rådhusannex.

Den 9. januar 1962 godkendte radiatorådet planerne om hurtig gennemførelse af det midlertidige TV-centrum i Århus. På mødet blev der truffet tre vedtagelser, der fik betydning for Århus. 1. godkendelse af lejemålet af Århus Oliefabriks sydhavnsadministrationsbygning, 2. godkendelse af lejemålet af Det ny Casino med tilhørende ombygning til TV-studie, 3. godkendelse af at man forsøgte at erhverve et areal af de militære områder ved Århus rådhusplads til opførelse af et kombineret TV- og radiohus. Denne principbeslutning betød, at de nødvendige penge til arrangementerne var bevilget, og det ene-

Lørdag 16. maj 1942 forhandlede radiatorådets forretningsudvalg med Århus byråd om planerne til opførelse af et radiohus i Århus. På mødet enedes man om at fremme planerne om et musik- og radiohus, der skulle ligge på Bispeøsten.

Århus Stiftstidendes Billedtjeneste.



ste, der nu manglede, var de århusianske bygningsmyndigheders godkendelse og ministeriets tilladelse til ombygningsarbejdernes iværksættelse.

Det der udelukkede Århus-Hallen fra Danmarks Radios planer, var et ganske banalt forhold, nemlig loftshøjden i garagekældrene. Der var simpelt hen for lavt til loftet for TV-karavanens biler. Rådmand Marcher kunne desuden oplyse, at placeringen ved vandtårnet var vraget til fordel for den mere centrale placering på Vester-Alléarealerne, en placering som Århus kommune ville gøre alt for at imødekomme. Hvis det viste sig umuligt at få anbragt radio- og TV-huset i centrum, ville Danmarks Radio dog være rede til på ny at overveje placeringen ved hovedvej 10 ved vandtårnet.

Valget af midlertidige lokaler til TV-studie var altså faldet på det gamle Kasino-teater i Rosenkrantzgade. Bygningen var fra

1900 og tegnet af arkitekt Sophus Frederik Kühnel, og både det oprindelige formål for bygningen og dens alder betød, at det var nødvendigt at foretage visse ombygninger. Dette gik dog ikke ud over bygningens facade, som stort set kom til at stå med sit oprindelige udseende, dog manglede stadig den skulpturelle udsmykning, som var blevet fjernet for mange år siden.

Det var i det indre, de store forandringer fandt sted, især med de mange tekniske installationer, som var nødvendige i et moderne TV-studie. Ved den første besigtigelse som TV-teknikerne foretog i Casino, var lokalet indrettet til jazz-klub, og man kunne tydeligt høre sporvognene, bilerne og rådhusets klokkespil ind i bygningen, og gulvet knirkede slemt. Men disse ting blev der rådet bod på ved ombygningen. I teatersalen blev kun de røde plydsbetrukne søjler og balkonerne tilbage, ligesom de forskellige teater-

Da Danmarks Radio rykkede ind i Casino-studiet (støvet med K i buen over midterste vindue), ændrede man ikke facaden.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



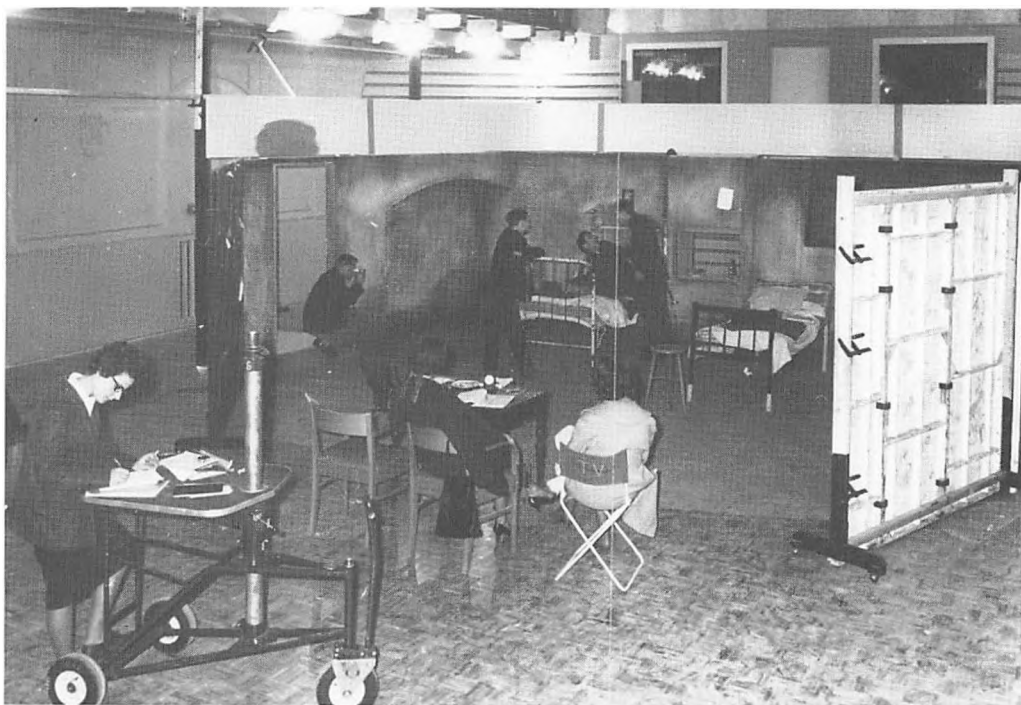
symboler på væggene og balkonens yderside blev bevaret. Gulvet blev fornyet og belagt med parket af hensyn til kørselen med kameratevogne og loftet blev sænket, ligesom loftet og væggene blev lydisolerede med en særlig lydisolering for at holde udefrakommende lyde ude.

Den 2. oktober 1963 – på 12 års dagen for fjernsynets start herhjemme – indviede det danske fjernsyn det første store provinsstudie i Casino i Århus. I indvielsestalen understregede direktør Jens Fr. Lawactz, at man ville lægge vægt på, at Århusudsendelserne fik deres eget præg. Det var med det nye studie en fundamental opgave for Danmarks Radio, at TV ikke blev noget københavnsk, men noget dansk.

Søndag den 6. oktober 1963 sendte fjernsynet den første underholdningsproduktion fra det ombyggede Casino i Århus, og udsen-

Allerede i nogen tid før indvielsen af det nye studie, blev der holdt prøver på en forestilling til tv-teatret. Det drejede sig om Harold Pinters »Køkkenelevatoren«, iscenesat af Preben Harris og med Gyrd Løfquist og Erno Müller som eneste medvirkende. På billedet kan man se, at loftet er sænket, det nye gulv samt den bevarede balkonudsmykning.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



Alle sejl var sat, da Århus deltog i tv-trekampen. Der blev afholdt tre prøver for at konstatere, om forbindelseslinjerne var i orden. Rådhushallen var rammen om den danske del af udsendelsen, og som det ses var der flere telefonnumre der kunne benyttes, hvis man havde oplysninger til svarpanelet.

Lokalhistorisk Samling.



delsen blev meget passende til lejligheden kaldt »Casinominder«. I programmet så man Gunnar Stryhn som en gammel pensionist, der huskede Kasino gennem et halvt århundrede. Et halvt års tid senere var Århus, som by, deltager i Nordvisionens trekantdyst mellem nordiske byer. Det var seriens næstsidste udsendelse og Århus konkurrerede med Bergen og Uppsala. Århus kom ind på en flot sidsteplads, men er serien ikke blevet husket for andet, så var der en sætning, der ustandselig gik igen i udsendelsen, og det var dommerens lakoniske svar til holdene: Dommaren Säger at svaret är fel.

Kvaliteten af udsendelser fra Århus svingede naturligvis, som de også gjorde det fra København, men det skete, at der blev lavet produktioner, der blev rene succeser. En af disse havde premiere lørdag 22. oktober 1966, og blev transmitteret fra Stakladen ved Århus Universitet. Det var »Spørg Århus«, »hvor syv lærde Århus-doctores ville besvare brevs spørgsmål«, som det hed i foromtalen.

Udsendelsen skulle være en spørgeleg på et vist – næsten akademisk – plan. Det med det akademiske skulle man ikke tage for højtideligt, det skulle kun understrege, at den faglige baggrund hos holdet var i orden. Ideen til udsendelsen var hentet i Sverige, hvor man i en årrække havde kørt serien »Fråga Lund«, men den ville blive tillempet danske forhold. De syv mand kendte spørgsmålene på forhånd for at kunne give et udtømmende svar, men de kendte ikke følgespørgsmålene, som spørgepanelet på tre kunne komme med.

Som tiden gik, uden at det var muligt at få byggeriet i gang på kasernearealerne, blev det klart, at denne centrale placering på et begrænset areal uden udvidelsesmuligheder og i et kompakt bygget hus, måtte vige for en mindre central placering med gode udvidelsesmuligheder, gode parkeringsforhold og en mere åben løsning rent bygningsmæssigt. Århus kommune var selv blevet betænkelig ved placeringen midt i byen, hvor der var

»Spørg Århus« blev en stor succes for tv-afdelingen i Århus. I de år programmet blev sendt, skete der en udvikling i måden programmet blev afsviklet på. Deltagerne begyndte at vise opstillinger eller demonstrationer til besvarelse af de mangeartede spørgsmål.

Lokalhistorisk Samling.



stærk rift om arealerne til andre formål. I 1965 tilbød kommunen Danmarks Radio et areal af den militære øvelsesplads ved Randersvej til opførelse af et radio- og tv-hus, og tilbuddet blev accepteret. Men først i maj 1972 kunne man holde rejsegilde på 1. etape af radio- og TV-huset i Århus. Da dette byggeri var klar til ibrugtagning, havde Danmarks Radio syv adresser i Århus, og først med færdiggørelsen af hele projektet ville alle funktioner være samlet på et sted.

Man kom altså til at vente på TV-huset, som forudset i 1962, men man havde nok ikke regnet med, at der ville gå så lang tid. Først ved årsskiftet 1980/81 ville TV-delen af byggeriet i Halmstadgade – bygningsmæssigt set – stå færdigt, og først i løbet af 1981 ville teknikken være sendeklar. Det tog altså næsten 20 år, før man kunne forlade de midlertidige lokaler.

H.V.S.

Transportarbejderstrejken

I begyndelsen af april 1961 trak det op til konflikt på det danske arbejdsmarked. Da statsminister Viggo Kampmann sent mandag aften 10. april måtte konstatere, at en række intense forhandlinger ikke havde givet resultater der kunne berettige en udskydelse af de varslede konflikter, trådte strejken i kraft.

Den ramte i første omgang lige ved 5.000 århusianske hjem direkte. Dertil kom så de mange, der på forskellig måde mærkede strejkesituationen ved, at mange hjemms købekraft pludselig var blevet stærkt formindsket.

Det, der gjorde, at denne strejke huskes af mange, var blandt andet strejkevagternes sammenstød med politiet på Århus havn samt landbrugets leveringsstop af produkter til byerne.

Som ved alle strejker kom det også ved denne til episoder af forskellig art, hvor strejkende forsøgte at overtale ikke-strejkende til at undlade at udføre arbejde. Den alvorligste episode i Århus fandt sted onsdag 26. april på Århus havn. En udrykningsafdeling fra politiet blev kommanderet til at rydde pladsen foran Halmstad-færgen »Prins Bertil« med stavene. Politiet gik meget hårdhændet til værks, og resultatet blev, at flere af demonstranterne og en politibetjent måtte på hospitalet. Begivenhederne på havnepladsen udviklede sig hurtigt meget dramatisk, og hverken politibetjente eller demonstranter lagde fingrene imellem. Medens politiet lod stavene suse i luften, benyttede demonstranterne store sten og læsseplanker, der lå på havnepladsen, som kasteskyts. Udryk-

ningsholdet fik dog situationen under kontrol, men hele eftermiddagen var der uro på havnen. Politiet holdt kajpladsen afspærret til kl. 17, da færgen sejlede tilbage til Sverige.

Baggrunden for demonstrationerne ved Halmstad-færgen var, at de strejkeramte vognmænd fortsatte kørselen med tømmer fra Sverige på egne lastbiler, der fragtedes over med færgen. Det var som protest mod transporten af det strejkeramte gods, at havnearbejdernes strejkeudvalg iværksatte demonstrationen. Et halvt hundrede havnearbejdere placerede sig på broklappen, straks efter at den var sænket, og en af lederne holdt en tale, hvori han forklarede strejkens mål: at få noget mere i lønningsposerne. Der blev derefter indledt forhandling mellem de strejkende, lederne for udrykningsafdelingen og repræsentanter for »Prins Bertil«. Man endes om, at ikke-strejkeramte biler skulle have lov til at køre i land på normal vis, men for at dette kunne lade sig gøre, var det nødvendigt, at to tømmerbiler og en vogn med hamp til FDB i Viby kørte i land. Disse vogne skulle efter aftalen tilbage på »Prins Bertil« – da de indeholdt strejkeramt gods – når de ikke-strejkeramte biler var kommet i land. Dette sidste løfte blev brudt, idet politiet gav ordre til chaufføren på en tømmerbil, at han ikke skulle bakke ombord. Da de strejkende derefter forsøgt at skubbe vognen ombord, og da de ikke straks efter opfordring forlod broklappen, blev stavene trukket, og en stor batalje indledtes.

Dagen efter, 27. april, var flere tusinde mennesker mødt op på havnen ved Halmstad-færgens ankomst for at se, om gårdsda-

Nogle tønder med saltede grisetæer førte til en demonstration, tirsdag 18. april, ved Oslo-færgen »Hofger Danske«. De strejkeramte grisetæer, der var indladet, blev båret fra borde af havnearbejderne, hvorefter agterporten til færgen blev lukket. Et øjeblik efter blev agterporten igen lukket op, og overstyrmanden talte med de strejkende for at få lov til at tage vasketøj ombord. Det var der ikke noget i vejen for, da dette ikke plejede at blive båret ombord af havnearbejderne.

Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



gens demonstrationer ville gentage sig. Men dette blev dog ikke tilfældet, da det blev besluttet at trække strejkevagterne tilbage. Da lastbilerne, hvorimellem flere danske med strejkeramt gods kørte fra borde i korttege, skete der intet, bortset fra at det lykkedes nogle demonstranter at standse et par af bilerne på Kystvejen. En af chaufførerne havde fået frataget sin startnøgle, og nogle demonstranter forsøgte at vælte godset af vognen, men blev forhindret heri af politiet, der kunne tilbagelevere startnøglen, så vognen kunne fortsætte.

Natten til fredag den 28. april kom det til en episode, som havnearbejdernes fagforening og strejkeudvalg tog skarp afstand fra, nemlig et forsøg på at sabotere Halmstad-færgens broklap. Man understregede, at fagforeningen kun ville føre sin strejke med lovlige midler. Sabotageforsøget mod broklap-

pen blev forhindret, da politiet tilbageholdt en havnearbejder, der med en skruenøgle var i færd med at løsne de wirer, der trækker klappen i vejret. Efter pågribelsen indrømmede han, at han havde været i færd med at sætte broklappen ud af funktion. Dagen før havde han været strejkevagt ved Halmstad-færgen, og om aftenen havde han fundet på, at han kunne sætte færgen ud af drift på en lempelig og effektiv måde ved at sætte broklappen ud af funktion.

Situationen omkring Halmstad-færgen kom dog hurtigt til en afklaring, idet rederiets generalagent i Århus opnåede tilslutning til en aftale med de strejkende på samme grundlag, som DA-NO-linjens Oslo-færgen var gået med til. Aftalen gik ud på, at rederiet ikke mere under strejken fragtede strejkeramte biler, det vil sige biler med gods til danske modtagere. Dette betød, at der ikke

Det kom til tumultagtige scener, onsdag 26. april, da politiet med loftede støve ville rydde havnepladsen for demonstrerende havnearbejdere. I baggrunden ses en af lastbilerne med svensk tømmer, der bl.a. var årsagen til demonstrationen.

Erhvervsarkivet.



længere var brug for det store politiopbud, og to betjente i samarbejde med strejkvagterne havde nu kun til opgave at holde de mange nysgerrige borte.

Det voldsomme sammenstød mellem politi og strejkende, 26. april, fik dog et efterspil, idet Arbejdernes Fællesorganisation i Århus klagede til justitsministeren over politiets indgriben og hårdhændede behandling af de strejkende. Fra politimester Hoecks side, blev der på et møde på borgmester Bernhardt Jensens kontor givet tilsagn om, at der ville blive iværksat en uvildig undersøgelse af begivenhederne ved Halmstad-færgens anløb.

I begyndelsen af maj var fronterne på arbejdsmarkedet ved at tømpe op, og flere organisationer anbefalede mæglingsforslagene, der var sendt til urafstemning. Men på transportarbejdernes område var der ingen opti-

misme at spore, og i forhandlingerne om de mange landbrugsoverenskomster mente man, at en løsning var inden for rækkevidde. Men forhåbningerne om en snarlig løsning ophørte brat, da parterne både inden for landbruget og transportområdet ikke kunne blive enige. For at sætte trumf på i forhandlingerne havde det såkaldte kompensationsudvalg, hvis formand var Landbrugsrådets præsident, opfordret landmændene til at tilbageholde mælken fra mejerierne og standse leverancen af dyr til slagterierne. Der var dog det lyspunkt, at strejken inden for jernet var ophørt.

Mandag 8. maj startede landbrugets leveringsstop til mejerier og slagterier, og det betød for Århus, at der kun blev tillført 20-30 dyr, mens mejeriet Enigheden ikke modtog en liter mælk, De forenede Mejerier fik 2 % af den normale forsyning, og Mejeriet Ve-

Det var ikke kun politiet, der slog fra sig. Med store tømmerstokke, sten og jernskrot fra et par jernbanelokomotiver, der stod på kajen, gik havnearbejderne til modangreb, men politiet fik hurtigt kontrol over situationen.

Erlerværksarkivet.



sterbro fik omkring 1 %. På Mundelstrup Andelsmejeri, der også leverede mælk til Århus, indvejede man kun 5 % af den normale forsyning.

Onsdag 10. maj havde arbejderne på Århus havn fået nok. De lukkede for ind- og udlevering af korn og foderstoffer fra de store kornkompagnier på havnen, og de mange vognmænd, der var mødt op for at aflevere eller afhente korn og foderstoffer, måtte køre med uforrettet sag. De kunne først blive betjent, når de kom med mælk, og landbruget havde ophævet sultestrejken over for byerne. En begyndende kløft mellem arbejdere og landbrugere var ved at opstå, og beskyldninger fra landmænd mod arbejderne om, at de forhindrede fodertilførsler til dyrene, så de

måtte sulte, blev mødt med krav om leverancer af mælk til byerne i stedet for at hælde den på møddingen.

Natten til onsdag var der dog kommet et forlig i stand mellem landbruget og regeringen. Forslaget ville blive fremsat snarest muligt, og dermed måtte landbrugets leveringsstrejke have fundet sin afslutning. Vejen skulle tillige være banet for et afgørende resultat også på det faglige område for landbruget.

13. maj viste det sig, at transportarbejderstrejken ikke blev afblæst, da arbejdsgiverne havde forkastet mæglingforslaget. Da dette ville medføre uoverskuelige konsekvenser for samfundet, idet en del udsatte strejker nu ville komme til udbrud, ophøjede Folketin-

Som det ses gik det voldsomt til. Her hjælpes en hårdt medtaget demonstrant på benene. 3-4 demonstranter måtte have hospitalsbehandling, blandt andet formanden for havnearbejdere, Richard Schou. Erhvervsarkivet.



get om søndagen, 14. maj, mæglingsforslaget til lov. Arbejdet på Århus havn kom ikke i gang om formiddagen 15. maj på grund af visse tekniske formaliteter, men strejken var

slut, og det daglige arbejde ventede. Man kunne nu kun afvente politiets undersøgelse af episoden ved Halmstad-færgen, før der effektivt blev sat punktum for strejken.

H.V.-S.

Bybane i Århus?

Forsidenyheden i de århusianske aviser 1. april 1962 var en præsentation af professor J. Humlums forslag til en ny trafikplan, der omfattede en bybane i Stor-Århus, et motorvejsystem, en jysk centrallufthavn ved Gludsted vest for Silkeborg og skabelsen af en jysk storhavn i Århus. Professor Humlum, erhvervsgeograf og leder af det geografiske institut ved Århus Universitet, var ikke en ukendt person i forbindelse med debatten om egnsplaner og regionalplaner, som 1960'erne var så præget af.

Humlum fremsatte sin plan fordi erfaringer fra udlandet havde vist, at den fremtidige trafik skulle planlægges og omfatte såvel den kollektive som den individuelle trafik. For Århus vedkommende forudså planlæggerne, at indbyggertallet i løbet af de næste 10-15 år ville nå op over 200.000, og netop storbyer på mellem 200.000 og 400.000 (eller derover) indbyggere måtte have en bybane til løsning af den kollektive trafik. Hvis man derfor i Århus ville komme udviklingen i forkøbet, var det nu der skulle planlægges og handles.

Forslagsstilleren mente, at Århus tidligt ville få brug for en bybane, som følge af byens langstrakte form. Udgifterne ved et sådant anlæg skulle efter planen deles mellem staten og bysamfundet. Der blev talt om et beløb på 100-200 mill. kr.

Det blev fremhævet, da planen blev fremsat, at det var et oplæg til debat og der kunne naturligvis laves andre linjeføringer, men især to synspunkter havde været afgørende for forslaget: 1. at banen kom til at dække så store dele af den nuværende og fremtidige befolkning i Stor-Århus som muligt og 2. at

dens anlægsudgifter blev så små som overhovedet muligt. Det første synspunkt medførte, at banen ikke måtte ligge for nær kysten og det andet, at den ikke på længere stræk måtte løbe i gader eller tunnel, men fortrinsvis i endnu ubebyggede områder. Helt afgørende for planen var en flytning af Århus hovedbanegård. Noget, der havde været drøftet allerede 40 år tidligere, da statsbanerne byggede den nye hovedbanegård i 1920'erne, men dengang turde man ikke flytte banegården ud fra den indre by. Grunden til at man i 1920'erne og nu igen i 1962 ville have flyttet banegården, hang sammen med, at Århus hovedbanegård, som mange af de oprindelige banegårde på den østjyske stambane, var anlagt som en sækbanegård eller en rebroussement-station, hvilket indebar, at togene ikke kunne køre igennem, men skulle samme vej tilbage.

Det var derfor Humlums plan at flytte hovedbanegården så langt mod vest, at der kunne bygges en gennemkørselsbanegård, der lå mere centralt for hele Stor-Århus med forstæder. Den mest nærliggende løsning var en placering inden for Vibys område i nærheden af Chr. d. X's vejs udmunding i Skanderborgvej. På længere sigt skulle godsbanegården måske også flyttes, og dermed give plads til en friere linieføring for den kommende bybane samt naturligvis boligkvarterer og forretningsejendomme.

Den nye hovedbanegård skulle dog ikke ligge isoleret i Viby, men kombineres med en nærstation.

Bybanen skulle gå fra Moesgård og Skåde i syd til Egå i nord. På et punkt var der lidt

Kortbilag 1 til KULTURGEOGRAFI nr. 77

Den mulige linjeføring af bybanen tog sig ud som vist på kortet. Som det ses, ville Åbyhøj og Brabrand ikke få gavn af banen, men i forslaget var der taget højde herfor, idet en senere udbygning kunne indeholde en stiklinje mod vest fra city.

Kulturgeografi nr. 77

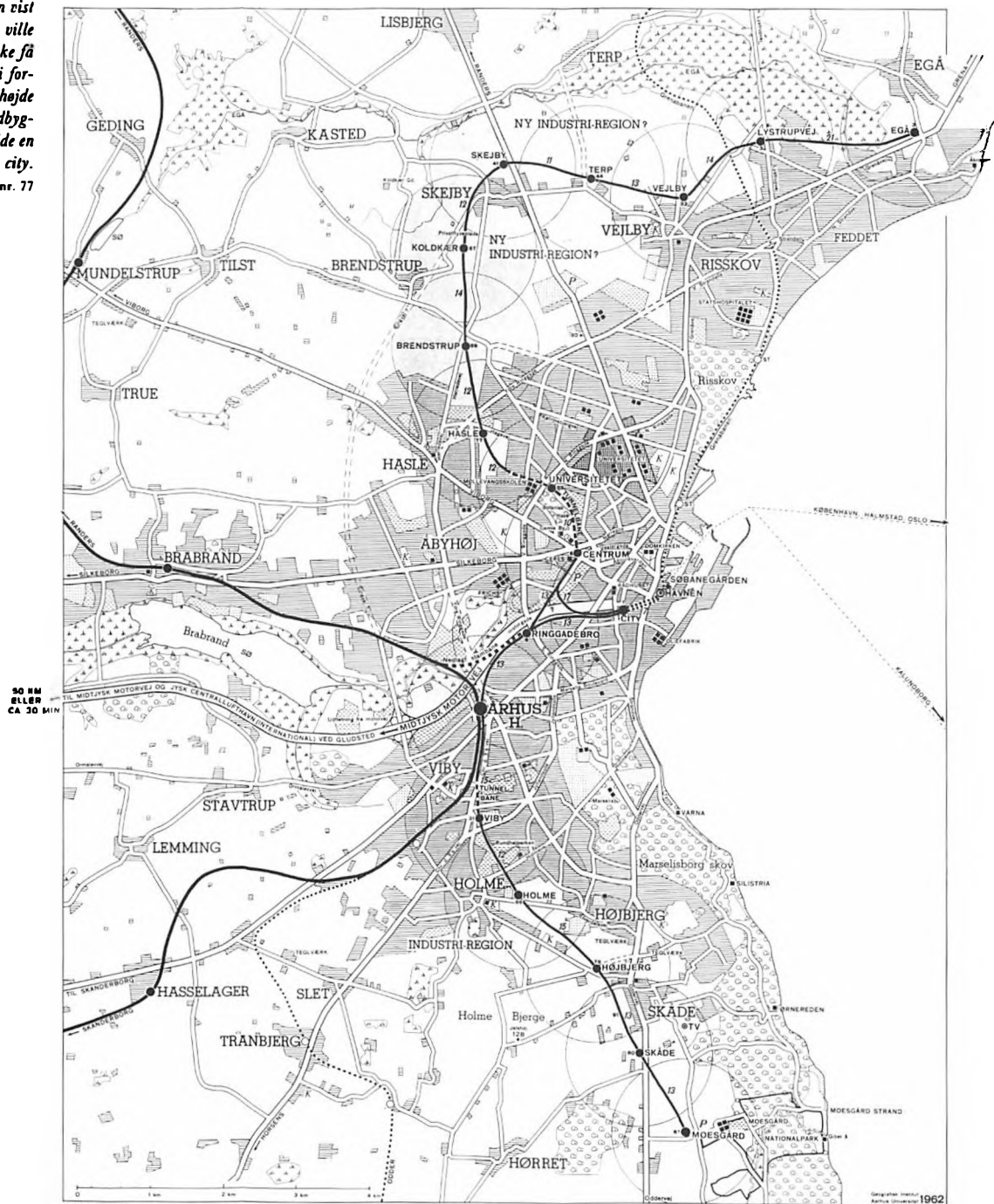


Fig. 67. Kort over Storårbus og omegn med forslag til linjeføring for Århus bybane. Målestok 1:125.000.

De små tal ved stationerne angiver deres højde over havets overflade. De mere kursive tal mellem stationerne angiver stationstafstanden (100 meter).
Kortet viser også forslag til indføring af motorvejstaflandet fra Den midtjyske Motorvej ved Guldstedt over Rys og Silkeborgsøgaard og syd om Brabrand ind til Århus Motorvej, der omfatter ind og ud af by. Indsættelsen i Viby, kan eventuelt som motorvejlede busstier i det nævnte område, være til gavn for den nævnte linje. I den nævnte linje, der omfatter ind og ud af byen, kan eventuelt indførelse af motorvejlede busstier i den nævnte linje, eventuelt som motorvejlede busstier i den nævnte område, være til gavn for den nævnte linje. I den nævnte linje, der omfatter ind og ud af byen, kan eventuelt indførelse af motorvejlede busstier i den nævnte område, være til gavn for den nævnte linje.

Proposed line for future City Railway in Greater Aarhus. Its calculated length will be 21 km. It will have 18 stations, and it will make use of 5 km. of the present railway terrain. The City Station is the present trunk line Main Station, where the City Railway will get a stub to the station.

Figures at the stations indicate their height in metres above sea level. Bold figures between the stations indicate station to station distances in 100 metres.

Dette vue over en del af Botanisk have ville ikke blive andelagt af bybanen. Den skulle via en højbane forbi Ceres føres ind under Botanisk Have, mellem væksthuse og Den gamle By.
Paul Pedersen.



tvivl om linjeføringen, idet den nuværende hovedbanegård eventuelt skulle bevares som sækstation hvorfra linjeføringen skulle fortsætte nordpå via Vesterbro som højbane – muligvis i en rørtunnel – over Vesterbrogade, i tunnel fra Møensgade under Botanisk Have til Ringgaden og under Fuglebakkevej for igen at dukke op til overfladen inden Hasle station, hvorfra resten af linjeføringen var tænkt liggende på jordoverfladen, over Brendstrup, Koldkær, Skejby, Terp, Vejlbj, Lystrup for at slutte i Egå. Mod syd fra den nye hovedbanegård skulle bybanen på en kort strækning under jorden inden Viby station, hvorfra den fortsatte over Holme, Højbjerg, Skåde og med endestation ved Mo-

esgård. Den samlede strækning for bybanen fra Moesgård via den nuværende hovedbanegård til Egå var 23 km.

Der var endnu en mulighed for linjeføring, idet man kunne vælge en linje over den nuværende hovedbanegård og forlænge strækningen videre til havnen, hvor der da i givet fald ville blive tale om en højbanestation. Denne forlængelse (0,7 km) ville give en værdifuld tilknytning til Hurtigruten og Københavnerbådene, men det ville være tvivlsomt, om der var plads til den nødvendige sækstation i nærheden af Søbanegården. Hvorfor man ikke kunne inddrage den nuværende Grenå-bane i en kommende bybane, og derved undgå sækstationen. Humlum fandt, at

Efter planen ville en stor del af baneområdet ved Ringgadebroen blive frigjort til biltrafik og bebyggelse, når hovedbanegården blev flyttet.

Poul Pedersen.



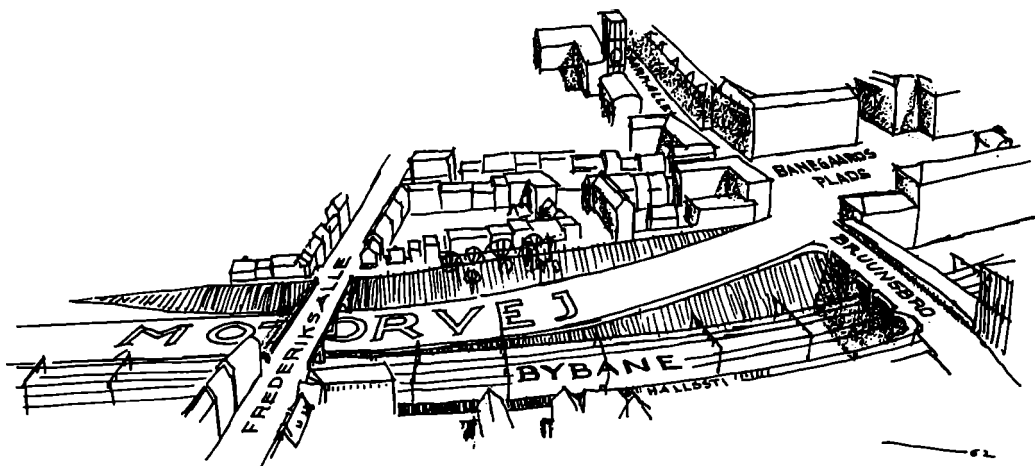
Grenåbanen lå for tæt på kysten og i for svagt befolkede områder til at få nogen nævneværdig betydning som bybane.

Forslagsstilleren var ikke blind for, at der ville være vanskelige tekniske og ingeniørmæssige problemer i forbindelse med et sådant baneanlæg. De vanskeligste ville formentlig blive højbanoverførslen over Vesterbrogade ved Ceres bryggeriet og tunnelen under Møllegade og Botanisk Have. Linjeføringen ville dog praktisk talt ikke berøre eksisterende bebyggelse. Den ville højst tangere Ceres og et par ældre villaer i Viby, men blev den ikke gennemført nu, enten ved etablering eller reservering af arealer ville den overhovedet ikke kunne gennemføres om blot et par år på grund af nybygninger, der ville ligge i vejen. Mest akut var problemet i Holme, hvor linjeføringen måtte fastlægges

øjeblikkeligt, da der i dette område var planlagt et meget stort og moderne byggeri »Rundhøjparken«, som ville skyde op i løbet af årene 1962-64.

Et par steder på banen ville der blive nogle stejle stigninger, men ikke større end de ville kunne klares med de elektriske tog, der skulle betjene banen. De skulle bestå af to vogne hver med 75 siddepladser og 25 ståpladser, hvilket betød en kapacitet på 200 passagerer og med 20-minutters drift ville banen få en kapacitet på 600 passagerer i timen. Dette tal kunne yderligere øges, hvis der blev valgt en forøgelse af togvognene i hver afgang eller hvis afgangens antal blev øget f.eks. i myldretiden. Til sammenligning tjener at en buslinje med 10-minutters interval havde en kapacitet på $6 \times 40 = 200$ passagerer i timen, hvor en bybane med samme interval og to

Tegningen viser hvorledes forbindelsesmotorvejen fra Den midtjyske motorvej tænktes ført ind i hjertet af Storårhus gennem det nuværende jernbaneterræn.
Kulturgeografi nr. 77.



vogne ville have en kapacitet på 1200 passagerer. Også med hensyn til hastighed var bybanetogene konkurrencedygtige over for busserne. Togenes gennemsnitlige hastighed, incl. ophold, var omkring 40 km i timen over for bussernes 15-20 km i timen.

Planen for dette bybaneanlæg måtte også ses i forbindelse med effektive planer for udviklingen af den individuelle trafik i gadenettet og på indfaldsvejene. Ideen om den midtjyske motorvej var ikke forladt i dette forslag, idet der var indarbejdet en forbindelsesmotorvej til denne. Tværmotorvejen, der kom fra Ry, var ført ind i Århus syd om Brabrand sø, så den nåede frem til eller i nærheden af den nye hovedbanegård. Dette åbnede yderligere det perspektiv, at motorvejen evt. som motorgade kunne – via det gamle baneterræn – føres ind til Banegårdspladsen. Mellem Frederiks Alle og Bruunsgade måtte den i så fald stige op over banegraven til samme niveau som Park Alle.

Ligesom en bane og en motorvej måtte en lufthavn have et stort opland, befolkningsmæssigt, og derfor pegede Humlum på placeringen af en sådan ved Gludsted vest for Silkeborg. Ad motorvej ville der blive ca. 30

minutters kørsel fra Århus (fri hastighed) hvilket er mindre, end det tog at køre til Tirstrup. En sådan centrallufthavn ville kunne få et så stort befolkningsunderlag, at den ikke alene kunne opretholde hyppige forbindelser vil andre jyske flyvepladser og København, men ville desuden kunne danne underlag for internationale forbindelser. Kunne man få et samarbejde på dette område, ville der også være mulighed for samarbejde på andre områder, som f.eks. at skabe en storhavn i Århus.

Planen blev naturligvis mødt med stor interesse, og ikke alle var enige med forslagsstilleren om den kommende bybanes linjeføring, men den fremsatte ide fortjente at blive taget op til drøftelse i den nye egnsplan-kommission.

Der gik ikke mange dage fra planens offentliggørelse til der blev slået koldt vand i blodet på tilhængerne af en bybane i Århus, da DSB meddelte, at etaten ikke mente der var realiteter bag et sådant anlæg. Byen var for lille, så driften kunne ikke gøres rentabel. Hvis opgaven skulle løses, måtte det blive Århus Sporveje, der tog den op. Et lille håb var der dog endnu, idet rådmand Oluf Niel-

sen, under hvem sporvejene sorterede, erklærede, at det ikke var det problem, der skulle drøftes, men om man allerede nu skulle reservere arealer, så man til sin tid kunne bygge en bybane uden at få store arealerhvervelsesomkostninger.

Det, der var problemet med en bybane i Århus, var, at en udbygning af den kollektive trafik ikke kunne vente på at befolkningsgrundlaget voksede til en sådan størrelse, at

det kunne bære en bybane. Forslaget gled efterhånden i baggrunden, og dets hovedidé om under alle omstændigheder at friholde arealerne til bybanen vandt ikke genklang, og egnsplanen fra 1966 berørte kun den kollektive trafik, navnlig skinetrafikken, i forsigtige vendinger. Det var omkring vejene, udviklingen skulle foregå. 1960'erne tilhørte bilerne.

H.V.S.

Prinsesse Anne Maries bryllup

Prinsesse Anne Maries bryllup med kong Konstantin i september 1964 var ikke nogen Århus-begivenhed, men det fik et efterspil i Århus, og selv om det nok aldrig blev det store samtaleemne, så endte det dog som en historie i avisen.

Det begyndte om formiddagen. Det var en strålende varm solskinsdag, og vi blev hurtigt enige om, at i dagens anledning burde vi have fri. Vi var to klassekammerater og mig selv, og vi gik i 3. g. på Katedralskolen. Vi henvendte os til rektor Aage Bertelsen, der tog venligt imod os, men sagde, at han ikke kunne give fri på egen hånd, og at han ikke havde hørt noget fra undervisningsministeriet, så der var nok ikke noget at gøre. Her kunne det hele være gået i stå, men nu havde vi sat os i hovedet, at vi ville have fri, så vi fik fat i en telefonbog over København og ringede til undervisningsministeriet. De afviste, at der var planer om at give eleverne fri, men tilføjede ironisk, at vi jo kunne henvende os til hofmarskallatet. Det gjorde vi så, men de var vist i Grækenland allesammen, så vi blev henvist til kabinetssekretariatet, og da vi fik fat i det, begyndte telefonen i telefonboksen at dutte; vores beholdning af mønter var sluppet op, så det blev en højst forvirret samtale, som stoppede, før vi nogensinde fik indledt realitetsforhandlinger. Og dermed løb vores aktion ud i sandet.

Men vi havde nu alligevel fået sat noget i gang. Aage Bertelsen ringede for en sikkerheds skyld ved 11-tiden til undervisningsministeriet for at høre, om der påtænkte en halv fridag, men fik at vide, at der ikke var planer i den retning, samt at der efter mini-

stericts mening nu var rettet tilstrækkelig mange forespørgsler denne sag vedrørende fra Aarhus Katedralskole. Alligevel skete miraklet. Klokkeren 12 kom rektor ned i skolegården, ringede med klokken og meddelte, at han netop var blevet ringet op af fuldmægtig Larsen, Undervisningsministeriet, der havde sagt, at ifølge ønske fra hendes kongelige højhed prinsesse Anne Marie havde skolens elever fri.

Stor jubel. Vi var ikke et sekund i tvivl om, at det var vores henvendelser, der omsider havde båret frugt, og sagde, at der kunne man se, og man skal aldrig give op, og vi var i det hele taget godt tilfredse med os selv. Det måtte fejres, og det gjorde vi så. Vi gik over til Marie Christensen og fik kaffe og lagkage, og det var jo unægtelig uskyldigt, men også dyrt syntes vi, så vi blev enige om at sælge historien til Aarhus Stiftstidende og på den måde få traktementet betalt. Som sagt så gjort. Vi fik fat på en journalist, som syntes at det var en god historie, som Stiften gerne ville købe; hun skulle bare lige have oplysningerne kontrolleret.

Det skulle hun aldrig have gjort. Det viste sig umuligt at få dem bekræftet. I ministeriet fandtes der ikke nogen fuldmægtig Larsen, og der var ikke blevet givet nogen meddelelse om, at eleverne på Aarhus Katedralskole skulle have fri. Rektor Bertelsen kunne ganske vist bekræfte, at han havde givet eleverne fri, men forholdt Stifstidendes oplysninger om den forsvundne fuldmægtig måtte også han foretage en kontroloprøring til undervisningsministeriet med samme negative resultat. Der var ikke andre elever end Aarhus

Aarhus Katedralskoles skolegård, fotograferet i august 1958. Til venstre i billedet ses den gamle hovedbygning fra 1766, oprindelig kun i 1 etage, men i 1847-49 forhøjet til to og senere ombygget til at rumme gymnastiksale og naturfagslokaler. Til højre i billedet Hack Kampmanns hovedbygning fra 1906, hvor rektors kontor lå på 1. sal. I forlængelse af disse to bygninger ses på begge sider af skolegården de nye bygninger fra 1957, til venstre en fløj med klasseværelser og til højre festsal og fagllokaler til fysik og kemi. Bagest i billedet ses rektorboligen. Under den overdækkede gang, der forbinder den gamle bygning fra 1766 med festsalen, anses pedelens bil af det engelske bilmærke Standard.

Lokalhistorisk Samling.



Katedralskoles, der havde fået fri i anledning af prinsesse Anne Maries bryllup. Og så blev det det, artiklen i Aarhus Stiftstidende kom til at handle om. Så da vi spændt slog op i avisen om eftermiddagen for at se vores historie på tryk, var det en helt anden historie, der stod. Dermed endte pressens indblanding imidlertid også. Stiftstidende fulgte ikke sagen op, hvilket man alt taget i betragtning heller ikke kunne vente, og vi gjorde ikke krav på noget honorar, da historien under sin gang på avisen var blevet forvandlet til ukendelighed.

Uden for offentlighedens søgelys fik sagen imidlertid et efterspil på skolen. Mens Konstantin og Anne Marie udvekslede morgen-gaver, eller hvad de nu gjorde, blev alle elever på Katedralskolen kaldt sammen. Selvfølgelig, der ellers skulle være kørt med Gaarsdals busser ud til Tangkrogen for at spille fodbold, blev beordret op i aulaen af

lærere med mere end dystre miner. Rektor besteg talerstolen, og alle døre blev lukket. Tavshed. Den almindelige morgenmumlen var fuldstændig væk. Ingen sagde et ord. Ikke så lidt hede om ørerne stod vi mellem vores klassekammerater. Når rektor spurgte, hvem der var gået til avisen med sagen, var det klart, at vi måtte gå til bekendelse. Det var ikke særlig glørværdigt, og vores eneste undskyldning var, at vi havde handlet i god tro. Vi var virkelig overbevist om, at det var vores fortjeneste, at skolen havde fået fri. Siden havde vi læst i avisen, at det ikke var tilfældet, og det måtte vi tage til efterretning, men hvordan det så var gået til, var vi ikke klar over.

Rektor tog ordet. Han fortalte, hvordan han dagen før havde siddet klinet til sit fjernsyn for at se det øjeblik, da prinsesse Anne Marie i Athens domkirke tilkaldte en hofmand og hviskede ham i øret, at nu skulle

Aage Bertelsen (1901-1980) var rektor på Aarhus Katedralskole 1947-69. Erfaringerne fra besættelsesårene, hvor Aage Bertelsen havde været med til at organisere flugtruter for de danske jøder til Sverige, hvortil han også selv havde måttet flygte, prægede ham og skabte hos ham et dybtforankret humanistisk engagement, som blev bestemmende for den måde han ledede skolen på. Han havde en medfødt autoritet, der skabte respekt om ham, selv i situationer hvor f.eks. hans begejstring for store personligheder som Gandhi, Albert Schweizer eller Einstein gik langt ud over, hvad andre kunne følge ham i; ingen ville nogensinde tvivle om hans engagements dybe ægthed. Han mødte sine elever med tillid og venlighed, og hans hjælpsomhed over for elever, der havde personlige problemer, var udstrakt.

Foto fra 1966. Lokallhistorisk Samling.



eleverne på Aarhus Katedralskole have fri, men han havde ikke set noget i den retning. Det var naturligvis muligt, at hendes kongelige højhed havde givet meddelelsen på et andet tidspunkt, men det anså han ikke for sandsynligt; i det mindste havde han ikke kunnet få det bekræftet ved sine opringninger til København. Han måtte derfor konkludere, at meddelelsen ikke kunne stamme fra prinsesse Anne Marie. Så var der den mulighed, at det var fuldmægtig Larsen i undervisningsministeriet, der på eget initiativ havde bestemt, at Katedralskolens elever

skulle have fri, men det anså rektor heller ikke for sandsynligt, da der slet ikke fandtes nogen fuldmægtig Larsen i undervisningsministeriet. Det kunne altså heller ikke være ham, der havde givet meddelelsen. Så er der endelig en tredje mulighed, sagde rektor ...

Hans tale var blevet hørt med stigende munterhed, og nu brød jubelen løs, en vældig lettelse over den selvironi og venlighed, han tog sagen med. Den skyldige blev ikke opfordret til at melde sig, eleverne fik ikke pålagt at indhente det forsømte ved ekstra timer efter normal skoletid, og rektor Bertelsen gik aldrig nærmere ind på, hvori den tredje mulighed bestod. Vi sang morgensang, som vi plejede, og livet gik videre, som om der ikke var sket noget, og det var der jo næsten heller ikke.

I løbet af dagen fik vi at vide, hvem den skyldige var, og hvad der egentlig var sket. Det gik fra mund til mund blandt eleverne. Rektor havde netop fået installeret en mønttelefon i kælderen til brug for de elever, der skulle ringe hjem. En elev i en parallelklasse – en stillfærdig og tillidvækkende fyr, der for øvrigt intet vidste om vores forgæves henvendelser til København om formiddagen – var gået ned til mønttelefonen, havde ringet til Aage Bertelsen på etagen ovenover, præsenteret sig som fuldmægtig Larsen og givet skolens elever fri. Han havde så lagt røret i kælderen og begivet sig op i skolegården, mens rektor havde lagt røret og var gået ned i skolegården, så de stod ansigt til ansigt, da rektor ringede med klokken og overbragte fuldmægtig Larsens lykkelige budskab.

Alt endte således godt. Konstantin fik Anne Marie, skolen fik fri, Stiften fik en historie og vi fik kaffe med lagkage.

J.F.

Festugens indtog

På byrådsmødet 5. marts 1964 foreslog Inge Ehlers, at Århus skulle arrangere en kulturuge mindst en gang årlig. På samme møde kom det frem, at borgmester Bernhardt Jensen gennem et stykke tid havde arbejdet med tanken om at arrangere en kulturfestival. 19. november 1964 ansøgte komiteen for afholdelse af »Århus Festuge« i dagene 4.-12. september 1965 om et tilskud på 250.000 kr. til dækning af de forventede udgifter vedrørende arrangementet. Ved byrådets behandling af ansøgningen var der i det store og hele en velvillig indstilling over for tanken om en festuge. En enkelt mente dog, at der, som planerne for afviklingen så ud, ikke var lagt tilstrækkelig vægt på det folkelige; man kunne udmærket have kaldt det en kulturuge og ikke en festuge. Hertil bemærkede borgmesteren, at der var tænkt på både teaterforestillinger og musikunderholdning, i denne forbindelse på medvirkning af amatørorkestre og han mente, at der nok skulle blive noget for enhver smag.

Lørdag 4. september 1965 åbnede borgmester Bernhardt Jensen på Bispetorvet Århus Festuge og mindede i sin tale om, at der også tidligere havde været udfoldet liv og fest ved Domkirkens fod. Han omtalte ugens mange arrangementer og fortsatte: »Århus er en arbejdsby – med mange blomstrende virksomheder og en stor havn. Den er også en kulturby med mange læreanstalter og institutioner for musik, teater og kunst. Det vil vi gerne have slået fast gennem ugens mange arrangementer, men vi vil også vise os selv og andre, at Århus er en glad by ...Indholdet bliver det i nogen grad Århus-borgernes sag

at sørge for ved at slutte op om det, der arrangeres både indendørs og udendørs. I håb om, at Århus' festuge må blive en nyskabelse, der forener os i den rette borgerånd, erklærer jeg festugen for åbnet«.

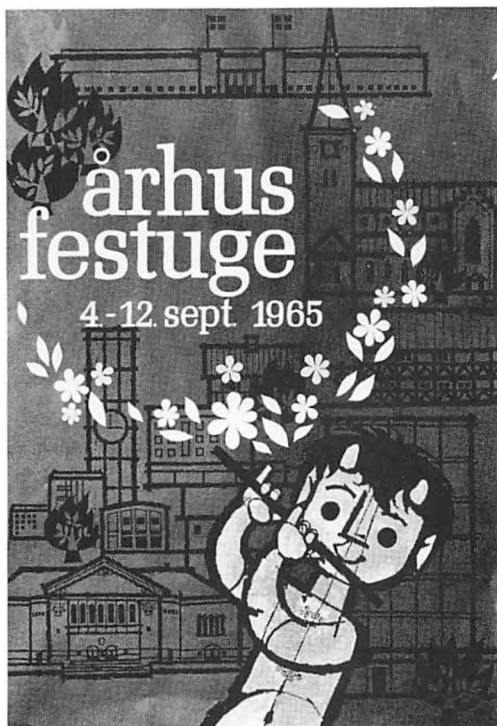
Der var på forhånd rejst nogen kritik af denne første festuges indhold, idet den blev beskyldt for at være for kulturel og ikke folkelig nok. På den anden side måtte man tage i betragtning, at dette arrangement var et slags forsøg, der bl.a. gik ud på at undersøge, om der overhovedet var interesse blandt byens borgere. Programmet indeholdt ikke kun det, som nogle betegnede som finkultur, selv om dette havde overvægt, der var også tilbud til de unge med såkaldt pigtrådsmusik, og for børnene var der børneteater m.m. Især var der en af byens institutioner, der greb den chance, som festugen skabte, til at gøre opmærksom på sig selv, og det var Købstadmuseet »Den gamle By«. Man valgte her at gå en anden vej end den traditionelle for museer af den art, og i stedet for at befolke de gamle huse og værksteder forsøgte man at lave et marked i stil med det gamle Sct. Olufsmarked med telte og boder. Det, man gerne ville skabe, var stemning mere end et museumsmæssigt korrekt marked.

Festugens forskellige arrangementer fik alle, på nær et, stor tilslutning, og i mange tilfælde måtte der meldes udsolgt. Ugens største publikumssucces blev det stemningsfyldte marked på torvet i Den gamle By, og museet oplevede ikke så lidt af en renaissance med et besøgstal på 12.-13.000 betalende gæster.

Sammenfattende måtte festugainitiativet

Århus-tegneren Carl Johan Westberg lavede denne første plakat for den århusianske festuge. Motivet blev også brugt som forsideomslag på festugeprogrammet – der det første år blev trykt i 20.000 eksemplarer – og blev brugt som sådant i 14 år fra 1965-1979.

Lokalhistorisk Samling.



betegnes som en succes, men om der ville blive tale om en gentagelse, var op til Århus byråd at afgøre. 16. december 1965 afgjorde byrådet, at der også skulle afholdes festuge i 1966 og gav principiel tilslutning til tanken om gennemførelse af festugen også efter 1966, foreløbig i 1967 og 1968.

Den anden festuge åbnedes officielt på Rådhuspladsen og var nær druknet i regn, men var ellers præget af vikinger, der efter et ridt gennem byen overrakte borgmesteren en standart, forestillende Jelling-løven, der var bomærke for Forhistorisk Museums udstilling i Rådhushallen. Denne udstilling var hovedsagelig baseret på de fund, arkæologerne havde gjort under udgravningen af Hotel Skandinaviens tomt ved Sct. Clemens Torv i årene 1963 og 1964 – også benævnt Søndervoldudgravningen, fordi man på lokaliteten sporede et stykke af en forlængst

sløftet byvold, der historisk er overleveret under navnet Søndervold. Med denne udgravning havde Århus fået sin hukommelse tilbage, som professor Ole Klindt-Jensen udtrykte det, idet et land eller en by uden historie er som et menneske uden hukommelse. Udgravningen gav Århus status som den eneste danske by, der – i 1966 – har afgivet bevis for sin eksistens på samme sted siden 900-tallet.

Der var også et stort udvalg af andre arrangementer, som i alt blev besøgt af 150.000 betalende gæster, men af lige så stor betydning var det, at mange arrangementer blev afholdt uden for det officielle festugeprogram. Disse initiativer viste, at festuge-ideen havde fænget, og der var ingen tvivl om, at forsøget også skulle gøres næste år.

Optakten til den tredje festuge i Århus blev en folkefest af format, der viste, at festugen nu var ved at få tag i byens befolkning. Lørdag aften 2. september drog tusinder af tilskuere, udstyret med kulørte lygter på stang, ud af købstadmuseets mørke gadeslugter op mod festpladsen i Botanisk Have for at overvære Bernhardt Jensens åbningstale, hvori han netop understregede dette arrangements folkelighed som svar på kritikken, og udtalte ønsket om, at de mange tusinde lysbærere også måtte bære lys til den kraftanstrengelse, som festugen er. Borgmesterens ønske blev opfyldt i rigt mål, selv om det i begyndelsen knob lidt med at få folk af huse. Da festugen skulle gøres op, viste det sig, at publikumstilslutningen havde været fin, tusinder havde deltaget i de mange arrangementer, og der var nu for alvor lagt op til en organisationsmæssig stramning af festugeinstitutionen. Med så stor interesse fra publikums side voksede kravene til arrangørerne.

Med den fjerde festuge i 1968 var der ikke længere tvivl om, at den fortsat skulle være årligt tilbagevendende. Det, der nu var problemet, var hvad den skulle indholde. Fra festugekomiteens side holdt man fast ved

Harmoniorkestet Kærne, der spillede både på åbningsdagen og på sidsteden af Den gamle Bys markedsuge 1965, høstede stort bifald i markeds-trængsen. Så lange orkestret bestod, var det et fast indslag i festugeunderholdningen i Den gamle By. Aarhus Stiftstidendes Billedtjeneste.



Festugen i 1966 stod delvis i vikingernes tegn, og åbningen blev bl.a. markeret med overrækkelsen af en standart til borgmesteren. Her ses standarten på vej i land ved Tangkrogen, hvorfra turen gik på hesteryg til Rådhuspladsen.

Lokallhistorisk Samling.



Sommerudstillingen 1967 var et af indslagene i dette års festuge og havde som emne: skulptur – bymiljø.

Kasper Heibergs miljøskulptur blev opstillet på hjørnet af Nørregade og Nørrebrogade, hvor den stod indtil et nybyggeri på grunden fortrængte den, men det er meningen, at genopstille skulpturen inde i nybyggeriets gård.

Poul Pedersen.



det, der var den oprindelige idé, at Århus var en kulturby med musik, teater og kunst, der skulle præsenteres i en festlig ramme. Det var glædeligt for komiteen, at kritikken kunne tages som et tegn på, at flere var blevet interesseret i festugen og derfor også gerne ville have indflydelse på dens indhold. En stilfærdig demonstration blev afholdt i Rådshushallen, hvor der blev protesteret mod festugens ensidighed og festugekomiteens

manglende åbenhed over for nye tanker og ideer. Denne kritik blev dog for en dels vedkommende tilbagevist med den begrundelse, at mange forslag kun blev fremsat gennem aviserne og aldrig nåede frem til komiteen, og andre blev fremsat så sent, at programmet allerede var lagt, eller kunstneren var engageret til anden side. Men henvendte man sig i god tid, var komiteen åben for nye tanker og ideer.

Efter sidste års festuge 1967 havde Bernhard Jensen indrømmet i et TV-interview, at man ikke havde tilgodeset det store flertal af ungdommen, der kunne lide at danse og lytte til beat-musik, men det skulle blive rettet til 1968. Det blev ved tanken, og en stor gruppe unge demonstrerede mod den – for dem at se – åbenbare skævhed i arrangementet. Det skete ved at afholde tre koncerter med beat-gruppen »Tears«, den mest populære Århusgruppe – under ledelse af Holger Laumann – på Clemens bro. Dette arrangement kulminerede, da en husmoder stillede sine tasker, lagde frakken og kastede sig ud i en gang moden go-go-dans. I det samme rundede Århus Pige гарде hjørnet ved Domkirken, og et øjeblik efter var der til morskab for alle tale om en voldsom orkesterdyst. De fleste gik derfra med latterede øjne og hænder, der var røde af at klappe.

Et arrangement, der vakte international interesse, var en udstilling på Århus Kunstmuseum. I løbet af festugen besøgte 15.000 udstillingen, og der var kø ved museets døre for at se »The First Exhibition of Erotic Art«. Udstillingen gav anledning til mange reaktioner både positive og negative, og undskyldningerne over for sig selv og andre for at ville se eller for at have set udstillingen var mangeartede. Nogle kom for at se, om museets lysforhold nu også var så dårlige som beskrevet, andre af faglig interesse – »en skrædder kan ikke vide nok om anatomi« (Herman Posin). Brygger Vagn Klæbels interesse var ikke faglig, da han kom, men den blev det, da han havde vandret omkring mellem genstandene, »jeg kommer hele tiden til at tænke på øl, det skal jo den vej ud.«

Udlandet havde nu også fået øjnene op for festugen. Således skrev f.eks. New York Times teater- og balletanmelder, Clive Barnes, blandt andet: »Århus Festuge, som jeg oplevede den, er alt for god til at blive overladt danskerne selv.« Han skildrede i sin artikel festugen som meget varieret, en festuge, der må tiltale de fleste mennesker, idet

den indeholder aktiviteter for enhver smag – teater, opera, klassisk musik, ballet, jazz, sport og gammeldags marked.

Med udgangen af 1960'erne og afholdelse af den femte festuge så det ud som om, man nu havde fundet den rigtige formel til at sammensætte festugeprogrammet. Festugen som årlig tilbagevendende begivenhed var allerede en fastslået kendsgerning, men en ting er at lave en festuge, noget andet at gøre den festlig. Denne gang, 1969, havde festugekomiteen og med den en række initiativtagere blandt borgerne foretaget sig noget i anledning af bebrejdelseerne mod tidligere festugearrangementer for ufolkelighed. Man kunne præsentere et stærkt og slagkraftigt kvalitetsprogram og samtidig fest i gaden. Skolegade blev inddraget som festgade, idet den blev omdannet til gågade med ude-restauranter, Bruunsgade festede på Sct. Pauls Plads, og både Bispetorvet og Clemensbro bød på arrangementer. Ved et enkelt arrangement kom der dog lidt for meget fest i gaden. Det var ved Århus Festuges asfaltbal på Rådhuspladsen, hvor en håndfuld ballademagere fik etableret et slagsmål i et sådant omfang, at man måtte tilkalde politiet. Dette lagde i nogen grad en dæmper på gemytterne, men da ballademagerne truede med at smadre musikernes instrumenter, blev ballet lukket. Ved ugens afslutning var der ikke mange århusianere, der ikke var klar over, at byen årligt afholdt festuge, hvilket det havde knebet med de tidligere år. Alle var enige om, at den femte festuge havde slået alle rekorder. Den var festlig, måske en smule for festlig, men på alle måder den festligste 3F-festuge Århus endnu havde præsteret – festlig, folkelig og fornøjelig.

Der var heller ingen tvivl om, at fænomenet Århus Festuge, bragt til verden under en budgetdebat, var kommet for at blive, skabt af kommunen og efter nogen tøven, forbehold og kritik taget til hjertet af århusianerne.

H.V.-S.

Da stofferne kom

Lørdag den 1. februar 1969 var en noget urolig dag i Århus. Et par hundrede unge demonstrerede om eftermiddagen ved Agnete og Havmanden til fordel for etablering af et ungdommens hus. Scener søgte de til det gamle kunstmuseum, hvor de prøvede at knuse hoveddøren, ligesom 7-8 stykker kravlede op på taget. Tilkaldt politi spredte demonstranterne uden større dramatik.

Om aftenen tog situationen en vending til det værre. Et halvt hundrede unge i alderen 12 til 20 besatte Rådhusets forhal, og politiet måtte fjerne dem en for en. Fem blev anholdt, og der udviklede sig voldsscener, da demonstranterne stormede den politibil, der skulle køre de anholdte bort. En betjent blev overfaldet og fik et hårdt slag i nakken, så han måtte under hospitalsbehandling.

Atmosfæren var ikke gunstig; politiet havde søgt at få de unge til at forlade forhallen godvilligt, men var blevet mødt med hånende tilråb. Da de unge var fjernet med magt, begyndte nogle at sparke ruder ud, betjente med hunde måtte tilkaldes for at sprede mængden. Mange af byens borgere oplevede episoden, da de netop var på vej med selvangivelsen, og de kom derved til at overvære kulminationen på en uge med uro, optøjer og demonstrationer til fordel for et ungdommens hus. Borgmester Bernhardt Jensen udtalte, at de demonstrerende var uden kendskab til byens forhold, da kommunen havde forberedt sikring af en ejendom til ungdomsforeningerne.

Reaktionerne blandt tilskuerne på dette udslag af den moderne ungdomskultur var noget blandet. Flertallet mente vel, at disse

»vanartede døgenigte« burde i gang med at bestille noget, andre så med sympati på aktionen som udtryk for en moderne form for meningstilkendegivelse, der sandsynligvis ville have større gennemslagskraft end en mere parlamentarisk fremgangsmåde. Karakteristisk for episoden var det i hvert fald, at der var tale om en konfrontation mellem »de nye unge« og ordensmagten.

Urolighederne fortsatte søndag den 2. februar. Flere hundrede unge mødte om eftermiddagen op ved politistationen, en snes trængte ind i forhallen – løvens hule – og lavede sit down demonstration. Fem blev anholdt, og politiets hunde kom på arbejde. Flokken af unge drog nu til Christiansgade, hvor de støjede ved arrestbygningen og derpå drev videre til Fruc Kirke, mens patruljevogne og betjente med hunde var tæt på. Politiet søgte at spærre indgangen til kirken, men præsten accepterede de unges tilstedeværelse under den gudstjeneste, der var fastsat til kl. 16. Der var ingen uro i kirken, og præst og kordegn besvarede spørgsmål fra de unge. Ved 18-tiden lejrede de sig i krypten og nægtede at gå, og et menighedsrådsmøde blev afholdt. Resultatet blev, at besætterne (sådan hed de nu ikke dengang) fik overladt konfirmandstuen som natkvarter. Det var koldt, og mange havde intet sted at sove. Ved 8-tiden om morgenen forlod de unge atter kirken.

Politiet frygtede nye uroligheder og henvendte sig til de kommunale myndigheder for at fremskaffe lokaler, der kunne huse de unge, hvis der skulle opstå nye situationer. Stadsarkitekten kunne pege på ejendommen

Det var ikke et fyrsteligt sted, kommunen stillede til rådighed for de unge demonstranter i februar 1969. Telefonmøgehuset var kondemneret og ses her under nedrivning i april 1969.
Lokalhistorisk Samling.



Telefonmøgen 8, en enkelt opgang med 4 2-værelses lejligheder. Ejendommen var totalt rømmet, da den skulle nedrives af hensyn til busgade-gennembruddet. Sagen gik i orden, og i foråret 1969 levede en skarc unge i den gamle ejendom under ret uheldige forhold.

Hvad var det for en skarc unge? En del var tilrejsende, hævdedes det, og Stiftstidende fastslog, at mange var ude på »larm i gaden«. Nogle var mindreårige; i hvert fald opholdt en del forældre sig om aftenen uden for Frue Kirke for at få fat på deres børn. Det var en »revolutionær« skare efter tidens mode, men mere var det til syvende og sidst en sammenløben flok af mere traditionel karakter: sultne og forfrosne repræsentanter for udsatte socialgrupper. Et fællestæk havde de: de røg hash, og ved dette blev de defineret af offentligheden.

Det var i disse år, at stofferne væltede ind i

landet, og det var nu, diskussionen stod om, hvorvidt man skulle skelne mellem hash og andre stoffer. Situationen kan illustreres ved, at optagelseshjemmet Bøgholt modtog sine første 3 stofbrugere i 1966; her i 1969 var tallet steget til 20-25 stykker. Justitsminister Thestrup kunne som optakt til en maratonudsendelse i fjernsynet om problemet den 22. januar 1969 oplyse, at mens landet havde haft 34 narkotikasager i 1965, så var tallet i 1968 steget til 1.446.

Hashproblemet var især egnet til at danne basis for en holmgang mellem generationerne. Socialdemokratiske gymnasiaster, organiseret i Frit Forum, udtalte, at hash burde kunne købes på apoteket, og sammenslutningen Fri Hash indbød ungdommen til demonstration. Der kom ca. 100 unge til stede på Rådhuspladsen, hvor regnen bølgede livligt. Det var allerede her, den 24. januar, at løjerne begyndte. Efter et par taler gik demonstranterne til arresthuset for at vinke til et par indsatte venner. Så gik turen til Kunstbygningen til udstillingen Ung Kunst. Organisationskomiteen her fandt, at demonstrationen var en del af udstillingen, og derfor kunne den overnatte. Der var ingen optræk til uroligheder ved den lejlighed, men komiteen havde alligevel nærret en slange ved sin barm, for udstillingen måtte lukke få dage senere i utide, efter at politiet gentagne gange havde måttet tilkaldes for at fjerne 30-40 hash-demonstranter. Demonstrationen havde i mellemtiden udviklet krav om åbning af det gamle kunstmuseum i Mølleparken som et »ungdommens hus«.

Balladen i byen havde også i januar omfattet tilsvining af Arkitektskolens smukke bygning, og uroen blev livlig nærret af den tilsvarende på universitetet, hvor professorvældet var under nedbrydning. Carl Weltzer, den gang stud.mag. i psykologi, skrev i Demokraten om studentecorprøret: ... »man har angrebet studenternes autoritetstro ved at få dem til at bryde reglerne, f.eks. ved at udeblive fra undervisning eller ved besættelse af

*»Ungdomshus« stod der
malet på husets vestside over
en forfrossen blomst. Slum
var og blev det.*

Lokalhistorisk Samling.



Psykologisk Laboratorium ... Gennem den åbne selvtægt kan de få noget af den naturlige selvtillid tilbage, som skole- og universitetssystemet har fået klemt ud af dem«.

Carl Weltzers ord faldt ikke på stengrund. Efter en demonstration mod Stiftstidendes holdning til februar-urolighederne fik avisen etableret en samtale med nogle af de demonstrerende, som sagde: »I holder jer på lovens grund. Så kan I aldrig komme videre«. Yderligere havde de udtrykt det ønske, at avisen kunne blive »folkekontrolleret«.

»Ungdomsrevolutionen« i Århus i vinteren 1969 fik som nævnt den foreløbige afslutning, at kommunen stillede sancringsejendommen i Telefonsmøgen til rådighed for de trængende. Det blev ingen succes, det eksperiment, i de få måneder, det kom til at vare. Allerede efter en uge stod det klart, at alt håb om huset som ramme for et positivt udtryk for »hash-beat-rocker« gruppernes virksom-

hed var ude. Varme, el og gas fungerede dårligt; der var ingen vaskeforhold; det hele var en nødløsning. Det oprindelige klientel forsvandt hurtigt og blev afløst af stiknarkomaner og bortløbne børn samt nogle hårdføre kriminelle. Da nedrivningen af ejendommen startede i april, var der ikke et eneste helt vindue tilbage i ejendommen.

Hvad angår stofferne kan man sige, at der af sig selv opstod afstand mellem stiknarkomaner og hashrygere, selv om dette ikke inddebar, at stiknarkomanerne undlod at ryge hash. For at prøve markedet var Stiftstidendes udsendte i byen for at købe hash. Det skete uden besvær: 4 gram »rød Libanon« for 80 kr. købt i et miljø, som ikke var alt for frastødende »i sammenligning med de cafeer, der har bajere og snaps øverst på spisekortet«.

I.G.

Publikationer udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

BARN I ÅRHUS

Redigeret af Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS

Anden samling.
Redigeret af Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1957. 183 sider. Udsolgt

ÅRHUS-PROMENADE 1909-1959

Redigeret af Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen.
1958. 244 sider. Udsolgt.

Rasmus Nielsen:

ÅRHUS I FYRRERNE

Ny udgave med oplysende noter af Emanuel Sejr.
1959. 164 sider. Udsolgt.

Emanuel Sejr:

GAMLE ÅRHUSGADER

Første samling.
1960. 154 sider. Udsolgt.

Helge Søgård:

DET ÆLDSTE ÅRHUS

1961. 114 sider. 26 plancher.
Udsolgt.

Emanuel Sejr:

GAMLE ÅRHUSGADER

Anden samling.
1961. 160 sider. Udsolgt.

FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS

Redigeret af Finn H. Lauridsen.
1962. 247 sider. Udsolgt.

ERHVERV I ÅRHUS

Ved Poul Enemark.
1963. 80 sider. Kr. 12,20.

Bernhardt Jensen:

FRA DET GLADE ÅRHUS

De gamle varieteer og morskabsteatre.
1963. 252 sider. Udsolgt.

Anna Thestrup:

ELIGEREDE BORGERE I ÅRHUS 1740-1837

1964. 136 sider og 2 udfoldstavler.
Kr. 19,50.

UNG I ÅRHUS

Redigeret af Vagn Dybdahl.
1964. 298 sider. Udsolgt.

UNG I ÅRHUS

Ny samling.
Redigeret af Vagn Dybdahl.
1965. 224 sider. Udsolgt.

Bernhardt Jensen:

SOM ÅRHUS MOREDE SIG

Folkelige forlystelser fra 1860'erne til 2. verdenskrig.
1966. 248 sider. Udsolgt.

Peder Hansen Resen:

ATLAS DANICUS, ÅRHUS STIFT

Tekst og oversættelse ved Helge Søgaard.
1967. 160 sider, 27 planchesider.
Kr. 39,05.

Ib Gejl:

UNDER VÆRGERÅDET

Forsømte og »forbryderske« horn i Århus 1905-15.
1967. 121 sider. Kr. 24,40.

Emanuel Sejr:

ÅRHUS-MOSAIK

Personer og begivenheder i den lille by.
1967. 281 sider. Kr. 41,50.

Erik Christiansen:

GENNEM ÅRHUS I TRÆSKO

Billedredaktion og oplysende noter ved Peder Jensen.
1967. 109 sider.
Indbundet: udsolgt.
Hæftet: kr. 15,85.

Vagn Dybdahl:

DET LOKALHISTORISKE ARBEJDE I BYERNE

Erfaringer fra Århus byhistoriske Udvalgs virksomhed.
1968. 24 sider. Udsolgt.

- Victor Jensen:
KLUNKETID OG KRIGSÅR
 Århus omkring år 1900 og under besættelsen 1940-45.
 1968. 308 sider. Udsolgt.
- BORGERE I BYENS RÅD**
 Medlemmer i Århus bys borgerrepræsentation og byråd
 1838-1968.
 Redigeret af Ole Degn og Vagn Dybdahl.
 1969. XXIV + 268 sider. Kr. 43,90.
- ULYKKE. NØD OG BRØDE**
 Begivenheder i Århus.
 Redigeret af Vagn Dybdahl.
 1969. 72 sider. Kr. 17,10.
- Bernhardt Jensen:
DA ÅRHUS VAR HOLLYWOOD
 Et kapitel af stumfilmens historie.
 1969. 160 sider. Udsolgt.
- DA DET VAR NYT I ÅRHUS**
 Ved Ole Degn.
 1970. 208 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS DENGANG OG NU**
 1971. 144 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1972**
 136 sider. Kr. 36,60.
- MANGE KOMMER TIL ÅRHUS**
 1972. 154 sider. Kr. 48,80.
- Vagn Dybdahl:
SOCIALHISTORIE I KØBSTÆDERNE
 1972. 20 sider. Udsolgt.
- RASMUS PEDERSEN THESTRUPS STAMBOG**
 Ved Helge Søgaard.
 1972. 100 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS DENGANG OG NU**
 Anden Samling.
 1972. 138 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1973**
 156 sider. Udsolgt.
- S. Hjorth Eriksen:
SÅDAN VAR ÅRHUS
 Lette vidnesbyrd om Århus i 1920'erne og 1930'erne.
 1973. 184 sider. Kr. 58,55.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1974**
 161 sider. Udsolgt.
- Bernhardt Jensen og Peder Jensen:
MARSELISBORG-SKOVENE
 Historie og begivenheder gennem århundreder.
 1974. 208 sider. Udsolgt.
- Emanuel Sejr:
ÅRHUS PROFILER
 Skikke, personer og begivenheder i den svundne by.
 1974. 216 sider. Kr. 70,75.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1975**
 178 sider. Kr. 58,50; indb. 67,90.
- Bernhardt Jensen:
LIVET I ÅRHUS I GAMLE VISER
 Digt og kendsgerninger om store og små begivenheder.
 1975. 160 sider. Kr. 91,50.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1976**
 178 sider. Uindb. kr. 58,55.
- TRAFIK I ÅRHUS – FØR OG NU**
 Redigeret af Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen.
 1976. 165 sider. Kr. 83,75.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1977**
 178 sider. Kr. 58,55; indb. 67,90.
- BIBLIOTEKS- OG KULTURLIV I ÅRHUS**
ERINDRINGER AF EMANUEL SEJR
 1977. 312 sider. Udsolgt.
- HUS OG HJEM I ÅRHUS**
 Redigeret af Vagn Dybdahl.
 1977. 220 sider. Kr. 85,40.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1978**
 183 sider. Kr. 61,00; indb. 70,15.
- SKOLER OG SKOLEGANG I ÅRHUS 1930-1970**
 Redigeret af Ib Gejl.
 1978. 350 sider. Kr. 104,55.
- Johan Albrecht With:
AAHUS-TIDS-FORDRIV
 Ved Kjeld Elkjær.
 1978. 40 sider. Kr. 15,50.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1979**
 192 sider. Kr. 67,15.; indb. 75,25.
- BERNHARDT JENSEN BERETTER OM ÅRHUS**
 Redigeret af Annegrete Dybdahl.
 1979. 192 sider. Kr. 104,75.
- ÅRHUS-ÅRBOG 1980**
 184 sider; indb. kr. 86,75.

Hans Rishøj:
ÅRHUS I KRISETIDER
1980. 200 sider. Kr. 106,50

ÅRHUS-ÅRBOG 1981
191 sider. 80,95; indb. 89,00.

BUTIK I ÅRHUS
Redigeret af Chr. R. Jansen
1981. 277 sider. Kr. 110,50.

ÅRHUS-ÅRBOG 1982
184 sider. Udsolgt.

Georg Andrézen:
MIN ÅRHUS-KAVALKADE
1982. 152 sider. Kr. 115,90.

ÅRHUS-ÅRBOG 1983
159 sider. Kr. 114,00.

BYENS BØRN – ÅRHUSBØRN I LYS OG SKYGGE
Redigeret af Ib Gejl.
1983. 174 sider. Kr. 115,90.

ÅRHUS-ÅRBOG 1984
192 sider. Indb. kr. 124,00.

ÅRHUS I 1930'ERNE
– set gennem fotografen Åge Fredslund Andersens linse.
Redigeret af Henrik Fode og Finn H. Lauridsen.
1984. 159 sider. Kr. 130,50

ÅRHUS-ÅRBOG 1985
141 sider. Kr. 138,20.

Svend Aage Andersen:
SALT OG BRØD GØR KINDEN RØD
Arbejderliv i Århus 1870-1940.
1985. 224 sider. Kr. 145,15.

EFTERKRIGSÅR I ÅRHUS
– glimt af livet i byen 1945-1960.
Redigeret af Erik Korr Johansen.
1985. 125 sider. Kr. 142,75.

ÅRHUS-ÅRBOG 1986
168 sider. Kr. 142,20.

DET TALTE MAN OM ...
– rids fra Århus i 100 år.
1986. 140 sider. Kr. 146,40.